

ISSN 2413-7235

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
İQTİSADİYYAT NAZİRLİYİNİN

İQTİSADİ İSLAHATLAR ELMİ TƏDQIQAT İNSTİTUTU

AZƏRBAYCANDA
İQTİSADİ İSLAHATLARIN
HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PROBLEMLƏRİ

*ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU
XÜSUSİ BURAXILIŞ
(COVID-19)*

BAKİ - 2020

ISSN 2413-7235

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
İQTİSADİYYAT NAZİRLİYİNİN
İQTİSADİ İSLAHATLAR ELMİ TƏDQİQAT İNSTİTUTU

**AZƏRBAYCANDA İQTİSADİ
İSLAHATLARIN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PROBLEMLƏRİ**

*ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU
XÜSUSİ BURAXILIŞ
(COVID-19)*

BAKI-2020

*Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun
Elmi Şurasının qərarı əsasında nəşr olunur*

*Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən
Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir: № 4271, 19.11.2019*

**“Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və
problemləri” elmi əsərlər toplusunun redaksiya heyəti**

Baş redaktor

Arzu Doğru qızı Hüseynova, iqtisad elmləri doktoru

Məsul katib

Sayalı Zal qızı Abbasəliyeva

Üzvlər

*Vilayət Məmməd oğlu Vəliyev, iqtisad elmləri doktoru, professor
Oruc İbrahim oğlu İbrahimov, iqtisad elmləri namizədi, dosent
Ədalət Bayraməli oğlu Əliyev, iqtisad elmləri doktoru, texnika elmləri doktoru,
professor*

Zakir Məcid oğlu Nəcəfov, iqtisad elmləri doktoru

Gülənbər Arif qızı Əzizova, iqtisad elmləri doktoru, professor

Vəfa Hüseynağa qızı Rzayeva, texnika elmləri namizədi

Arzu Sahib oğlu Süleymanov, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Fərhad Qambov oğlu Mikayilov, iqtisad elmləri namizədi

Malik Məmməd oğlu Mehdiyev, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

*Vladimir Dmitriyeviç Parxomenko, Ukrayna Pedoqoji Elmlər Akademiyasının
müxbir üzvü, professor (Ukrayna)*

Yelena Borisovna Lençuk, iqtisad elmləri doktoru, professor (Rusiya)

İqor Germanoviç Mantsurov, iqtisad elmləri doktoru, professor (Ukrayna)

Aleksandr Nikolayeviç Stratan, iqtisad elmləri doktoru, professor (Moldova)

Saylau Bayzakoviç Bayzakov, iqtisad elmləri doktoru, professor (Qazaxıstan)

Elmi əsərlər toplusu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı”nın iqtisad elmləri bölməsinə daxil edilmişdir.

Əlaqə üçün məlumat:

İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu

AZ 1122, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, H.Zərdabi prospekti, 88a

Telefon: (+99412) 430 01 70; Faks: (+99412) 430 03 06

Elektron poçt: journal.isrer@gmail.com

MÜNDƏRİCAT

KORONAVİRUS PANDEMİYASININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA EHTİMAL OLUNA BİLƏCƏK TƏSİRLƏRİNİN İQTİSADI QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ <i>Malik MEHDİYEV</i>	5
KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRLƏRİNİN TƏHLİLİ <i>Elnur ƏLƏKBƏROV</i>	23
YENİ NÖV KORONAVİRUS XƏSTƏLİYİNİN (COVID – 19) AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ <i>Arzu SÜLEYMANOV</i>	44
PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ REAL SEKTÖRÜN MONİTORİNQİNİN NƏTİCƏLƏRİNİN TƏHLİLİ (2020-ci ilin I və II rübləri üzrə) <i>Arzu HÜSEYNOVA, Elnur ƏLƏKBƏROV, Təranə SALİFOVA</i>	53
DÖVLƏT İNVESTİSİYALARININ MAKROİQTİSADI TƏSİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ <i>Arzu SÜLEYMANOV</i>	64
COVID-19 PANDEMİYASININ AZƏRBAYCANDA ELEKTRİK ENERJİSİ TƏLƏBATINA GÖZLƏNİLƏN TƏSİRİ <i>Fariz MƏMMƏDOV</i>	72
AZƏRBAYCANIN MİLLİ İNNOVASİYA SİSTEMİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ <i>Təranə SALİFOVA</i>	80
MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QAYDALAR	86

KORONAVİRUS PANDEMİYASININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA EHTİMAL OLUNA BİLƏCƏK TƏSİRLƏRİNİN İQTİSADI QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Malik MEHDİYEV,

*İN İİETİ, İqtisadi modelləşdirmə və analitik təhlil şöbəsinin baş elmi
işçisi i.ü.f.d., malik_63@rambler.ru*

Xülasə

Təqdim edilən işdə dünyada baş vermiş pandemiyaların qısa xronologiyası verilmiş, koronavirus pandemiyasının iqtisadiyyata təsir mexanizmi araşdırılmışdır. Koronavirus pandemiyasına təsirlərinə məruz qala biləcək ən çox etimal olunan sahələr olaraq 20 sahə seçilmiş və qiymətləndirmələr aparılmışdır. Coronavirus təhlükəsinə məruz qalan ən çox ehtimal olunan sahələr üzrə yerli və idxal məhsullarının strukturu verilmişdir. Hər bir sahə üçün idxalın minimum 10% və maksimum 50% azalması ssenarisi üzrə sahələrdə ümumi buraxılışın təsirə məruz qalaraq azalmasının tam iqtisadi təsirlərinə də baxılmışdır.

***Açar sözlər:** pandemiya, təsir mexanizmi, qiymətləndirmə, sahələrarası balans modeli, tam xərclər əmsali.*

Giriş

Epidemiyalar insanlar üçün ən zərərli təbii hadisələrdən biridir. Geniş əraziləri viran qoymuş və milyonlarla insanı məhv edən dəhşətli vəba xəstəliyinin mövcudluğunun çoxsaylı tarixi təsdiqləri dövrümüzə qədər davam etmişdir. Bəzi yoluxucu xəstəliklər yalnız insanlar üçün xarakterikdir, bəziləri insanlar və heyvanlar üçün yaygındır: Bəzi xəstəliklərin izlərinə qədim dəfnlərdə rast gəlinir. Məsələn, Misir mumiyalarında (e.ə. 2-3 min il) vərəm və cüzam izləri tapılmışdır. Bir çox xəstəliyin simptomları Misir, Hindistan, Sumeriya və sivilizasiyalarının ən qədim əlyazmalarında təsvir edilmişdir. Beləliklə, vəba haqqında ilk qeyd qədim Misir əlyazmasında tapılıb və 4-cü əsrə aiddir. E.ə. Epidemiyaların səbəbləri məhduddur. Məsələn, xoleranın yayılmasının günəş fəaliyyətindən asılılığı tapıldı, altı pandemikdən dördü aktiv günəşin zirvəsi ilə əlaqələndirilir. Epidemiyalar, eyni zamanda, aclıqdan əziyyət çəkən ölkələrdə çox sayda insanın ölümünə səbəb olan təbii fəlakətlər zamanı baş verir. Bəşəriyyət tarixi və epidemiyalar tarixi keçilməzdir. Epidemiyalardan gizlənmək mümkün deyil. Bundan əlavə, epidemiyalar təkcə bəşəriyyətin sağlamlığına deyil, həyatın bir çox sahəsinə də böyük təsir göstərir. Məsələn, Fars ordusunun seçilmiş bölgələrində baş verən və hətta eramızdan əvvəl 480-ci ildə Kral Kserksin ölümünə səbəb olan çiçək epidemiyası Yunanistanın müstəqilliyini qoruyub saxlamağa və buna uyğun olaraq böyük bir mədəniyyət yaratmasına imkan verdi.

"Justinian vəba" olaraq bilinən ilk epidemiya 6-cı əsrin ortalarında Efiopiyada və ya Misirdə meydana gəldi və sonradan bir çox ölkəni qucaqladı. 50 il ərzində 100 milyona yaxın insan öldü. Avropanın bəzi bölgələri, məsələn, İtaliya, demək olar ki, boşaldı, bu, İtaliyadakı ekoloji vəziyyətə müsbət təsir göstərdi, çünki epidemiya illərində əvvəllər amansızcasına kəsilmiş meşələr bərpa edildi.

14-cü əsrin ortalarında dünya "qara ölüm" epidemiyasına düşər oldu - Asiya əhalisinin təxminən üçdə birini və Avropa əhalisinin dördü birini və ya yarısını (fərqli tarixçilər fərqli qiymətləndirmələr verir) məhv etdi, epidemiya bitdikdən sonra Avropa

sivilizasiyasının inkişafı bir az fərqli bir yol aldı: işçilərin az olmasının, maaş alanlar daha yüksək əmək haqqı əldə etmələrinin, şəhərlərin rolunun artması və burjuaziyanın inkişafı başladı. Bundan əlavə, gigiyena və tibb sahəsində də ciddi irəliləyişlər əldə edilmişdir. Bütün bunlar, öz növbəsində, böyük coğrafi kəşflər dövrünün başlamasının səbəblərindən biri idi - Avropa tacirləri və dənizçilər sonra insanları yoluxucu xəstəliklərdən qoruya biləcək təsirli dərman hesab olunan ədviyyatlar almağa çalışdılar.

Tarixçilər epidemiyaların bəşəriyyətə təsirinin müsbət cəhətlərini tapmasına baxmayaraq, hər hansı bir, hətta ən kiçik epidemiyanın ən ciddi nəticəsinin insan sağlamlığına ziyan və yer üzündə mövcud olan və mövcud olan ən qiymətli şey üçün təhlükə olduğunu unutmamalıyıq.

1. Epidemiya və pandemiyaların qısa xronologiyası.

E.ə. 1200-cü il. Fələstində Vəba epidemiyası.

767 e.ə. Vəba epidemiyası. Gələcəkdə 40 milyon insanın həyatına davam edəcək Justinian vəba epidemiyasının başlanğıcı.

Miladdan əvvəl 480 il. Çiçək xəstəliyi epidemiyası. Fars ordusunun seçilmiş bölgələrində bir epidemiya. , Kral Kserksin ölümü.

463-cü il. Romada vəba epidemiyası Fəlakət - həm insanları, həm də heyvanları məhv edirdi.

Miladdan əvvəl 430. Thucydides vəbası. Tarixçi Thucydidesin adı ilə adlandırılmışdır. Afinada başlamışdır. Epidemiyanın səbəbi yalnız 2006-cı ildə, Arxeoloqlar tərəfindən Afina Akropolunun altındakı kütləvi bir məzarda tapılan insanların qalıqlarını araşdırdıqdan sonra məlum olub. "Thucydides vəbası" il ərzində Afina əhalisinin üçdə birindən çoxunu öldürən tif epidemiyası imiş.

Eə- 165 il əvvəl. "Antonin vəbası" - Xəstəlik dəridə qara dəri döküntüsü ilə müşayiət olundu". Roma həkimi Galenin şərhinə görə, 165-ci ildə Suriyada baş vermiş Antonin vəba xəstəliyinin klinik əlamətlərini elm adamları hələ də vəba və ya başqa bir naməlum xəstəlik olub olmadığını mübahisə edirlər. 5 milyon insan öldü.

250-265 il. Romada vəba epidemiyası.

Romadakı 452 illik epidemiya.

446 il. İngiltərədəki vəba epidemiyası.

541 il. Justinian vəba Şərqi Roma İmperiyasında demək olar ki, üç on ildir davam edən epidemiya 20 milyondan çox insanın - imperiyanın ümumi əhalisinin yarısının ölümünə səbəb oldu. "Vəbadan insan harada yaşayarsa - xilas ola bilmədi - nə adada, nə mağarada, nə də dağın başında." Bir çox ev boş idi və ölənlərin çoxunun, qohumları və xidmətçiləri olmadığı üçün bir neçə gündür yanmaz vəziyyətdə qalması baş verdi. Küçədə rastlaşa biləcəyiniz insanların çoxu cəsədləri daşıyanlar idi. Justinian vəbası qara ölümün əcdadı və ya sözdə ikinci vəba pandemiyasıdır. 558-654-cü illərdə ikinci və sonuncu (on birinci) pandemiya epidemiya dövrüylə oldu: 8-12 ildən bir təkrarlardı.

558 il. Avropada bubonik epidemiya. Müqəddəslərin və padşahların xəstəliyi.

736 il. Yaponiyada ilk çiçək epidemiyası, min il sonra, adını əbədiləşdirən Eduard Cennerin kəşfi, dəhşətli bir xəstəliyə son qoydu.

746 il. Konstantinopolda vəba epidemiyası. Hər gün minlərlə insan ölür.

1090 il. "Kiyev vəbası" . Vəba Şərqdən gələn tacirlər tərəfindən gətirildi, iki həftə ərzində 10 mindən çox insanın ölümünə səbəb oldu, boş bir paytaxt dəhşətli bir mənzərə idi.

1096-1270 il. Misirdə vəba epidemiyası. "Əkin vaxtı vəba sona çatdı. Bəziləri torpağı şumlayır, digərləri taxıl səpir, əkənlər isə məhsulu görməyə can atmırdılar. Kəndlər boş idi: Ölü cəsədlər Nil boyunca müəyyən bir zamanda bu çayın səthini örtən bitki yumruları kimi sıx bir şəkildə üzürdü. "Qohumları ölümləri yandıрмаğa vaxt tapmadılar və dəhşətdən sarsılaraq onları şəhər divarlarından atdılar." Misir bu epidemiyada bir milyondan çox insanı itirdi.

1172 il. İrlandiyada vəba epidemiyası. Epidemiya dəfələrlə bu ölkəni ziyarət edəcək və cəsur oğullarını aparacaq.

1235 il. Fransadakı vəba epidemiyası, "Fransada, xüsusilə Akvitaniyada böyük qıtlıq hökm sürdü ki, insanlar da heyvanlar kimi çəmən ot yedilər.

1348-49 il. Bubonik vəba. 1348-ci ildə İngiltərəyə ölümcül bir xəstəlik girdi, ilk növbədə Fransanı dağıdıb. Nəticədə tək Londonda təxminən 50 min insan öldü. Gecə-gündüz şəhərləri gəzib Vaqonlarla cəsədləri toplayıb dəfn yerinə aparırdılar.

1348 il. İrlandiyada vəba epidemiyası. Qara ölüm 14000 insanı öldürür. İrlandiyadakı İngilislər vəba irlandlardan daha çox öldürdüyündən şikayətlənir! "Vəbanı daşıyan İrlandiya milçəkləri İngilisləri dişləməyə üstünlük verirlərmə?"

1340 il. İtaliyada vəba epidemiyası. Artıq 1340-dan bu yana ümumi bir siyasi və iqtisadi böhranın əlamətləri görünməyə başladı. Qəzanı gecikdirmək olmurdu. Bir-birinin ardınca ən böyük banklar dağıldı, 1346-cı ildə Florensiyadakı güclü daşqından başqa, güclü dolu, quraqlıq 1348-ci ildə vəba əhalisinin yarısından çoxunun öldü.

1346-1353 il "Qara ölüm". Vəbanın sarsıdıcı pandemiyası

1388 il. Rusiyada vəba epidemiyası. 1388-ci ildə Smolenski vəba epidemiyası ələ keçirildi. Cəmi 10 nəfər sağ qalıb və bir müddət şəhərin girişi bağlanıb.

1485 il. "İngilis təri və ya tərləmə atəşi" 1485 ilə 1551 arasında Avropaya bir neçə dəfə (ilk növbədə Tudor İngiltərə) səfər edən çox yüksək ölüm nisbəti ilə bilinməyən mənşəli yoluxucu bir xəstəlik.

1495 il. Sifilis ilk epidemiyası. Yeni Dünyadan (Amerika) Columbun gəmilərində olan dənizçilərin, öz növbəsində, Haiti adasının yerli əhalisindən yoluxmuş və Avropaya sifilis gətirdiyi haqqında geniş bir fərziyyə var. Daha sonra bir çoxları 1495-ci ildə İtaliyanı işğal edən Çarlz VIII çoxmillətli orduya qoşuldular. Nəticədə, həmin il əsgərləri arasında sifilis xəstəliyi baş verdi. 1496-cı ildə sifilis epidemiyası Fransa, İtaliya, Almaniya, İsveçrə, daha sonra Avstriya, Macarıstan və Polşaya yayıldı və 5 milyondan çox insanın ölümünə səbəb oldu. 1500 il, sifilis epidemiyası bütün Avropaya yayılır və onun hüdudlarından kənara çıxır, xəstəlik halları Şimali Afrikada, Türkiyədə qeydə alınır və xəstəlik Cənub-Şərqi Asiya, Çin və Hindistanda yayılır.

1512 il. Kiotoda sifilisin böyük bir yayılması baş verir.

1500-1600 il. İntibah Avropasında ölümün əsas səbəbi sifilis idi

1505-1530 İtaliyada tif epidemiyası. Bu epidemiyanın təsvirləri, Neapolu mühasirəyə alan Fransız qoşunlarında başlayan, 1505-1530-cu illər arasında tif epidemiyasını müşahidə edən italyalı həkim Trakastorun adı ilə bağlıdır, qoşunlarda insidentlər yüksək ölümə müşayiət olunan 50% -ə çatmışdır.

1507 il. Hindistanın qərbində Çiçək epidemiyası. Xəstəliyin təsviri qədim Çin və müqəddəs Hindistan mətnlərində yer alır. Elm adamları çiçəyin "vətəni" nin Qədim Çin və Qədim Hindistan olduğunu düşünürlər.

1518 il. "Müqəddəs Wittin rəqsi" epidemiyası. 1518-ci ilin iyul ayında Fransanın Strasburq şəhərində Frau Toffea adlı bir qadın çölə çıxaraq bir neçə gün davam edən rəqs addımları (pa) atmağa başladı. İlk həftənin sonuna 34 nəfər yerli sakin ona

qoşuldu. Sonra rəqqasların izdihamı 400 iştirakçıya çatdı. "rəqs vəbası" və ya "1518 epidemiyası" adlandırılan etibarlı bir tarixi epizod barədə məlumatlar vardır. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu cür kütləvi hadisələrin əsas səbəbi çörəyin içərisindəki nəm çovdar yığınlarında əmələ gələn küf sporlar idi.

1544 il. Macarıstanda tif epidemiyası.

1521 il. Amerikada çiçək xəstəliyi epidemiyası. Bu xəstəliyin nəticələri dağdıcıcıdır - **bütün qəbilələr yoxa çıxdı.**

1560 il. Braziliyada çiçək xəstəliyi epidemiyası. Patogenlər və Avropa ya Afrikadan gətirilən xəstəliklərin daşıyıcıları çox tez yayıldı. 1493-cü ildə San Domingoda, 1519-cu ildə Mexiko şəhərində.

1625 il. İngiltərədə vəba epidemiyası. 35.000 insan öldü.

1656 il. İtaliyada vəba epidemiyası. 60.000 insan öldü.

1665 il. London vəbası İngiltərədə kütləvi bir xəstəlikdir, bu müddət ərzində təxminən 100.000 insan öldü, bu London əhalisinin 20% -i demək idi.

1672 il. İtaliyada vəba epidemiyası. Qara vəba Neapolda dörd yüz min insanı basdırdı.

1720 il. Fransadakı vəba epidemiyası. Chateau gəmisini 25 May 1720 tarixində Suriyadan Seyd, Tripoli və Kiprə səslənərək Marselə gəldi. Vəba başladı.

1721 il. Massaçusetsdəki çiçək xəstəliyi epidemiyası. 1721-ci ildə Pambıq Mater adlı bir keşiş, çiçək peyvəndinin xam formasını tətbiq etməyə çalışdı - xəstələrin döküntülərindən irin tətbiq etdi. Böyük tənqidə məruz qaldı

1760 il. Suriyadakı vəba epidemiyası. Aclıq və ölüm ölkəni süpürdü, vəba həyatdan ağır xərac toplayaraq qalib gəldi.

1771 il. Moskvada vəba epidemiyası. Rusiyada 18-ci əsrin ən böyük üsyanlarından birinə səbəb olan ən güclü vəba epidemiyası, Moskva arxiyepiskopu Ambrosiusun, gündə min nəfərə qədər davam edən bir epidemiyada, ibadət edənlərin və zəvvarların Bogolyubskaya'nın Xanımımızın möcüzəvi İkonuna toplaşmasına mane olmaq üçün təşəbbüs göstərdi. Yepiskop, boqolyubski simvolu üçün təqdim olunan qutulara möhür vurmağı və epidemiyanın daha da yayılmaması üçün simvolu özündən çıxartmağı əmr etdi. Buna cavab olaraq üsyançı kütlənin həyəcan təbili Kremldəki Möcüzələr monastırını məğlub etdi. Ertəsi gün camaat Donskoy monastırına hücum etdilər, içəridə gizlənmiş arxiyepiskop Ambrose öldürüldü və karantin buraxılış məntəqələrini və zadəganların evlərini zəbt etməyə başladılar. Üsyanı yatırtmaq üçün G.G.Orlovun komandanlığı altında qoşunlar göndərildi. Üç gün davam edən döyüşlərdən sonra **igtişaslar qırıldı.**

1792 il. Misirdə vəba epidemiyası. 800.000 insan vəba xəstəliyi ilə öldürüldü.

1793 il. ABŞ-da sarı atəş epidemiyası. Epidemiya 5000 insanın həyatına son qoyub.

1799 il. Afrikada vəba epidemiyası. Afrikanın bəzi bölgələrində hələ də mütəmadi olaraq baş verir.

1812 il. Rusiyada tif epidemiyası. 1812-ci ildə Napoleonun Rusiyada apardığı kampaniya zamanı Fransa ordusu əsgərlərinin 1/3-ni və Kutuzov ordusunun yarısını tiftən öldü.

1826-1837 il. Vəba epidemiyası Yeddi Vəba pandemiyasından birincisi. Hindistanda, sonra Çində, bir il sonra - İran, Türkiyə, Ərəbistan, Zaqaqaziyada baş verdi. Bəzi şəhərlərin əhalisinin yarısından çoxunu məhv etdi.

1831 il. Böyük Britaniyadakı vəba epidemiyası, keçmişlə müqayisədə onun qurbanları o qədər də böyük deyildi.

1823-1865 il. Rusiyada vəba epidemiyası. Vəba 5 dəfə Rusiyaya cənubdan nüfuz etdi.

1855 il. Üçüncü Pandemik Vəba epidemiyası. Yunnanda meydana gələn geniş miqyaslı bir epidemiya. Bubonik və pulmoner vəba bir neçə onilliklər ərzində bütün yaşayış qitələrinə yayılmışdır. Təkcə Çin və Hindistanda ölənlərin ümumi sayı 12 milyon nəfərdən çox idi.

1889-1892 il. Qrip epidemiyası. Seroloji arxeologiyaya görə səbəb H2N2 serotip virusu idi.

1896-1907 il. Hindistanda 3 milyona yaxın ölən bubonik vəba epidemiyası.

1903 il. Panama sarı qızdırma epidemiyası. Bu xəstəlik Panama kanalının inşaatçıları arasında xüsusilə yayılmışdır.

1910-1913 il. Çin və Hindistanda vəba epidemiyası, təxminən 1 milyon ölü.

1916 il. poliomielit epidemiyası. 19-cu və 20-ci əsrin birinci yarısında Avropa və ABŞ-da poliomielit epidemiyaları yayıldı. Təkcə 1916-cı ildə ABŞ-da 27 min insan poliomielitə yoluxdu. Və 1921-ci ildə 39 yaşında bu ölkənin gələcək prezidenti Franklin Ruzvelt poliomielit xəstəliyinə tutuldu. Ömrü boyu əlil arabasından çıxma bilmədi.

1917-1921 il. Bu dövrdə inqilabdan sonrakı Rusiyada tif epidemiyası, təxminən 3 milyon insan öldü.

1918 il. İspan Epidemiyası, çox güman ki, bəşər tarixində ən kütləvi idi. 1918-1919-cu illərdə (18 ay) dünyada təxminən 50-100 milyon insan və ya dünya əhalisinin 2.7-5.3% -i öldü. Təxminən 550 milyon insan və ya dünya əhalisinin 29,5%-i yoluxmuşdur. Epidemiya Birinci Dünya Müharibəsinin son aylarında başladı və qurbanların miqyası baxımından bu ən böyük qan tökülməsinə kölgə saldı. 1918-ci ilin may ayında İspaniyada 8 milyon insan və ya əhalisinin 39%-i yoluxdu (kral XIII Alfonso də "İspan" qripi ilə xəstələndi). Qripdən zərər çəkənlərin çoxu 20 ilə 40 yaşlarında gənc və sağlam insanlardı (adətən yalnız uşaqlar, yaşlılar, hamilə qadınlar və müəyyən xəstəlikləri olan insanlar yüksək risk altındadır). Xəstəliyin simptomları: mavi dəri - siyanoz, pnevmoniya, qan öskürək. Xəstəliyin sonrakı mərhələlərində virus intrapulmoner qanaxma yaratdı, nəticədə xəstə öz qanı ilə boğuldu. Ancaq xəstəlik əsasən heç bir simptom olmadan getdi. Bəzi yoluxanlar infeksiyadan bir gün sonra öldü.

1921-1923 il. Hindistanda vəba epidemiyası, təxminən 1 milyon insan öldü.

1926-1930 il. Çiçək xəstəliyi epidemiyası. Hindistanda bir neçə yüz min ölü.

1950 il. Poliomielit epidemiyası. Dünya yenidən bu dəhşətli xəstəliyə düçar oldu. Bu peyvənd icad edildiyi XX əsrin 50-ci illərində idi (ABŞ tədqiqatçıları D. Salk, A. Sebin). SSRİ-də ilk kütləvi immunizasiya poliomielitə çox yüksək olduğu Estoniyada aparıldı. O vaxtdan bəri, peyvənd Milli Peyvənd Təqvimində tətbiq edilmişdir.

1957 il. "Asiya qripi" epidemiyası. Qrip epidemiyası (H2N2 virusu), təxminən 2 milyon insan öldü.

1968 il. Hong Kong qrip epidemiyası. Çox vaxt 65 yaşdan yuxarı yaşlı insanlar virusdan əziyyət çəkirdilər. ABŞ-da bu pandemiyadan ölənlərin sayı 33,800 olub.

1974 il. Hindistanda çiçək xəstəliyi epidemiyası. Şənləklərin şərəfinə keçirilən Mariatale ilahəsi müşayiət edirdi.

1976 il. Ebola virusu. Sudanda 284 nəfər xəstələndi, onlardan 151-i öldü, Zairdə 318 (280 nəfər öldü). Virus Zairin Ebola çayı bölgəsində təcrid edildi.

1976-1978 il. "Rus qripisi" epidemiyası. SSRİ-də pandemiya başladı. 1976-cı ilin sentyabrında - 1977-ci ilin aprelində qripə iki növ virus səbəb oldu - A / H3N2 və B, 1977-1978-ci illərin eyni aylarında artıq üçü - A / H1N1, A / H3N2 və B. 25 yaşdan kiçik uşaqlar və gənclər daha çox yoluxurdu. Pandemiyanın gedişatı bir neçə ağırlaşma ilə nisbətən yumşaq idi.

1981-2006 il. QİÇS epidemiyası. 25 milyon adam öldü. Beləliklə, HIV pandemiyası bəşər tarixinin ən fəlakətli epidemiyalarından biridir. Təkcə 2006-cı ildə HIV infeksiyası təxminən 2,9 milyon insanın ölümünə səbəb oldu. 2007-ci ilin əvvəlinə dünyada 40 milyon insan (dünya əhalisinin 0.66%) HIV-ə yoluxmuşdur. Bütün HIV-ə yoluxmuş insanların üçdə ikisi Afrikada yaşayır.

2003 il. Quş qripisi epidemiyası. Quş qripisi, klassik quş vəbası - həzm sisteminə ziyan, tənəffüs və yüksək ölüm ilə xarakterizə olunan kəskin bir yoluxucu virus xəstəliyidir., bu, böyük iqtisadi zərər verə biləcək ən təhlükəli xəstəliklərdən biridir. Quş qripisi virusunun fərqli suşları xəstələr arasında 10-100% ölümünə səbəb ola bilər

2009 il. "Donuz" qripisi. A / H1N1 - "Meksika", "Meksika qripisi", "Meksika donuz qripisi", "Şimali Amerika qripisi" pandemiyası; çox sayda insanın Meksiko şəhərində, ABŞ-ın bəzi bölgələrində, Meksikanın digər bölgələrində, Rusiyada yoluxduğu.

2019 il. Coronavirus pandemiyası. Coronaviruses (CoV) - tənəffüs sindromu (MERS-CoV) və ağır kəskin tənəffüs sindromu (SARS-CoV) kimi daha ciddi xəstəliklərə səbəb olan böyük bir virus ailəsidir. Yeni koronavirus (nCoV), əvvəllər insanlarda aşkar edilməmiş yeni bir gərginlikdir. Koronavirüs zoonozlar, yəni heyvanlardan insanlara ötürülən patogenlərdir. Hərtərəfli araşdırmanın nəticələrinə görə, insanların SARS-CoV ilə yoluxma mənbəyinin – bir hörgüclü dəvələr olduğu aşkar edilmişdir. Heyvanlar arasında dolaşan daha bir neçə koronavirus məlumdur, lakin hələ də onlarla insana yoluxma halları qeydə alınmamışdır. İnfeksiyanın ümumi əlamətlərinə tənəffüs simptomları, atəş, öskürək, nəfəs darlığı və nəfəs problemləri daxildir. Daha ağır hallarda infeksiya sətəlcəm, kəskin tənəffüs sindromu, böyrək çatışmazlığı və hətta xəstənin ölümünə səbəb ola bilər. İnfeksiyanın qarşısının alınması üçün standart tövsiyələr dəstinə müntəzəm əl yumaq, öskürək və hapşırma zamanı ağız və burnu örtmək, yeməkdən əvvəl ət və yumurtanı yaxşıca bişirmək daxildir. Öskürək və hapşırma kimi bir tənəffüs xəstəliyinin əlamətləri olan insanlarla sıx təmasdan çəkinmək lazımdır.

2. Coronavirus pandemiyasının iqtisadiyyata təsir mexanizmi

Coronavirus pandemiyasının iqtisadiyyata təsiri mexanizmini araşdırmadan əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, qeyd edilən amil iqtisadi amil deyildir və onun yayılması qanunauyğunluqları iqtisadi qanunauyğunluqlara adekvat deyildir. Belə ki, təbiətdə baş verən kataklizmaların iqtisadiyyata təsiri hər zaman müşahidə edilsə də onun iqtisadi təsirlərinin öyrənilməsi tədqiqat predmeti kimi iqtisad elminin qarşısında dayanmamışdır. Məsələn, qlobal istiləşmə, ətraf mühitin çirklənməsi və sairə kimi fəvqəladə hallar. Belə kataklizmaların nəticələri ilə ekologiya elmi məşğul olur. İqtisad elmi isə konkret coğrafi şəraitdəki məhdud resurslara müvafiq olaraq insanlar arasındakı istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak münasibətlərini öyrənir. İqtisad elminin predmeti baxımından coronavirus pandemiyasının iqtisadiyyata təsirini qiymətləndirmək, yeni coğrafi mühitdə ictimai istehsal prosesinin necə baş verəcəyini yəni ictimai istehsal prosesinin özünün və prosesdə iştirak edən iqtisadi agentlərin davranışının necə davam edəcəyini söyləməkdən ibarətdir. Hər hansı ekstremal

şəraitrdə ictimai istehsalın qısa müddətli tamamilə dayanması belə bəşəriyyətin məhvinə gətirib çıxara bilər.

Hazırda hər bir ölkənin iqtisadiyyatı - ev təsərrüfatları, dövlət, maliyyə və qeyri maliyyə müəssisələri, ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri kommərşiya təşkilatları və qalan dünyanın anoloji agentlərini özündə ehtiva edən qalan dünya kimi agentlərin bilavasitə iştirak etdikləri istehsal prosesindən ibarətdir. Ümumi maddi nemətlər bazarında həm təklif, həm də tələb qeyd edilən agentlər tərəfindən formlaşır. Düşünürük ki, kapitalın dövrünün modifikasiya formalarından olan onun məhsuldar formada dövrünü

$$\text{Əmtəə} < \frac{\text{İstehsal vasitələri}}{\text{iş qüvvəsi}} \dots \dots \dots \text{Pul} \dots \dots \dots \text{Əmtəə (ştix)}$$

üzərində təsir mexanizminin izahı sonradan eynilə o biri formalara da transformasiya edilə bilər. Odur ki, maddi nemətlərin istehsalı, bölgüsü, mübadilə və istehlakının yalnız əmtəə formasında olan matrisidən istifadə edəcəyik. İqtisadi agentlərin iştirak etdiyi ümumi makroiqtisadi istehsal prosesini aşağıdakı matris formasında təqdim etmək mümkündür.

Cədvəl 1

Makroiqtisadi istehsalın sxemi

		İstehsal	Ev təsərrüfatları	Dövlət	İnvestisiya	Qalan dünya	Yekun
		1	2	3	4	5	
İstehsal	1	Aİ (AT)	C	G	I	E	Məcmu Tələb
Ev təsərrüfatları	2	Y	-	-	-	-	Gəlir
Dövlət	3	-	T	-	-	-	Dövlət gəlirləri
Qənaət	4	-	S _h	S _g	-	S _r	Yığım
Qalan dünya	5	M	-	-	-	-	İdxal
Yekun		Məcmu Təklif	Ev təsərrüfatlarının xərci	Dövlətin xərci	İnvestisiya	İxrac və qalan dünyadan qənaət	

Pandemiyanın iqtisadiyyata təsirini qiymətləndirmək üçün başlanğıc olaraq hər hansı agent və onun iqtisadi fəaliyyət sahəsi seçilməlidir. Əgər coronavirusa yoluxma yalnız idxal halları ilə müşahidə olunursa (ümumdünya səhiyyə təşkilatının ölkəmiz üçün gəlidiyi nəticə belədir), onda konkret ölkə daxilində virusun təsir kanalı kimi qalan dünya agentləri ilə iqtisadi münasibətlər vəsaitilə baş verə bilər. bu proses məhsulların, işlərin və xidmətlərin idxalı ilə bilavasitə məşğul olan agentlərin fəaliyyət göstərdikləri iqtisadi fəaliyyət sahələri ilə bağlı olacaqdır. Odur ki, ölkənin 2016-cı ilin məhsul, iş xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balansın məlumatlarından istifadə etməli olacağıq. Çünki agentlər və sahələr üzrə müfəssəl idxal məlumatları hər il üçün məlum deyildir. Təsir mexanizminin transmissiyası aşağıdakı kimi olacaqdır:

Sahələr üzrə məcmu tələb iki hissəyə ayrılır: idxal məhsullarına tələb və yerli məhsullara tələb. Hər iki məhsula sahələr üzrə tələb məcmu tələbi təşkil edir. Hər bir məhsul növünə tələb isə aralıq tələbə və son tələbə bölünür. Son tələblərin cəmi ÜDM-ə aralıq tələblərin cəmi isə yekun aralıq tələbə və ya aralıq istehlaka bərabərdir. Bu

şərtlər milli hesablar sisteminin xərclər-buraxılış cədvəllərinin tərtibi qaydalarından irəli gəlir.

Məcmu tələbin məcmu təklifə bərabər olmasını əsas tutaraq, sahələr üzrə məcmu tələbdəki birbaşa dəyişikliklərin ehtimal olunan dərəcələri yerli və idxal məhsulları üzrə xüsusi hazırlanmış matrislər əsasında tapıla bilər. Birbaşa təsirlər yalnız şoka məruz qalan sahələr üçün tapılır. Tam təsirlər isə sahələr üzrə azalan məcmu tələbə müvafiq olaraq məcmu təklifə təshih edilməklə tapılmış məcmu təklifdən ümumi məhsul buraxılışı göstəricisinə keçməklə Leontyevin tam xərclər matrisinin üç həll variantının üçüncüsü seçilməklə reallaşdırılır. Yəni idxalın həcmi azaldığı sahələr üzrə idxalın azalması nəticəsində ümumi buraxılışın azalması dərəcəsi kimi ekzogen təsirin sahələrarası əlaqələrin nəzərə alınması şərtilə bütün iqtisadiyyatın digər sahələrində ümumi buraxılışa və şoka məruz qalan sahələrdə son məhsula necə təsir etməsi ssenarisi qiymətləndirilir. Yəni də qeyd edirik ki, bütün digər təsir amilləri, yəni qalan dünya agentindən başqa digər iqtisadi agentlərin davranışı sabit saxlanmaqla hələ ki, idxal faktoru timsalında coronavirusun təsirinə baxılır. Məsələn, neftin qiymətində baş verən dəyişiklik, ölkə daxilindəki pandemiya panikası və sairə əlaqədar təsirlər istisna edilir. Çünki, biz neftin qiymətində baş verən hazırkı, dəyişmələrin coronavirusdan çox digər siyasi proseslərlə bağlı olduğunu, habelə döblət neft fondunun stabilləşdirmə rolunu xüsusi olaraq diqqətdə saxlayırıq.

3. Coronavirus pandemiyasının iqtisadiyyata təsirinə qiymətləndirilməsi

Hələlik ümumdünya səhiyyə təşkilatının rəsmi məlumatlarına görə ölkəmizdə coronavirusun yayılması yalnız idxal halları ilə müşahidə edilir. Deməli idxalla bağlı iqtisadi fəaliyyət sahələrinə ciddi nəzarət təmin edilməlidir. Ümumiyyətlə ölkəmizdə iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə yerli və idxal məhsulların aralıq istehlak, aralıq tələb və son tələb üzrə strukturu 2016-cı ilin məhsul, iş xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balansında aşağıdakı kimi verilir.

Cədvəl 2

İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə yerli və idxal məhsulların aralıq istehlak, aralıq tələb və son tələb üzrə strukturu

	İdxal məhsullarına tələbin ümumi son tələbdə payı				Yerli məhsullara tələbin ümumi son tələbdə payı				Məhsullara tələbin ümumi son tələbdə payı			
	Cəmi aralıq istehlak	Cəmi aralıq tələb	İdxal məhsullarına son tələb	Əsas qiymətlərlə yerli istehsal olunmuş məhsulun cəmi istifadə	Cəmi aralıq istehlak	Cəmi aralıq tələb	Yerli məhsullara son tələb	Əsas qiymətlərlə yerli istehsal olunmuş məhsulun cəmi istifadə	Cəmi aralıq istehlak	Cəmi aralıq tələb	cəmi məhsula tələb	Əsas qiymətlərlə yerli istehsal olunmuş məhsulun cəmi istifadə
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Kənd təsərrüfatı məhsulları, ovçuluq və oxşar xidmətlər	0,07	0,03	0,07	0,09	0,21	0,24	0,67	0,91	0,28	0,26	0,74	1,00
Məşə məhsulları, ağac tədarükü və bununla əlaqədar xidmətlər	0,00	0,00	0,00	0,00	4,18	0,65	0,35	1,00	4,22	0,65	0,35	1,00
Balıq və sair balıqçılıq məhsulları, balıqçılığa yardımçı xidmətlər	0,00	0,00	0,02	0,02	0,06	0,09	0,88	0,98	0,18	0,09	0,91	1,00
Xam neft	0,03	0,03	0,00	0,03	0,00	0,01	0,96	0,97	0,01	0,03	0,97	1,00
Qida, yeyinti məhsulları	0,07	0,07	0,23	0,31	0,10	0,15	0,55	0,69	0,21	0,22	0,78	1,00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	0,00	0,42	0,58	0,99	0,06	0,00	0,00	0,01	0,06	0,42	0,58	1,00
Təmir-tikinti işləri xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,50	0,48	0,97	0,00	0,00	0,03	0,03	0,01	0,50	0,50	1,00
Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobil və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,41	0,04	0,22	0,26	0,00	0,12	0,63	0,74	0,16	0,16	0,84	1,00
Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşınma xidmətlərinin ödənilməsi	0,09	0,00	0,00	0,00	0,02	0,52	0,48	1,00	3,11	0,52	0,48	1,00
Su nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	0,05	0,12	0,31	0,43	0,00	0,02	0,55	0,57	0,06	0,14	0,86	1,00
Hava nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	0,04	0,00	0,43	0,43	0,03	0,00	0,57	0,57	0,19	0,00	1,00	1,00
Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətlərinin ödənilməsi	0,02	0,00	0,00	0,00	0,04	0,96	0,04	1,00	0,27	0,96	0,04	1,00
Poçt və kuryer xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	4,47	0,17	0,83	1,00	4,49	0,17	0,83	1,00
Mehmanxana xidmətlərinin ödənilməsi	0,01	0,19	0,21	0,40	0,02	0,00	0,60	0,60	0,09	0,19	0,81	1,00
İlaş xidmətlərinin ödənilməsi	0,01	0,02	0,40	0,43	0,01	0,00	0,57	0,57	0,05	0,03	0,97	1,00
Nəşriyyat xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	14,08	1,00	0,00	1,00	14,18	1,00	0,00	1,00
Səyahət agentliklərinin və turoperatorların xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,09	0,51	0,60	0,02	0,00	0,40	0,40	0,07	0,09	0,91	1,00
Yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	266,18	0,10	0,90	1,00	266,35	0,10	0,90	1,00
Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	2,17	0,04	0,96	1,00	2,20	0,04	0,96	1,00
İdman, istirahət və əyləncə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,01	0,00	0,00	0,00	0,35	0,08	0,92	1,00	0,54	0,08	0,92	1,00
Daş kömür və liqnit	0,00	1,00	0,00	1,00	477,29	0,00	0,00	0,00	477,29	1,00	0,00	1,00
Təbii qaz mayeləşdirilmiş və ya qaz halında	0,00	0,21	0,00	0,21	0,00	0,11	0,68	0,79	0,01	0,32	0,68	1,00
Metal filizləri	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,93	0,07	1,00	0,06	0,93	0,07	1,00
Mədənçıxarma sənayesinin digər məhsulları (daş, qum, çınqıl, gil; duz)	0,00	0,38	0,00	0,38	0,24	0,54	0,08	0,62	0,29	0,92	0,08	1,00
Mədənçıxarma sənayesinə yardımçı xidmətlər	0,05	0,00	0,00	0,00	0,01	1,00	0,00	1,00	0,15	1,00	0,00	1,00
İçkilər	0,01	0,03	0,23	0,26	0,33	0,09	0,65	0,74	0,48	0,12	0,88	1,00
Tütün məmulatları	0,00	0,07	0,75	0,82	0,00	0,02	0,17	0,18	0,06	0,09	0,91	1,00
Toxuculuq məhsulları	0,00	0,11	0,36	0,47	0,48	0,11	0,42	0,53	0,53	0,22	0,78	1,00
Geyim; xəzəl	0,00	0,18	0,59	0,76	0,03	0,04	0,19	0,24	0,11	0,22	0,78	1,00
Dəri və dəriyə oxşar məmulatlar	0,00	0,12	0,77	0,88	0,00	0,01	0,11	0,12	0,05	0,12	0,88	1,00
Ağac, ağac və mantar materialları, mebeldən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar	0,00	0,36	0,45	0,81	0,01	0,08	0,11	0,19	0,11	0,44	0,56	1,00
Kağız və kağız məmulatları	0,00	0,35	0,35	0,71	0,00	0,13	0,16	0,29	0,08	0,49	0,51	1,00
Çap məhsulu və informasiya daşıyıcıları	0,00	0,00	0,00	0,00	1,48	0,65	0,35	1,00	1,68	0,65	0,35	1,00
Koks və emal edilmiş neft məhsulları	0,12	0,31	0,12	0,44	0,01	0,34	0,23	0,56	0,15	0,65	0,35	1,00
Kimyəvi maddələr və kimyəvi məhsullar	0,01	0,30	0,44	0,74	0,00	0,02	0,24	0,26	0,12	0,32	0,68	1,00
Rezin və plastik kütlə məmulatları	0,01	0,34	0,11	0,45	0,12	0,41	0,13	0,55	0,26	0,76	0,24	1,00
Şüşə və şüşədən hazırlanmış məmulatlar	0,00	0,40	0,30	0,70	0,00	0,17	0,13	0,30	0,04	0,57	0,43	1,00
Odadavamlı məmulatlar	0,00	0,89	0,00	0,89	0,01	0,10	0,00	0,11	0,01	1,00	0,00	1,00
Tikintidə istifadə edilən gil məmulatları	0,00	0,83	0,00	0,83	1,21	0,17	0,00	0,17	1,25	1,00	0,00	1,00
Sair çini və saxsı məmulatlar	0,00	0,65	0,35	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,65	0,35	1,00
Sement, əhəng və gips	0,00	0,05	0,01	0,06	0,06	0,69	0,26	0,94	0,11	0,73	0,27	1,00
Beton, sement və gipsdən məmulatlar	0,00	0,15	0,00	0,15	0,12	0,84	0,01	0,85	0,29	0,99	0,01	1,00
Kəsilmiş, fasonlaşdırılmış və naxışlanmış daşlar	0,00	0,53	0,27	0,80	0,42	0,13	0,07	0,20	0,43	0,66	0,34	1,00
Sair qeyri-metal mineral məmulatlar	0,00	0,36	0,09	0,45	1,62	0,42	0,12	0,55	1,75	0,78	0,22	1,00
Əsas çuqun, polad və ferroərıntilər	0,00	0,71	0,00	0,71	0,00	0,20	0,10	0,29	0,01	0,91	0,09	1,00
Polad çubuqlar, borular, içiboş profillər və oxşar fitinqlər	0,00	0,78	0,22	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,78	0,22	1,00
İlkin emal edilmiş sair polad məmulatları	0,00	1,02	-0,03	0,99	0,44	0,01	0,00	0,01	0,44	1,03	-0,03	1,00
Qiyətli metallar və sair əlvan metallar	0,00	0,03	0,01	0,04	0,08	0,00	0,96	0,96	0,10	0,04	0,96	1,00
Metallın tökülməsi üzrə xidmətlər	0,00	0,71	-0,02	0,69	12,30	0,05	0,26	0,31	12,31	0,76	0,24	1,00
Maşın və avadanlıqlar istisna olmaqla hazır metal məmulatları	0,01	0,25	0,53	0,77	0,45	0,07	0,16	0,23	0,54	0,31	0,69	1,00
Kompüter, elektron və optik məmulatlar və onların hissələri	0,00	0,31	0,56	0,87	0,27	0,04	0,09	0,13	0,32	0,35	0,65	1,00
Elektrik avadanlıqları və onların hissələri	0,01	0,37	0,52	0,89	0,00	0,04	0,07	0,11	0,06	0,41	0,59	1,00
Digər qruplara daxil edilməyən maşınlar və avadanlıqlar, onların ehtiyat hissələri	0,01	0,25	0,61	0,86	0,02	0,04	0,10	0,14	0,06	0,28	0,72	1,00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Avtomobillər, qoşqular və yarımqoşqular, onların ehtiyat hissələri	0,00	0,50	0,49	0,98	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,50	0,50	1,00
Sair nəqliyyat avadanlıqları, onun ehtiyat hissələri	0,00	0,28	0,44	0,71	0,17	0,11	0,18	0,29	0,28	0,38	0,62	1,00
Mebel və onun hissələri	0,00	0,23	0,45	0,68	28,72	0,11	0,21	0,32	28,76	0,33	0,67	1,00
Sair sənaye məmulatları	0,04	0,00	0,00	0,00	3,32	0,74	0,26	1,00	3,75	0,74	0,26	1,00
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	0,07	0,00	0,00	0,00	0,39	0,51	0,48	1,00	0,72	0,52	0,48	1,00
Elektrik enerjisinin istehsalı, nəqli və paylanması üzrə xidmətlər	0,02	0,00	0,00	0,00	0,01	0,48	0,52	1,00	0,34	0,48	0,52	1,00
Qazın istehsalı; qazşəkilli yanacaqın boru kəməri ilə bölüşdürülməsi üzrə xidmətlər	0,00	0,00	0,00	0,00	20,30	0,74	0,26	1,00	20,35	0,74	0,26	1,00
Buxar və kondisiyalaşdırılmış hava ilə təchizat üzrə xidmətlər	0,00	0,00	0,00	0,00	0,52	0,55	0,45	1,00	0,65	0,55	0,45	1,00
Təbii su; suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	9,11	0,34	0,66	1,00	9,23	0,34	0,66	1,00
Kanalizasiya xidmətləri; tullantı sularının axıdılması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	2,80	0,88	0,12	1,00	2,91	0,88	0,12	1,00
Tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	5,04	1,00	0,00	1,00	5,24	1,00	0,00	1,00
Digər tullantıların yığılması və ləğv edilməsi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,04	0,19	0,23	1,42	0,08	0,69	0,77	1,48	0,12	0,88	1,00
Kinofilmlərin, video və televiziya proqramlarının hazırlanması, səsyzama və musiqi nəşrləri ilə əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	3,81	1,00	0,00	1,00	3,98	1,00	0,00	1,00
Radioverilişlərin proqramlaşdırılması və yayımlanması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	5,67	0,38	0,62	1,00	5,79	0,38	0,62	1,00
Telekommunikasiya xidmətlərinin ödənilməsi	0,01	0,04	0,13	0,17	0,14	0,16	0,67	0,83	0,22	0,20	0,80	1,00
Kompüter proqramlaşdırılması, məsləhəti və bununla əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	1,00	0,00	1,00	0,03	1,00	0,00	1,00
Məlumat xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	2,96	1,01	-0,01	1,00	3,15	1,01	-0,01	1,00
Sığorta və pensiya təminatı üzrə xidmətlərdən başqa, maliyyə fəaliyyəti üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,01	0,00	0,01	0,00	0,80	0,19	0,99	0,02	0,81	0,19	1,00
Məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərdən başqa, sığorta, təkrarsığorta və pensiya təminatı xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,62	0,38	1,00	0,01	0,62	0,38	1,00
Maliyyə xidmətləri və sığorta xidmətləri sahəsində yardımçı xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,95	1,00	0,00	1,00	1,07	1,00	0,00	1,00
Daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,46	0,54	1,00	0,10	0,46	0,54	1,00
Hüquq və mühasibat uçotu sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,10	0,90	1,00	0,19	0,10	0,90	1,00
Mərkəzi ofislərin xidmətləri; idarəetmə məsələləri üzrə məsləhət xidmətlərinin ödənilməsi	0,01	0,00	0,00	0,00	0,08	1,00	0,00	1,00	0,25	1,00	0,00	1,00
Memarlıq və mühəndislik sahəsində xidmətlər; texniki sınaq və təhlil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0,02	0,62	0,00	0,62	0,02	0,04	0,34	0,38	0,13	0,66	0,34	1,00
Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,46	0,30	0,75	0,11	0,15	0,10	0,25	0,16	0,61	0,39	1,00
Reklam və bazarın tədqiqi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	1,43	1,00	0,00	1,00	1,48	1,00	0,00	1,00
Sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,94	0,00	0,94	0,65	0,02	0,04	0,06	0,66	0,96	0,04	1,00
Baytarlıq xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	8,90	0,00	1,00	1,00	9,19	0,00	1,00	1,00
Kirayə və lizinq xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	1,20	1,00	0,00	1,00	1,26	1,00	0,00	1,00
Məşğulluq və işədüzəltmə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	1,54	1,00	0,00	1,00	1,65	1,00	0,00	1,00
İstintaq aparılması və təhlükəsizliyin qorunması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,17	1,00	0,00	1,00	0,22	1,00	0,00	1,00
Binaların yığılması və mənzərələrin dəyişdirilməsi xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,78	0,44	0,56	1,00	1,05	0,44	0,56	1,00
Biznesin təşkili ilə bağlı inzibati və sair əlavə xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,34	0,99	0,01	1,00	0,41	0,99	0,01	1,00
Bütövlüklə cəmiyyətə təqdim olunan dövlət idarəetməsi və müdafiə sahəsində xidmətlər;	0,07	0,00	0,04	0,04	0,00	0,01	0,95	0,96	0,14	0,01	0,99	1,00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərin ödənilməsi												
Təhsil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0,02	0,00	0,00	0,00	0,02	0,02	0,98	1,00	0,06	0,02	0,98	1,00
Səhiyyə xidmətlərinin ödənilməsi	0,02	0,00	0,00	0,00	0,17	0,02	0,98	1,00	0,30	0,02	0,98	1,00
Sosial xidmətlərin ödənilməsi	0,02	0,00	0,00	0,00	28,41	0,08	0,92	1,00	28,58	0,08	0,92	1,00
Yaşayış təminatı üzrə sosial xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	105,9	0,03	0,97	1,00	105,9	0,03	0,97	1,00
Lotereya və mərcəlmə üzrə xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	35,34	0,00	1,00	1,00	35,35	0,00	1,00	1,00
Üzvlük təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlər	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,65	0,35	1,00	0,03	0,65	0,35	1,00
Kompüterlərin, şəxsi istifadə əşyalarının və məişət mallarının təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,01	0,00	0,00	0,00	120,6	0,05	0,95	1,00	120,9	0,05	0,95	1,00
Sair fərdi xidmətlərin ödənilməsi	0,01	0,00	0,00	0,00	124,4	0,06	0,94	1,00	124,6	0,06	0,94	1,00

Cədvəldəki birinci 20 sahə coronovirus pandemiyasına təsirlərinə məruz qala biləcək ən çox ehtimal olunan sahələr kimi ayrılmışdır. Əgər coronovirusa yoluxma yalnız idxal halları ilə müşahidə olunursa, onda qeyd edilən sahələr üzrə idxalın azalması ölkə iqtisadiyyatına daha çox təsir edə bilər. Coronavirus təhlükəsinə məruz qalan ən çox ehtimal olunan sahələr üzrə yerli və idxal məhsullarının strukturu aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 3

Coronavirus təhlükəsinə məruz qalan ən çox ehtimal olunan sahələr üzrə yerli və idxal məhsullarının strukturu

	İdxal məhsullarına tələbin ümumi son tələbdə payı				Yerli məhsullara tələbin ümumi son tələbdə payı				Məhsullara tələbin ümumi son tələbdə payı			
	Cəmi aralıq istehlak	Cəmi aralıq tələb	İdxal məhsullarına son tələb	Əsas qiymətlərlə yerli istehsal olunmuş məhsulun cəmi istifadə	Cəmi aralıq istehlak	Cəmi aralıq tələb	Yerli məhsullara son tələb	Əsas qiymətlərlə yerli istehsal olunmuş məhsulun cəmi istifadə	Cəmi aralıq istehlak	Cəmi aralıq tələb	cəmi məhsula tələb	Əsas qiymətlərlə yerli istehsal olunmuş məhsulun cəmi istifadə
Kənd təsərrüfatı məhsulları, ovçuluq və oxşar xidmətlər	0,07	0,03	0,07	0,09	0,21	0,24	0,67	0,91	0,28	0,26	0,74	1,00
Məşə məhsulları, ağac tədarükü və bununla əlaqədar xidmətlər	0,00	0,00	0,00	0,00	4,18	0,65	0,35	1,00	4,22	0,65	0,35	1,00
Balıq və sair balıqçılıq məhsulları, balıqçılığa yardımçı xidmətlər	0,00	0,00	0,02	0,02	0,06	0,09	0,88	0,98	0,18	0,09	0,91	1,00
Xam neft	0,03	0,03	0,00	0,03	0,00	0,01	0,96	0,97	0,01	0,03	0,97	1,00
Qida, yeyinti məhsulları	0,07	0,07	0,23	0,31	0,10	0,15	0,55	0,69	0,21	0,22	0,78	1,00
Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	0,00	0,42	0,58	0,99	0,06	0,00	0,00	0,01	0,06	0,42	0,58	1,00
Təmir-tikinti işləri xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,50	0,48	0,97	0,00	0,00	0,03	0,03	0,01	0,50	0,50	1,00
Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobil və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,41	0,04	0,22	0,26	0,00	0,12	0,63	0,74	0,16	0,16	0,84	1,00

Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşınma xidmətlərinin ödənilməsi	0,09	0,00	0,00	0,00	0,02	0,52	0,48	1,00	3,11	0,52	0,48	1,00
Su nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	0,05	0,12	0,31	0,43	0,00	0,02	0,55	0,57	0,06	0,14	0,86	1,00
Hava nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	0,04	0,00	0,43	0,43	0,03	0,00	0,57	0,57	0,19	0,00	1,00	1,00
Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətlərinin ödənilməsi	0,02	0,00	0,00	0,00	0,04	0,96	0,04	1,00	0,27	0,96	0,04	1,00
Poçt və kuryer xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	4,47	0,17	0,83	1,00	4,49	0,17	0,83	1,00
Mehmanxana xidmətlərinin ödənilməsi	0,01	0,19	0,21	0,40	0,02	0,00	0,60	0,60	0,09	0,19	0,81	1,00
İaşə xidmətlərinin ödənilməsi	0,01	0,02	0,40	0,43	0,01	0,00	0,57	0,57	0,05	0,03	0,97	1,00
Nəşriyyat xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	14,08	1,00	0,00	1,00	14,18	1,00	0,00	1,00
Səyahət agentliklərinin və turoperatorların xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,09	0,51	0,60	0,02	0,00	0,40	0,40	0,07	0,09	0,91	1,00
Yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	266,2	0,10	0,90	1,00	266,4	0,10	0,90	1,00
Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,00	0,00	2,17	0,04	0,96	1,00	2,20	0,04	0,96	1,00
İdman, istirahət və əyləncə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,01	0,00	0,00	0,00	0,35	0,08	0,92	1,00	0,54	0,08	0,92	1,00

Hər bir sahə üçün minimum və maksimum təsir olaraq idxalın 10% və 50% azalması ehtimal olaraq qəbul edilərək bilavasitə təsirə məruz qalan sahələrdə birbaşa iqtisadi təsirlərə baxılmışdır. Nəticələr (əmsallarla verilir) aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl 4

Coronavirus təhlükəsinə məruz qalan ən çox ehtimal olunan sahələr üzrə minimum və maksimum təsir olaraq idxalın 10% və 50% azalmasının bilavasitə təsirə məruz qalan sahələrdə ümumi məhsul buraxılışına birbaşa iqtisadi təsirləri (əmsallarla)

	İdxalın aralıq istehlaka birbaşa təsiri		İdxalın aralıq tələbə birbaşa təsiri		İdxalın son tələbə birbaşa təsiri		İdxalın ümumi istehsala birbaşa təsiri	
	10% şok	50% şok	10% şok	50% şok	10% şok	50% şok	10% şok	50% şok
Kənd təsərrüfatı məhsulları, ovçuluq və oxşar xidmətlər	0,06	0,03	0,02	0,01	0,06	0,03	0,009	0,045
Məşə məhsulları, ağac tədarükü və bununla əlaqədar xidmətlər	0,04	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000
Balıq və sair balıqçılıq məhsulları, balıqçılığa yardımçı xidmətlər	0,13	0,12	0,00	0,00	0,02	0,01	0,002	0,012
Xam neft	0,01	0,00	0,03	0,01	0,00	0,00	0,003	0,015
Qida, yeyinti məhsulları	0,10	0,07	0,07	0,04	0,21	0,12	0,031	0,153

Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	0,00	0,00	0,38	0,21	0,52	0,29	0,099	0,497
Təmir-tikinti işləri xidmətlərinin ödənilməsi	0,00	0,00	0,45	0,25	0,43	0,24	0,097	0,485
Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobil və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,12	-0,04	0,04	0,02	0,20	0,11	0,026	0,129
Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşıma xidmətlərinin ödənilməsi	3,08	3,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000
Su nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	0,05	0,03	0,11	0,06	0,28	0,15	0,043	0,216
Hava nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	0,15	0,14	0,00	0,00	0,38	0,21	0,043	0,214
Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətlərinin ödənilməsi	0,23	0,23	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000
Poçt və kuryer xidmətlərinin ödənilməsi	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000
Məhmanxana xidmətlərinin ödənilməsi	0,07	0,06	0,17	0,09	0,19	0,11	0,040	0,198
İaşə xidmətlərinin ödənilməsi	0,04	0,03	0,02	0,01	0,36	0,20	0,043	0,213
Nəşriyyat xidmətlərinin ödənilməsi	0,10	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000
Səyahət agentliklərinin və turoperatorların xidmətlərinin ödənilməsi	0,05	0,05	0,08	0,05	0,46	0,25	0,060	0,301
Yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0,17	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000
Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətlərinin ödənilməsi	0,03	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000
İdman, istirahət və əyləncə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0,19	0,18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000

Hər bir sahə üçün idxalın minimum 10% və maksimum 50% azalması ssenarisi üzrə sahələrdə ümumi buraxılışın təsirə məruz qalaraq azalmasının tam iqtisadi təsirlərinə də baxılmışdır. Nəticələr aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 5

İdxalın 10% və 50% azalması ehtimal olaraq qəbul edilərək bilavasitə təsirə məruz qalan sahələrdə ümumi buraxılışın azalmasının sahələr üzrə tam iqtisadi təsirləri

SAHƏLƏR	10% Şokdan sonrakı vəziyyətin əvvəlki vəziyyətlə müqayisədə mütləq dəyişməsi (+) artım (-) azalma, min AZN		50% Şokdan sonrakı vəziyyətin əvvəlki vəziyyətlə müqayisədə mütləq dəyişməsi (+) artım (-) azalma, min AZN	
	Ümumi buraxılış	Son məhsul (ÜDM)	Ümumi buraxılış	Son məhsul (ÜDM)
Kənd təsərrüfatı məhsulları, ovçuluq və oxşar xidmətlər	-53850	-34891	-269249	-174456
Məşə məhsulları, ağac tədarükü və bununla əlaqədar xidmətlər	0	59	0	293
Bahq və sair balıqçılıq məhsulları, balıqçılığa yardımçı xidmətlər	-563	-554	-2816	-2769
Xam neft	-50046	-35769	-250230	-178845
Qida, yeyinti məhsulları	-90560	-71752	-452802	-358758
Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	-99	394	-497	1969
Avtomobillər, qoşqular və yarımqoşqular, onların ehtiyat hissələri	-650	1396	-3251	6979
Təmir-tikinti işləri xidmətlərinin ödənilməsi	-352581	-311521	-1762905	-1557605
Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobil və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0	61563	0	307817
Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşıma xidmətlərinin ödənilməsi	-180554	-153961	-902772	-769806
Su nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	-8009	-7034	-40047	-35171
Hava nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	0	34	0	170
Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətlərinin ödənilməsi	0	11384	0	56921
Poçt və kuryer xidmətlərinin ödənilməsi	-2210	-1881	-11051	-9403
Mehmanxana xidmətlərinin ödənilməsi	-30952	-27459	-154758	-137296
İaşə xidmətlərinin ödənilməsi	0	730	0	3650
Səyahət agentliklərinin və turoperatorların xidmətlərinin ödənilməsi	-2875	-2719	-14377	-13594
Yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0	3	0	16
Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətlərinin ödənilməsi	0	1	0	3
İdman, istirahət və əyləncə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0	108	0	542
Daş kömür və liqnit	-19	0	-94	0
Təbii qaz mayeləşdirilmiş və ya qaz halında	-8738	0	-43690	0
Metal filizləri	-5371	0	-26855	0

Mədənçıxarma sənayesinin digər məhsulları (daş, qum, çınqıl, gil; duz)	-2093	0	-10463	0
Mədənçıxarma sənayesinə yardımçı xidmətlər	-36722	0	-183608	0
İçkilər	-384	0	-1919	0
Tütün məmulatları	-380	0	-1898	0
Toxuculuq məhsulları	-400	0	-1998	0
Geyim; xəzlər	-1519	0	-7597	0
Dəri və dəriyə oxşar məmulatlar	-223	0	-1113	0
Ağac, ağac və mantar materialları, mebdən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar	-6141	0	-30707	0
Kağız və kağız məmulatları	-1983	0	-9916	0
Çap məhsulu və informasiya daşıyıcıları	-135	0	-676	0
Koks və emal edilmiş neft məhsulları	-60196	0	-300980	0
Kimyəvi maddələr və kimyəvi məhsullar	-6643	0	-33217	0
Rezin və plastik kütlə məmulatları	-9474	0	-47371	0
Şüşə və şüşədən hazırlanmış məmulatlar	-1236	0	-6178	0
Odadavamlı məmulatlar	-214	0	-1070	0
Tikintidə istifadə edilən gil məmulatları	-1462	0	-7308	0
Sair çini və saxsı məmulatlar	-516	0	-2578	0
Sement, əhəng və gips	-5871	0	-29353	0
Beton, sement və gipsdən məmulatlar	-2675	0	-13374	0
Kəsilmiş, fasonlaşdırılmış və naxışlanmış daşlar	-684	0	-3418	0
Sair qeyri-metal mineral məmulatlar	-1409	0	-7047	0
Əsas çuqun, polad və ferrosintilər	-15463	0	-77313	0
Polad çubuqlar, borular, içibəş profillər və oxşar fitinqlər	-10198	0	-50991	0
İlkin emal edilmiş sair polad məmulatları	-718	0	-3589	0
Qiymətli metallar və sair əlvan metallar	-268	0	-1342	0
Metallın tökülməsi üzrə xidmətlər	-109	0	-543	0
Maşın və avadanlıqlar istisna olmaqla hazır metal məmulatları	-5629	0	-28144	0
Kompüter, elektron və optik məmulatlar və onların hissələri	-2124	0	-10622	0
Elektrik avadanlıqları və onların hissələri	-5361	0	-26807	0
Digər qruplara daxil edilməyən maşınlar və avadanlıqlar, onların ehtiyat hissələri	-6684	0	-33422	0
Sair nəqliyyat avadanlıqları, onun ehtiyat hissələri	-3451	0	-17257	0
Mebel və onun hissələri	-665	0	-3327	0
Sair sənaye məmulatları	-834	0	-4168	0
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	-10422	0	-52108	0
Elektrik enerjisinin istehsalı, nəqli və paylanması üzrə xidmətlər	-14890	0	-74450	0

Qazın istehsalı; qazşəkilli yanacağıın boru kəməri ilə bölüşdürülməsi üzrə xidmətlər	-6186	0	-30931	0
Buxar və kondisiyalaşdırılmış hava ilə təchizat üzrə xidmətlər	-2	0	-9	0
Təbii su; suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-1795	0	-8974	0
Kanalizasiya xidmətləri; tullantı sularının axıdılması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-7	0	-34	0
Tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-927	0	-4637	0
Digər tullantıların yığılması və ləğv edilməsi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-920	0	-4602	0
Nəşriyyat xidmətlərinin ödənilməsi	-110	0	-549	0
Kinofilmlərin, video və televiziya proqramlarının hazırlanması, səsyzma və musiqi nəşrləri ilə əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	-6	0	-29	0
Radioverilişlərin proqramlaşdırılması və yayımlanması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-21	0	-103	0
Telekommunikasiya xidmətlərinin ödənilməsi	-1731	0	-8656	0
Kompüter proqramlaşdırılması, məsləhəti və bununla əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	-7415	0	-37074	0
Məlumat xidmətlərinin ödənilməsi	-847	0	-4236	0
Sığorta və pensiya təminatı üzrə xidmətlərdən başqa, maliyyə fəaliyyəti üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-9516	0	-47579	0
Məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərdən başqa, sığorta, təkrarsığorta və pensiya təminatı xidmətlərinin ödənilməsi	-3509	0	-17543	0
Maliyyə xidmətləri və sığorta xidmətləri sahəsində yardımçı xidmətlərin ödənilməsi	-863	0	-4317	0
Dəşinməz əmlakla əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	-11021	0	-55106	0
Hüquq və mühasibat uçotu sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-83	0	-414	0
Mərkəzi ofislərin xidmətləri; idarəetmə məsələləri üzrə məsləhət xidmətlərinin ödənilməsi	-4235	0	-21176	0
Memarlıq və mühəndislik sahəsində xidmətlər; texniki sınaq və təhlil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-20222	0	-101109	0
Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-2580	0	-12900	0
Reklam və bazarın tədqiqi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-1300	0	-6501	0
Sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-7750	0	-38750	0
Baytarlıq xidmətlərinin ödənilməsi	0	0	-1	0

Kirayə və lizinq xidmətlərin göstərilməsi	-1290	0	-6452	0
Məşğulluq və işədüzəltmə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-375	0	-1877	0
İstintaq aparılması və təhlükəsizliyin qorunması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-1296	0	-6478	0
Binaların yığışdırılması və mənzərələrin dəyişdirilməsi xidmətlərinin ödənilməsi	-96	0	-478	0
Biznesin təşkili ilə bağlı inzibati və sair əlavə xidmətlərin ödənilməsi	-630	0	-3148	0
Bütövlüklə cəmiyyətə təqdim olunan dövlət idarəetməsi və müdafiə sahəsində xidmətlər; məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-293	0	-1466	0
Təhsil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-83	0	-415	0
Səhiyyə xidmətlərinin ödənilməsi	-270	0	-1351	0
Sosial xidmətlərin ödənilməsi	-454	0	-2272	0
Yaşayışa təminatlı sosial xidmətlərin ödənilməsi	-7	0	-37	0
Lotereya və mərcəlmə üzrə xidmətlərinin ödənilməsi	0	0	0	0
Üzvlük təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlər	-448	0	-2240	0
Kompüterlərin, şəxsi istifadə əşyalarının və məişət mallarının təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-295	0	-1477	0
Sair fərdi xidmətlərin ödənilməsi	-373	0	-1866	0
CƏMİSİ	-1091210	-571868	-5456051	-2859341

4. Nəticə və təkliflər

Məhsul, iş və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balans modeli əsasında hazırlanmış Leontyevin tam xərclər əmsalları əsasında aparılmış simulyasiyalar göstərir ki, il ərzində coronavirus təhlükəsinə ən çox məruz qalan sahələrdə idxalın 10% və müvafiq olaraq 50% azalması ölkə iqtisadiyyatında ümumi buraxılışı 1091210 min manat və 5456051 min manat, son məhsulu (ÜDM) isə 571868 min manat və 2859341 min manat azalda bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Həsənlı Y. H. Ekonometrikaya giriş. Bakı, 2008, 237 s.
2. Həsənlı Y.H. Xərc-bulaxılış, tarazlı qiymətlər modelləri və əmək ehtiyatlarının sahələrarası balansının işlənilməsi və simulyasiyaların aparılması. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunda yerinə yetirilmiş tədqiqat işi, Bakı, 2011.
3. Həsənlı Y.H. Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin modelləşdirilməsi. Bakı: Elm, 2011, 202 s.
4. İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun “Azərbaycan Respublikasının Ümumi Tarazlıq Modelinin hazırlanması üzrə görülmüş işlər barədə” hesabatı, Bakı, 2012, 120 s.

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ВОЗМОЖНЫХ ВЛИЯНИЙ
КОРОНОВИРУСНОЙ ПАНДЕМИИ НА ЭКОНОМИКУ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Малик МЕХТИЕВ

Резюме

В представленной работе приведена краткая хронология пандемий в мире, изучен механизм воздействия пандемии коронавируса на экономику. Было выбрано 20 районов, которые были оценены как районы, наиболее вероятно затронутые пандемией коронавируса. Приведена структура местной и импортной продукции по наиболее вероятным направлениям угрозы коронавируса. Также были рассмотрены полные экономические эффекты сокращения общего объема производства в секторах по сценарию минимального 10% и максимального 50% сокращения импорта для каждого сектора.

Ключевые слова: *пандемия, механизм действия, оценка, модель межотраслевого баланса, коэффициент полных затрат.*

**ECONOMIC ASSESSMENT OF POSSIBLE IMPACT OF THE
CORONAVIRAL PANDEMIC ON THE ECONOMY OF AZERBAIJAN**

Malik Mehdiyev

Abstract

The presented work provides a brief chronology of pandemics in the world, the mechanism of impact of the coronavirus pandemic on the economy is studied. Twenty areas were selected and evaluated as the most likely areas to be affected by the coronavirus pandemic. The structure of local and imported products on the most probable areas of coronavirus risk is given. The full economic effects of the reduction in total output in the sectors under the scenario of a minimum of 10% and a maximum of 50% reduction in imports for each sector were also considered.

Key words: *pandemic, mechanism of action, assessment, input-output balance model, total cost ratio.*

UOT 338.001.36; 338.1

KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRLƏRİNİN TƏHLİLİ

Elnur ƏLƏKBƏROV,

İN İİETİ, Makroiqtisadi tədqiqatlar şöbəsinin müdiri v.i.e.

alekberov. elnur@gmail.com

Xülasə

Koronavirusun (COVID-19) yayılması dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməkdədir. İstehsalın zəifləməsi dünyada global dəyər zəncirlərində, turizm və əmtəə bazarlarında müşahidə olunan mənfi tendensiyalar işgüzar aktivliyi xarakterizə edən indikatorlarda geriləmələrə səbəb olmuşdur.

Təqdim edilən məqalədə 2019-cu ilin dekabr ayında Çinin Uhan şəhərində yayılmağa başlamış koronavirus infeksiyasının global iqtisadiyyata, o cümlədən Azərbaycan iqtisadiyyatına ehtimal olunan təsirləri araşdırılmışdır. Eyni zamanda, məqalədə ölkə iqtisadiyyatının pandemiya əvvəl və pandemiya dövründə makroiqtisadi göstəriciləri təhlil edilmiş, həmçinin müxtəlif beynəlxalq təşkilatların dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün gözlənilən proqnozları əksini tapmışdır. Bununla yanaşı, COVID-19 pandemiyasından ən çox zərər çəkən turizm sektoru üzrə ssenari qiymətləndirilməsi aparılmışdır.

***Açar sözlər:** pandemiya, makroiqtisadi göstəricilər, proqnoz, təhlil, ssenari qiymətləndirməsi.*

GİRİŞ

Bəşər cəmiyyəti yaranandan bəri müxtəlif xəstəliklər mövcud olmuş, bəzən bu xəstəliklər kütləvi xarakter almaqla minlərlə, hətta milyonlarla insanın ölümünə səbəb olmuşdur.

Təbiidir ki, bu cür xəstəlik və epidemiyaların qarşısının alınması, onlara qarşı mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsi təkcə epidemiyanın mövcud olduğu ölkədə deyil bütün dünyada aparılır. Epidemiya yerli və gətirilmə ola bilər. Epidemiya bir neçə ölkəni, qitəni və ya bütün yer kürəsini əhatə etdikdə pandemiya, birdən-birə baş verdikdə ekspoziv, yaxud epidemik alovlanma adlanır. Epidemiyaların insanların sağlamlığına ciddi təhdidləri ilə yanaşı neqativ iqtisadi təsirləri də az olmur.

Son aylar bütün dünyanın müzakirə mövzusu olan, 2019-cu ilin dekabr ayında Çinin Hubei əyalətinin Uhan şəhərində aşkarlanmış yeni növ koronavirus infeksiyası (COVID-19), Çinin özü ilə yanaşı bütün dünyanı sürətlə ağışuna almış, bəzi ölkələr hətta bugünlərdə pandemiyanın ikinci dalğasının başladığını elan etmişlər. Hazırda dünyanın 188 ölkəsində mövcud olan və yayılması günbəgün artmaqda davam edən virusa indiyədək 19 milyondan çox insan yoluxmuş, dünya üzrə 700 min nəfərədək insan virus səbəbindən həyatını itirmiş, 11 milyondan artıq insan isə virusdan sağalmışdır.

Ölkəmizdəki vəziyyətə gəlincə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında yaradılmış Operativ qərargahın məlumatına əsasən hal-hazırda aktiv xəstə sayı 4456 nəfər təşkil edir (03.08.2020-ci il məlumatı).

COVID-19 virusu 1918-ci il İspan qripri pandemiyasından keçən dövr ərzində ən ciddi tənəffüs yoluxmasıdır. COVID-19 ölüm nisbətində görə mövsümü qripdən 3-30 dəfə daha öldürücü, SARS virusundan isə ən azı 10 qat daha yoluxucudur.

Ümumiyyətlə, kütləvi yayılmış epidemiyaların ictimai sağlamlıqla yanaşı, sosial-iqtisadi inkişafa təsirləri qaçılmazdır. Bu baxımdan dünya təcrübəsində epidemiyaların iqtisadiyyata təsirlərinə müxtəlif aspektlərdən baxılmış və onların qiymətləndirilməsi ilə bağlı müxtəlif yanaşmalardan istifadə edilmişdir.

Təqdim edilən bu məqalə İqtisadiyyat nazirinin müvafiq əmri ilə təsdiq edilmiş “Koronavirus xəstəliyinin Azərbaycan Respublikasına ehtimal olunan təsirləri ilə bağlı İqtisadiyyat Nazirliyinin fəaliyyət istiqamətləri üzrə Tədbirlər Planı”nın 3.1. bəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə hazırlanmış Arayışa müvafiq olaraq işlənmişdir.

Məqlənin hazırlanmasında beynəlxalq təşkilatların hesabatlarından, İqtisadiyyat Nazirliyi və Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən təqdim edilmiş təhlili material və məlumatlardan geniş istifadə edilmişdir.

Koronavirusun (COVID-19) dünya iqtisadiyyatına təsiri

COVID-19-un global iqtisadiyyata ehtimal olunan təsirləri

Koronavirusun (COVID-19) yayılması dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməkdədir. İstehsalın zəifləməsi dünyada global dəyər zəncirlərində, turizm və əmtəə bazarlarında müşahidə olunan mənfi tendensiyalar işgüzar aktivliyi xarakterizə edən indikatorlarda azalmalara səbəb olmuşdur.

Dünya üzrə gündəlik 200 min və daha çox yoluxma faktının aşkarlanmasına baxmayaraq, artıq dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda mart ayının əvvəllərindən tətbiq olunan xüsusi karantin rejimi yumşaldılmış, yoluxma faktlarının yenidən artmasıyla sərtləşdirilmiş rejim yenidən tətbiq edilmişdir. Bəzi ölkələrin səhiyyə qurumları pandemiyanın ikinci dalğasının yaşandığını elan etməklə yenidən məhdudiyətlər tətbiq etməyə başlamışlar. Koronavirusun əhatə dairəsinin genişlənməsi istiqamətlərinin və onun iqtisadi təsirlərinin dəqiq müəyyən olunması mümkün olmadığından artım perspektivləri qeyri-müəyyən olaraq qalmaqdadır.

Koronavirus pandemiyasının dünya üzrə hər keçən gün daha geniş yayılması dünya iqtisadiyyatında daha böyük fəsadların yarana biləcəyi yönündə fikirləri artırmaqdadır. Risklərdən qorunmaq məqsədi ilə, investorların inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlardan sərmayələrini geri çəkmələri maliyyə sabitliyinə təhlükə yaratmışdır. İnkişaf etməkdə olan bazarlarda mart və aprel aylarında böyük həcmli kapital çıxışı müşahidə edilmiş və bu da dünya üzrə ciddi iqtisadi geriləmələrə səbəb olmuşdur. Qlobal tələbin zəifləməsi nəticəsində əmtəə qiymətləri, xüsusilə də neftin qiyməti kəskin şəkildə ucuzlaşmışdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı (UNCTAD) tərəfindən hazırlanan “Koronavirusun Beynəlxalq Birbaşa İnvestisiyalara təsiri” hesabatına görə, epidemiya birbaşa xarici investisiyaları 15% azaldacaq. Hesabata görə epidemiya səbəbi ilə yaranmış iqtisadi böhrandan ən çox inkişaf etməkdə olan ölkələr zərər çəkəcək. Hesabatda 5 min transmilli şirkətin məlumatları əsasında aparılan təhlillər nəticəsində ümumi istehsal proqnozunda 9%-lik azalmanın müşahidə olunacağı bildirilmişdir. Ən böyük azalma 44%-lik göstərici ilə avtomobil sənayesində, 42%-lik azalma hava yollarında və 13 %-lik azalma isə enerji və hasilat sənayesi sahəsində müşahidə olunacağı proqnozlaşdırılır.

Dünya Bankının (DB) hesabatına əsasən inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda virusun yayılması ilə bağlı mənfi meyillər, eyni zamanda inkişaf etməkdə olan bazarların daxilində yayılmanın artması 2020-ci ildə Dünya iqtisadiyyatının 5.2%, inkişaf etmiş ölkələrin (İEO) iqtisadiyyatlarının 7%, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) iqtisadi artımın 2.5 faiz azalacağı proqnozlaşdırılır.

Cədvəl 1. DB-nin iqtisadi artım üzrə proqnozları %-lə

Ölkə qrupları	2019	2020		2021	
		iyun hesabatı	yanvar hesabatı ilə fərq	iyun hesabatı	yanvar hesabatı ilə fərq
Dünya	2.4	-5.2	-7.7	4.2	1.6
İEO	1.6	-7.0	-8.4	3.9	2.4
Avrozona	1.2	-9.1	-10.1	4.5	3.2
İEOÖ	3.5	-2.5	-6.6	4.6	0.3
Çin	6.1	1.0	-4.9	6.9	1.1
Türkiyə	0.9	-3.8	-6.8	5.0	1.0
ABŞ	2.3	-6.1	-7.9	4.0	2.3
Rusiya	1.3	-6.0	-7.6	2.7	0.9

Mənbə: Dünya Bankı. İyun 2020-ci il hesabatı

Koronavirusun monitorinqi, yoluxmanın azaldılması və təsirlərinin aradan qaldırılması hal-hazırda dünya üzrə əsas prioritetlər olaraq qəbul edilməkdədir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) 2020-ci ilin iyun hesabatında pandemiyanın qlobal iqtisadi artıma təsir proqnozları üç ssenari (baza, optimist və pessimist) üzrə verilmişdir. Belə ki, baza ssenaridə cari ilin ikinci rübündə artım tempindəki azalmanın daha da dərinləşəcəyi, ilin sonuna doğru qismən müsbət dinamika nümayiş olunacağı proqnozlaşdırılır. 2021-ci ildə isə 5.4% olacağı təxmin edilir. Pessimist ssenaridə pandemiyanın 2021-ci ildə yenidən yayılacağı və qlobal iqtisadi artımın baza ssenariyə nəzərən 4.9% azalacağı ehtimal edilir. Optimist ssenari üzrə proqnozlar isə 2020-ci ildə qlobal iqtisadi artımın 0.5%, 2021-ci il üzrə isə 3%-dən yuxarı olacağı gözlənilir.

Cədvəl 2. BVF-nin iqtisadi artım üzrə proqnozları %-lə

Ölkə qrupları	2019	2020		2021	
		iyun hesabatı	aprel hesabatı ilə fərq	iyun hesabatı	aprel hesabatı ilə fərq
Dünya	2.9	-4.9	-1.9	5.4	-0.4
İEO	1.7	-8.0	-1.9	4.8	0.3
Avrozona	1.3	-10.2	-2.7	6.0	1.3
İEOÖ	3.7	-3.0	-2.0	5.9	-0.7
Çin	6.1	1.0	-0.2	8.2	-1.0
ABŞ	2.3	-8.0	-2.1	4.5	-0.2
Rusiya	1.3	-6.6	-1.1	4.1	0.6

Mənbə: BVF (Beynəlxalq Valyuta Fondu – İyun 2020 Hesabatı)

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial İşlər Departamentinin (UNDESA) “Dünya İqtisadi Vəziyyəti və 2020-ci ilin ortalarına olan perspektivlər” adlı son hesabatında qlobal ÜDM-in 2020-ci ildə 3.2% azalacağı proqnozu qeyd edilmiş. 2021-ci ildə itirilmiş məhsul buraxılışının tədricən bərpa edilməsi, ümumilikdə dünya iqtisadiyyatında təxminən 8.5 trilyon dollarlıq məhsul buraxılışı itkisinin gözlənilməli açıqlanmışdır. Departamentin ölkələr və regionlar üzrə buraxılış artımları cədvəl 3-də verilmişdir. Dünya üzrə ilkin proqnozlar 2020 və 2021-ci illərdə müvafiq olaraq -3.2% və 4.2% olaraq müəyyən edilmiş, pandemiya səbəbindən proqnozlara yenidən baxılaraq dünyada ÜDM istehsalının 2020-ci il üçün -5.7% azalacağı, 2021-ci il üçün isə 1.5% artacağı proqnoz edilmişdir. Cədvəldən görünür ki, Təşkilat Azərbaycanın da daxil olduğu MDB ölkələri üçün cari dövr proqnozlarını fiksasiya edərək cari ilin ilkin proqnozundan 2.3% bəndi aşağı müəyyən etmişdir. Növbəti ildə

isə MDB ölkələri və Gürcüstan üzrə artımın 0.2% səviyyəsində olacağı gözlənilməkdədir.

Cədvəl 3. Dünya iqtisadiyyatının artımı ilə bağlı proqnozlar, 2018-2021

	İllik dəyişmə, faizlə				Dünya İqtisadi Vəziyyəti və Gözlənilən 2020 proqnozunda dəyişikliklər	
	2018	2019 ^a	2020 ^p	2021 ^p	2020	2021
Dünya	3.1	2.6	-3.2	4.2	-5.7	1.5
İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlar	2.3	1.9	-5.0	3.4	-6.5	1.7
ABŞ	2.9	2.3	-4.8	3.9	-5.1	2.1
Avropa Birliyi	2.1	1.8	-5.5	2.8	-7.1	1.9
Avrozona	1.9	1.5	-5.8	2.9	-7.2	1.1
Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya	1.3	1.4	-5.4	3.0	-6.6	1.4
Digər inkişaf etmiş ölkələr	2.3	2.0	-4.8	3.5	-6.6	1.2
Keçid iqtisadiyyatları	2.8	2.2	-3.5	3.1	-5.8	1.6
Cənub-Şərqi Avropa	3.9	3.4	-3.3	3.6	-6.7	0.6
MDB və Gürcüstan	2.8	2.2	-3.5	3.0	-5.8	0.2
Rusiya Federasiyası	2.3	1.3	-4.3	2.9	-6.1	0.9
İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar	4.3	3.7	-0.7	5.3	-4.7	1.0
Afrika	3.1	3.0	-1.6	3.4	-4.8	-0.1
Şimali Afrika	3.4	3.5	-1.8	4.0	-5.4	0.3
Şərqi Afrika	6.6	6.3	1.5	3.4	-4.5	-2.8
Mərkəzi Afrika	1.6	1.9	-1.6	3.2	-4.5	0.1
Qərbi Afrika	3.2	3.3	-1.3	3.1	-4.9	-0.7
Cənubi Afrika	0.9	-0.1	-3.5	2.7	-4.4	0.8
Şərqi və Cənubi Asiya	5.7	5.0	0.8	6.4	-4.4	1.2
Şərqi Asiya	5.8	5.2	1.1	6.8	-4.1	1.6
Çin	6.6	6.1	1.7	7.6	-4.3	1.7
Cənubi Asiya	5.1	3.8	-0.6	4.4	-5.7	-0.9
Hindistan ^c	6.8	4.1	1.2	5.5	-5.4	-0.8
Qərbi Asiya	2.2	1.0	-3.5	2.6	-5.9	-0.2
Latın Amerikasını və Karib hövzəsi	0.5	-0.2	-5.4	3.1	-6.7	1.1
Cənubi Amerika	-0.3	-0.5	-5.5	2.7	-6.6	0.7
Braziliya	1.1	1.1	-5.2	2.9	-6.9	0.6
Meksika və Mərkəzi Amerika	2.3	0.6	-5.4	3.8	-7.0	1.9
Karib hövzəsi	1.8	0.3	-1.9	3.7	-7.6	0.3
Az inkişaf etmiş ölkələr	4.5	4.8	0.8	4.6	-4.3	-0.8
Digər qeydlər						
Dünya ticarəti (məhsul və xidmətlər daxil olmaqla)	4.1	1.3	-14.6	9.4	-16.9	6.2

Mənbə : BM İqtisadi və Sosial İşlər Departamenti (UNDESA)

Qeyd: a-qismən qiymətləndirilmiş, p-proqnozlar, c-fiskal il əsasında

Əmtəə qiymətləri. Koronavirusun istehsal və xidmətlər sektoruna təsirinin bundan sonra da davam edəcəyi gözlənilir. BVF-nin hesabatında neftin bir barrelinin orta qiymətinin 37.5 ABŞ dolları səviyyəsində olacağı qiymətləndirilir. Neftin fyuçers ayrıləri, qiymətlərin bundan sonra 2019-cu ilin orta səviyyəsindən təxminən 25% aşağı olaraq 46 ABŞ dollarına qədər artacağı gözlənildiyini göstərir.

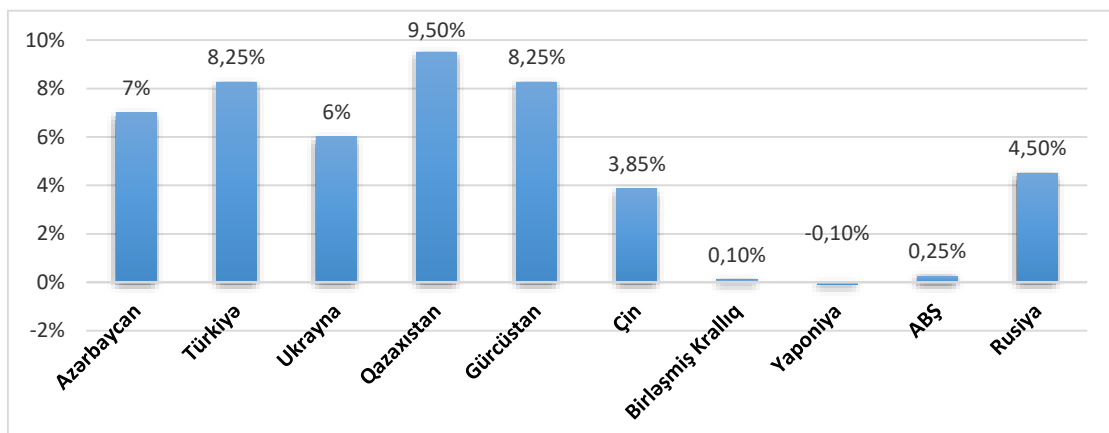
Hazırda dünya əmtəə qiymətlərində, o cümlədən neft qiymətlərində bərpa prosesi davam etməkdədir. İyuldan ötən dövrdə Brent markalı neftin orta qiyməti 43 ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da aprel ayına nisbətən 59% yüksəkdir.

Qlobal ticarət. Qlobal ticarət həcmələrində artımın səngiməsi proteksionizm meyllərinin artması, Asiya və Avropada tələbin zəifləməsi, xüsusilə intensiv avtomobil ticarətinin və texnologiya məhsullarına olan tələbin və eyni zamanda investisiyalarda artımın azalması səbəblərindən baş vermişdir.

36 beynəlxalq təşkilatın birgə hesabatında yayımlanan Birləşmiş Millətlər Ticarət və İnkişaf Konfransının (UNCTAD) ən son məlumatlarına görə COVID-19 pandemiyası bu ilin ilk rübündə qlobal ticarət dəyərlərini 3% azaltmışdır. Statistik Fəaliyyətlərin Koordinasiya Komitəsinin hesabatına əsasən cari ilin ikinci rübündə qlobal ticarətin 27% azalacağı təxmin edilir.

Cari ildə koronavirusun yayılması nəticəsində Çində aralıq məhsulların istehsalı prosesində fasilələrin olması, bunun dünya dəyər zəncirinə təsiri digər ölkələrdəki istehsalçılarda da özünü büruzə verməkdədir. Hazırda qlobal ticarətin 20%-ni Çində istehsal olunan aralıq məhsullar təşkil edir. Eyni zamanda koronavirusun digər ölkələrdə, xüsusilə Avropada geniş yayılması və bu prosesin uzun müddət davam etməsi qlobal iqtisadiyyatda son məhsul üzrə istehsal həcmələrinin azalmasına və qlobal ticarətin daha da zəifləməsinə gətirib çıxara bilər.

Turizm və səyahət. Səyahət və turizm pandemiyadan ən çox təsirlənən sektorlardan biridir. COVID-19-un yayılması ilə bağlı dünya ölkələrində tətbiq edilən məhdudiyətlər, sərhədlərin bağlanması və azalan tələb sərnişin hava nəqliyyatında kəskin azalmaya və dünyada turizmin tənəzzülünə səbəb olmuşdur. Dünyada 330 milyon insanın çalışdığı turizm sektoru pandemiyanın neqativ təsirlərinə ən çox məruz qalan iqtisadi sektorlardandır (Dünya Ticarət və Turizm Şurası). Hazırkı ssenarilər, məhdudiyətlərin sürətindən və onların müddətindən, eləcə də sərhədlərin bağlanmasından asılı olaraq, il boyu beynəlxalq turist gəlişlərində 58%-dən 78%-ə qədər azalmaların olduğunu göstərir. Lakin, görünən odur ki, qeyri-müəyyənlik davam etməkdədir.

Şəkil 1. Mərkəzi Bankların uçot dərəcəsi, faizlə (01.07.2020)

Bir sıra ölkələrin Mərkəz Bankları yayılmaqda davam edən virusun iqtisadi təsirlərinin azaldılması, habelə iqtisadi aktivliyin səngiməsinin qarşısının alınması və tələbin canlandırılması məqsədi ilə uçot faiz dərəcələrinin aşağı salınması və maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində yumşaldıcı monetar siyasət həyata keçirməyə başlamışdır.

Bu istiqamətdə demək olar ki, əksər mərkəzi banklar, o cümlədən ABŞ Federal Ehtiyatlar Sistemi, Türkiyə, İngiltərə və digər ölkələrin mərkəzi bankları növbədən-kənar iclaslar keçirərək müxtəlif siyasət tədbirləri elan etmişlər.

Qeyd edək ki, 30.07.2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyəti uçot dərəcəsinin 7%-dən 6.75%-ə endirilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Faiz dahlizinin aşağı həddi 6.25%, faiz dahlizinin yuxarı həddi isə 7.25% səviyyəsində müəyyən edilmişdir.

Pandemiyanın təsirləri özünü əsas indekslərdə də göstərmişdir. Qlobal maliyyə şəraiti 2019-cu ilə nisbətən 2020-ci ilin əvvəllərindən əhəmiyyətli dərəcədə pisləşmişdir. Koronavirusun təsirləri və eyni zamanda enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin kəskin düşməsi fonunda dünya fond bazarında da geniş diapozonlu volatilliyin artmasına səbəb olmuşdur. Mart ayının əvvəllərindən etibarən Dünya Fond indekslərində kəskin enişlər qeydə alınmışdır. Belə ki, cari ilin yanvar 1-dən iyulun 6-dək “S&P500” indeksi 3.12%, “Dow Jones” indeksi 9.50%, “FTSE100” indeksi 18.36%, “EuroStoxx500” indeksi 12.04% azalmış, “NASDAQ100” indeksi və “Nikkei225” indeksləri isə, müvafiq olaraq 18.42% və 5.31% artmışdır.

COVID-19-un neqativ təsirlərinin azaldılmasına qarşı ölkələrin atdığı addımlar

Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən hazırlanmış koronavirus böhranının aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş siyasət addımları sənədində səhiyyə təşkilatlarının, mərkəzi bankların, fiskal, tənzimləyici və nəzarət orqanlarının vaxtında və həlledici qərarlar qəbul etməsi pandemiyanın iqtisadi təsirlərinin minimallaşdırılmasına əhəmiyyətli dəstək göstərə biləcəyi qeyd edilir.

Bununla əlaqədar olaraq, virusun iqtisadi təsirlərinin azaldılması məqsədi ilə mərkəzi banklar tərəfindən tələbin və inamın yüksəldilməsi, maliyyə vəziyyətini yüngülləşdirmək məqsədilə kreditlərin real iqtisadiyyata qoyuluşunu və likvidliyin artırılmasının dəstəklənməsi, pandemiya dövründə virusdan əziyyət çəkən əhaliyə və firmalara əhəmiyyətli və təcili fiskal dəstəyin göstərilməsi, tənzimləyici və nəzarətedici addımların maliyyə sabitliyinin qorunması, bank sisteminin və iqtisadi aktivliyin dayanıqlılığı arasında balansın təmin edilməsinə yönəldilməsi atılacaq addımlar sırasında olmalıdır.

Gəlirlərin azalması, yoluxma qorxusu və yüksək qeyri-müəyyənlik insanların daha az pul xərcləmələrinə gətirib çıxarmaqdadır. Müəssisələrdə çalışanların maaşlarının ödənməməsi səbəbindən işlərini itirməsi riski mövcuddur. Bunun turizm sektoruna xüsusi ilə daha ciddi təsir göstərməsi İtaliya nümunəsində də görmək mümkündür. ABŞ-da səhmlərin satışının kütləvi hal aldığı 20 fevral tarixdən bəri hava yolu şirkətlərinin səhmləri 9 sentyabr 2001-ci ildəki terror hücumları dövründə müşahidə edildiyi həddə azalmışdır. Zəifləyən istehlakçı və biznes mühiti şirkətlərin tələb gözləntilərini və investisiya xərclərini azaltması ilə nəticələnməkdir.

Belə ki, epidemiyanın yayılması 2020-ci ildə qlobal artım tempinin 2008-2009-cu illərdə qeydə alınan maliyyə böhranı dövründəki artım tempi həddinədək azalacağı gözləntilərini yaratmışdır.

BVF-nin 2020-ci ilin mart ayının sonuna olan mövcud hesabatı COVID-19 pandemiyasının insan və iqtisadi təsirini məhdudlaşdırmaq üçün hökumətlərin əsas iqtisadi cavablarını əks etdirir. Buraya ümumilikdə 186 iqtisadiyyat daxildir. Aşağıdakı cədvəldə bəzi ölkələrin ayırdığı vəsait əks olunmuşdur.

Cədvəl 4. COVID-19-la mübarizəyə ölkələrin sərf etdiyi vəsait

Ölkələr	COVID-19-lamübarizəyə ayrılan vəsait	ÜDM-də xüsusiçəkisi (%)
Amerika Birləşmiş Ştatları	2,3 trilyon ABŞ dolları	11
Azərbaycan	2,5 mlrd. Manat	3,1
Gürcüstan	1 mlrd. Lari	2,0
Ermənistan	300 mln. dollar	2,0
Türkiyə	100 mlrd. TL	1,5
Özbəkistan	10 trln. Som	1,5
İtaliya	25 mlrd. Avro	1,4
Qırğızıstan	9,4 mln. dollar	1,0
İspaniya	200 mlrd. Avro	20
Böyük Britaniya	400 mlrd. dollar	15
Rusiya	0,3 trilyon rubl	0,3
Avrozona	37 milyard avro	0,3

Əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanda COVID-19 pandemiyasına ilk yoluxma faktı aşkarlandıqdan sonra hökumət tərəfindən müxtəlif qabaqalayıcı tədbirlər həyata keçirilmiş eyni zamanda pandemiyanın iqtisadi təsirlərini azaltmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 19 mart tarixli 1950 nömrəli "Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının və bundan irəli gələrək dünya enerji və səhm bazarlarında baş verən kəskin dalğalanmalann Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında" Sərəncamı təsdiq edilmişdir. Sərəncamın icrası ilə bağlı cədvəl 5-də qeyd olunan proqramlar qəbul edilmiş və hal-hazırda həmin proqramların bir qismi üzrə dəstək tədbirləri davam etməkdədir. Hökumətin COVID-19-la mübarizə tədbirlərinin icrası, xüsusən də pandemiya zərər çəkən sahələrin dəstəklənməsi tədbirləri iqtisadi aktivliyin azalmasının miqyasını əhəmiyyətli dərəcədə kiçiltməyə kömək etmişdir. Virus təhlükəsinin qaldığı və sosial təcrid tədbirlərinin davam etdiyi şəraitdə iqtisadi artımın bərpası prosesinin qlobal iqtisadiyyatda gözlənilməli kimi tədricən baş verəcəyi proqnozlaşdırılır.

Cədvəl 5. İqtisadi artıma və sahibkarlığa əsas dəstək alətləri

Sıra sayı	Tədbirlərin adları	Nəzərdə tutulmuş vəsaitin məbləği, milyon manat
1	Pandemiyadan zərər çəkmiş sahələrdə çalışan 304 min müddətli işçilərin əmək haqlarının ödənilməsi üçün maliyyə dəstəyi proqramı (iş yerlərinin azaldılmaması məqsədilə)	215.0
2	Pandemiyadan zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən 292 min fərdi (mikro) sahibkara maliyyə dəstəyi proqramı (iş yerlərinin qorunması məqsədilə)	80.0

3	Pandemiyadan zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə vergi güzəştləri, imtiyazları və tətilləri proqramı	115.0
4	Pandemiyadan zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə yeni verilən bank kreditləri üzrə kredit-zəmanət dəstəyi proqramı	500.0
5	Pandemiyadan zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin mövcud kredit portfelini üzrə kredit-zəmanət dəstəyi proqramı	1000.0
6	Əhalinin maddi vəziyyətinin dəstəklənməsi üçün sosial paket	228.0
7	Sosial baxımdan həssas əhali qrupuna aid edilən ailələrin üzvü olan tələbələrin təhsil haqqı xərclərinin ödənilməsinə dəstək proqramı	40.0
8	İpoteka və kredit zəmanət mexanizminə maliyyə dəstəyi proqramı.	Əlavə vəsaitlərin ayrılması
9	Əhalinin elektrik enerjisinin istehlakı üzrə kommunal ödənişlərə dəstək proqramı	10.0
10	Həyati vacib sərnişindəşmə fəaliyyəti sahələrinə dəstək proqramı	Xüsusi vəsaitlərin ayrılması

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyi

Azərbaycanın COVID-19 pandemiyasına qədərki və pandemiya dövründə makroiqtisadi mənzərəsi

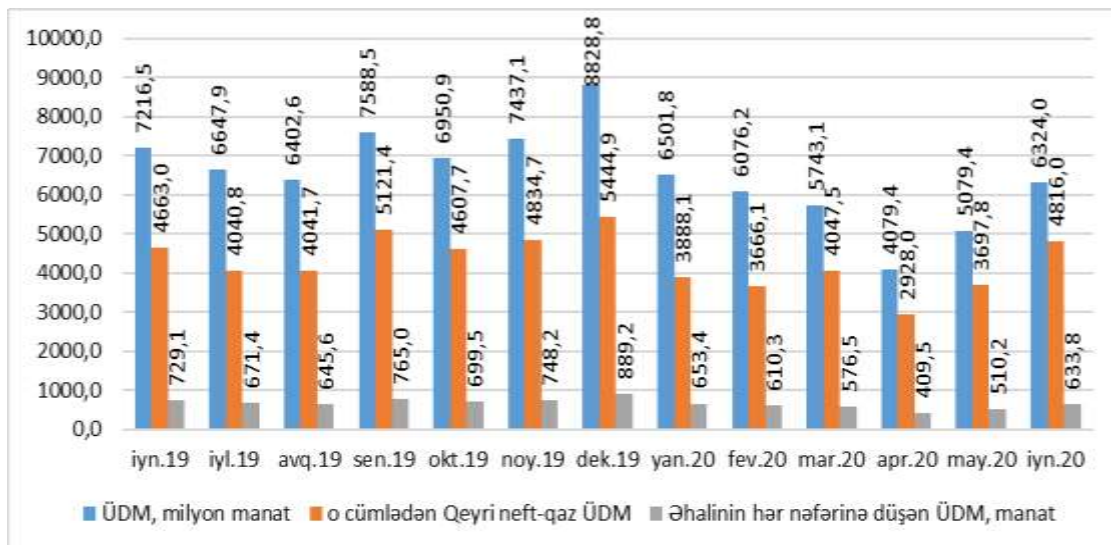
Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda COVID-19 pandemiyasına ilk yoluxma halı cari ilin fevral ayının sonlarında qeydə alınmış, mart ayının əvvəllərindən başlayaraq mərhələli şəkildə məhdudlaşdırıcı tədbirlərin görülməsi həyata keçirilmişdir. Virusun ölkə iqtisadiyatına əsas təsirləri də məhz 2020-ci ilin mart ayından özünü göstərməyə başlamışdır. Məhdudlaşdırıcı tədbirlərin icrası iqtisadi sahələr arasında əlaqələrin qırılmasına səbəb olmuş, bu isə müvafiq olaraq bir sıra itkilərin yaranması ilə nəticələnmişdir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, dövlət əhalinin sosial vəziyyətinin dəstəklənməsi, eləcə də iqtisadi artıma və sahibkarlığa dəstək alətləri müəyyən etmiş və müvafiq dəstəklərin göstərilməsi istiqamətində hal-hazırda aidiyyəti mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları işləri davam etdirməkdədir.

Hal-hazırda ölkədə tətbiq olunan xüsusi karantin rejimi bir sıra iqtisadi sahələrin fəaliyyətinin qismən bərpa olunması və sosial izolyasiya tədbirlərinin yumşaldılması ilə davam edir. Bu bölmədə pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına təsirlərini görmək məqsədilə, pandemiyadan əvvəl və pandemiyanın hazırda davam etdiyi cari dövr Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında təhlil edilmişdir.

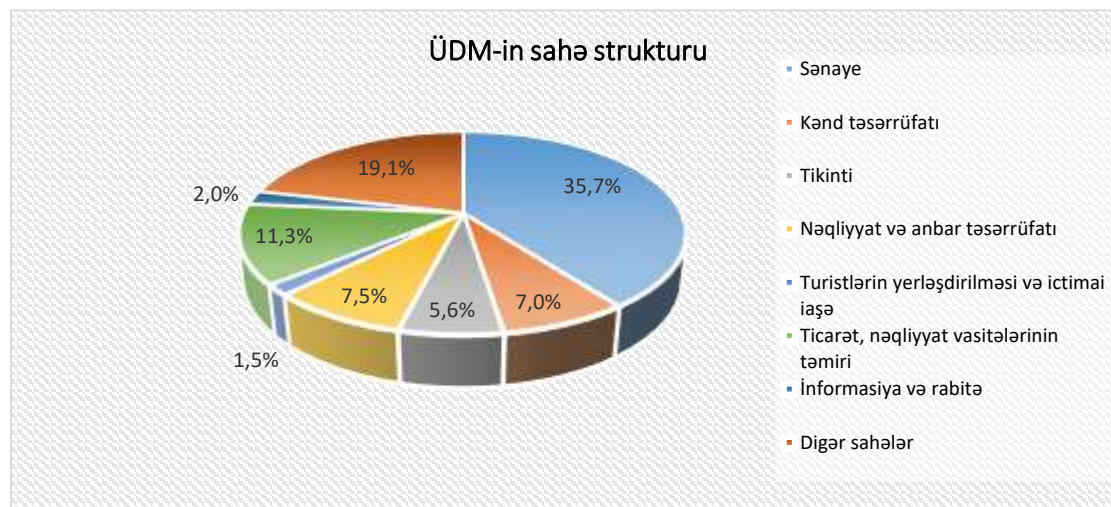
Onu qeyd etmək ki, həm itkilərin qiymətləndirilməsi üçün dünya ölkələrin təcrübəsində tətbiq edilən metodologiyalar, həm də itkilərin qiymətləndirməsini aparmış ölkələrin təcrübəsi onu göstərir ki, bu tip qiymətləndirmə aparılmamışdan öncə bu tip fəlakətlərin başladığı ana qədərki, iqtisadi vəziyyətin mənzərəsinin hazırlanması və ondan sonrakı qısamüddətli dövr ərzində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlərin nəticəsi əsasında qısamüddətli dövr üzrə hazırlanmış proqnozların təhlil edilməsi vacib şərtlərdəndir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2020-ci ilin 6 ayında ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisə, təşkilat və fərdi sahibkarlar tərəfindən 33,8 milyard manatlıq və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə real ifadədə 2,7 faiz az ümumi daxili məhsul istehsal edilmişdir.

Şəkil 2. ÜDM-in aylar üzrə dinamikası, milyon manatla

Bu dövrdə iqtisadiyyatın neft-qaz sektorunda istehsal olunmuş əlavə dəyər 2,9 faiz, qeyri-neft-qaz sektorunda isə 2,5 faiz azalmışdır. ÜDM-in sahə strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur:

Şəkil 3. ÜDM-in sahə strukturu

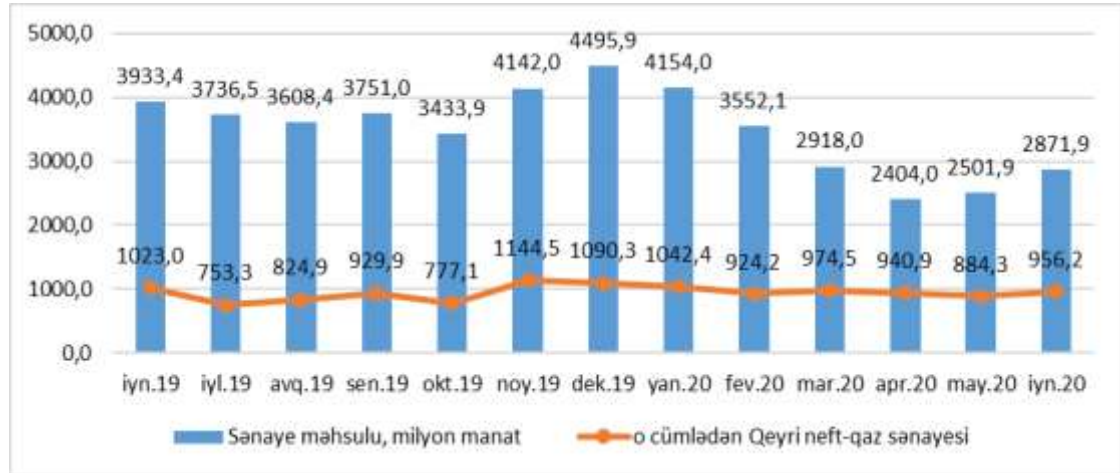
Məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM-in 10,3 faizini təşkil etmişdir. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM 3393,7 manata bərabər olmuşdur.

ÜDM-in strukturundan da göründüyü kimi ümumi daxili məhsulun formalaşmasında əsas pay sənayeyə məxsusdur.

Sənaye. Sənaye müəssisələri və bu sahədə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarlar tərəfindən 2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında 18,4 milyard manatlıq və ya əvvəlki ilin

müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,5 faiz az sənaye məhsulu istehsal edilmişdir. Sənayenin qeyri neft-qaz sektorunda məhsul istehsalı 11,2 faiz artmışdır.

Sənaye məhsulunun 61,6 faizi mədəncixarma sektorunda, 32,1 faizi emal sektorunda, 5,5 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sektorunda, 0,8 faizi isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sektorunda istehsal edilmişdir.

Şəkil 4. Sənaye məhsulunun aylar üzrə həcmi, milyon manat

Mədəncixarma sektorunda istehsalın həcmi əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2,0% azalaraq 6964,0 milyon manat olmuşdur. Emal sənayesinin alt sektorlarında vəziyyət cədvəldə verilib.

Cədvəl 6. Emal sənayesi sahələrində istehsalın artım tempi

Emal sənayesinin sahələri	2019-cu ilin yanvar-aprel aylarına nisbətən cari ildə artım (+) və azalma (-)
avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı	96,1 faiz
kompyuter, elektron və optik məhsulların istehsalı	66,6 faiz
metallurgiya sənayesi məhsullarının istehsalı	2,2 dəfə
əczaçılıq məhsullarının istehsalı	4,6 dəfə
ağacın emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	37,9 faiz
sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	57,2 faiz
kimya sənayesi məhsullarının istehsalı	20,5 faiz
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	3,8 faiz
rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı	4,1 faiz
kağız və karton istehsalı	21,3 faiz
tütün məmulatlarının istehsalı	16,3 faiz
içkilərin istehsalı	-3,8 faiz
qida məhsullarının istehsalı	-1,1 faiz
neft məhsullarının istehsalı	0,8 faiz
hazır metal məmulatlarının istehsalı	-13,1 faiz
geyim istehsalı	6,8 faiz
toxuculuq sənayesi məhsullarının istehsalı	-0,5 faiz
mebel istehsalı	-5,2 faiz

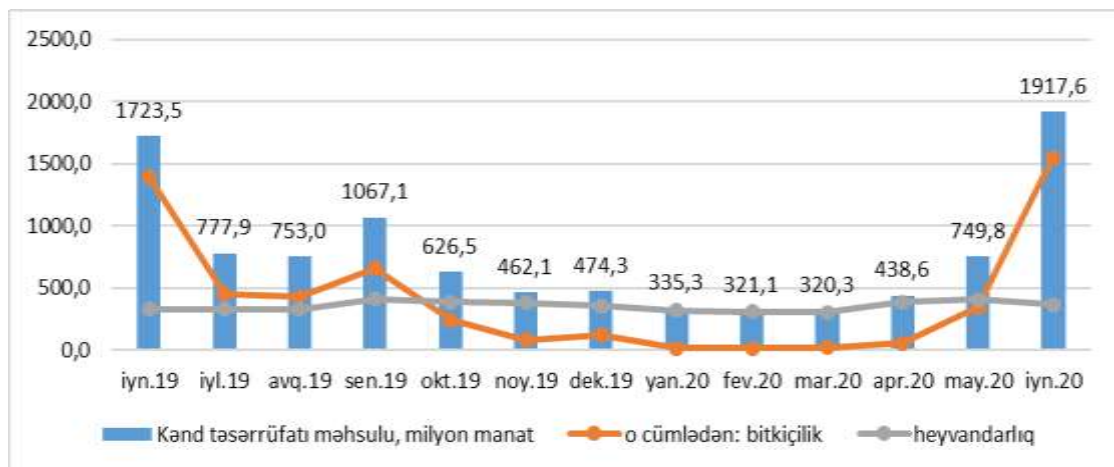
poliqrafiya məhsullarının istehsalı	-6,2 faiz
tikinti materiallarının istehsalı	-10,4 faiz
maşın və avadanlıqların istehsalı	16,2 faiz
maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri işləri	-44,7 faiz
dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	-36,9 faiz

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sektorunda istehsalın həcmi 12,1 faiz, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sektorunda isə 0,5 faiz artmışdır.

Kənd təsərrüfatı. Kənd təsərrüfatında yaz tarla işləri başa çatmış və 2020-ci il iyul ayının 1-nə kimi 393,8 min hektar sahədə yazlıq bitkilər, o cümlədən 61,9 min hektar sahədə dənli və dənli paxlalı bitkilər (ondan 34,6 min hektarı dən üçün qarğıdalı), 57 min hektar sahədə kartof, 66,5 min hektar sahədə tərəvəz, 20 min hektar sahədə bostan bitkiləri, 100,3 min hektar sahədə pambıq, 11,4 min hektar sahədə dən üçün günəbaxan, 5,0 min hektar sahədə şəkər çuğunduru, 3,1 min hektar sahədə tütün, 65,2 min hektar sahədə çoxillik otlar, 1,1 min hektar sahədə birillik otlar və 2,3 min hektar sahədə sair bitkilər əkilmişdir.

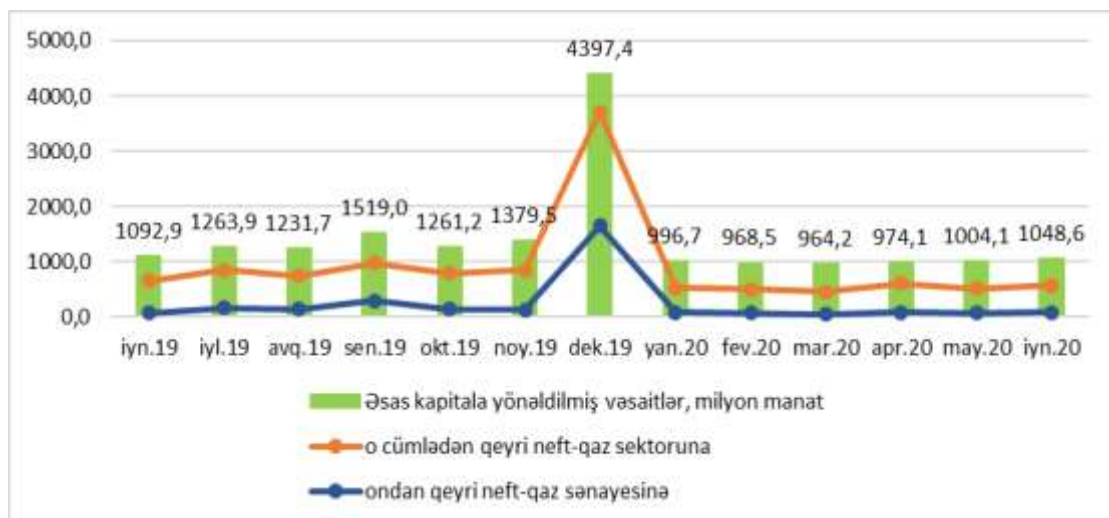
2019-cu ilin yanvar-iyun ayları ilə müqayisədə cari dövrdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 2,2 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları istehsalı 1,1 faiz, heyvandarlıq məhsulları istehsalı 3,2 faiz artmışdır.

Şəkil 5. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının aylar üzrə dinamikası, milyon manat

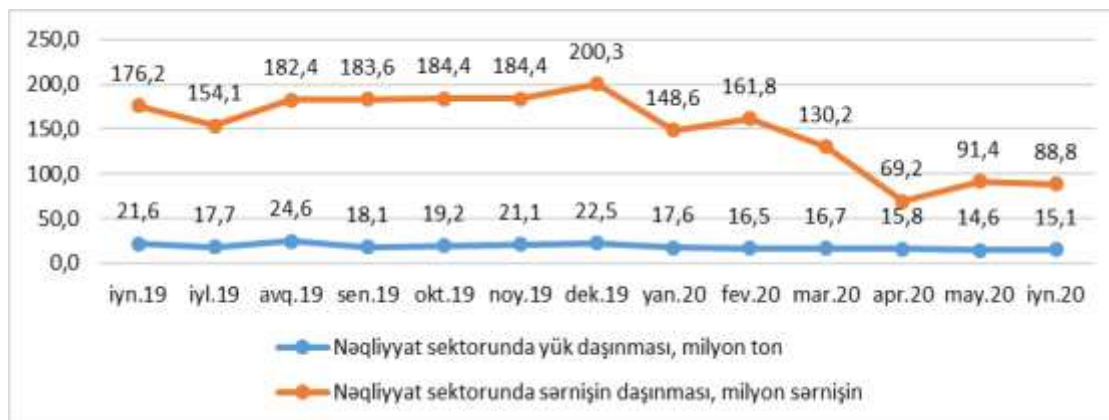
Əsas kapitala investisiyalar. 2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitala 5956,2 milyon manat məbləğində, yaxud 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,7 faiz az vəsait yönəldilmişdir. Neft-qaz sektoruna yönəldilmiş əsas kapitalın həcmi 17,5 faiz artmış, qeyri neft-qaz sektoruna yönəldilən vəsaitin həcmi isə 15,5 faiz azalmışdır.

Hesabat dövründə ümumi sərmayənin 3501,8 milyon manatını və ya 58,8 faizini daxili vəsaitlər təşkil etmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin 3577,3 milyon manatı və ya 60,1 faizi bilavasitə tikinti-quraşdırma işlərinin yerinə yetirilməsinə sərf olunmuşdur.

Şəkil 6. Əsas kapitala investisiyalar milyon manat

Nəqliyyat sektoru. COVID-19 pandemiyasına qarşı tətbiq edilən xüsusi karantin rejimi ilə əlaqədar həyata keçirilən məhdudlaşdırıcı tədbirlər çərçivəsində əhalinin sağlamlığının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın bir sıra sahələrində fəaliyyətin məhdudlaşdırılması, yük daşımaları istisna olmaqla, ölkə ərazisinə yerüstü və hava nəqliyyatı ilə giriş-çıxışın, o cümlədən yerli hava uçuşlarının məhdudlaşdırılması yük və sərnişin daşımalarının azalmasına səbəb olmuşdur. Həmçinin, iyun ayının 19-dan Bakı, Sumqayıt, Gəncə və digər bir sıra şəhər və rayonlarda xüsusi karantin rejimi yenidən sərtləşdirilmiş, iyulun 4-dən etibarən isə Bakı metropolitenində sərnişindəşımaya fəaliyyəti dayandırılmışdır.

Şəkil 7. Nəqliyyat sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələr və fiziki şəxslər tərəfindən yük və sərnişin daşınmanın əsas göstəriciləri

Cari ilin iyun ayında may ayına nisbətən sərnişin daşımaya 2,6 faiz, ötən ilin iyun ayı ilə müqayisədə isə 49,5 faiz azalmış, nəticədə ümumilikdə cari ilin yanvar-iyun aylarında ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə ölkə üzrə sərnişin daşınması 28,7 faiz azalmışdır. Yük daşınmasının isə cari ilin iyun ayında may ayı ilə müqayisədə 3,6 faiz artmasına baxmayaraq, ötən ilin iyun ayına nisbətən baş vermiş 29,8 faizlik geriləmə ümumilikdə yanvar-iyun aylarında ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə ölkə üzrə yük daşınmasının 14,1 faiz azalmasına səbəb olmuşdur.

Yüklərin 58,4 faizi avtomobil, 30,7 faizi boru kəməri, 7,5 faizi dəmir yolu, 3,2 faizi dəniz, 0,2 faizi isə hava nəqliyyatı ilə daşınmışdır. Sərnişinlərin 90,5 faizi avtomobil, 9,3 faizi metro, qalan hissəsi isə digər nəqliyyat növləri ilə daşınmışdır.

Sərtləşdirilmiş karantin rejimi çərçivəsində cari ilin avqust ayının 5-dək metronun fəaliyyətinin o cümlədən ölkənin bir çox iri şəhər və rayonlarında həftə sonları yerüstü ictimai nəqliyyatın fəaliyyətinin tamamilə dayandırılması, iyul-avqust aylarında sərnişindəşımaya üzrə göstəricilərin daha da aşağı düşəcəyini deməyə əsas verir.

İnformasiya və rabitə müəssisələri tərəfindən 1042,8 milyon manatlıq xidmət göstərilmişdir ki, onun 72,0 faizi əhali tərəfindən istehlak olunmuşdur. Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında göstərilmiş informasiya və rabitə xidmətlərinin dəyəri 4,4 faiz artmış, bu sahədə əldə edilmiş gəlirin 80,0 faizi qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüşdür. İlin əvvəlindən informasiya və rabitə xidmətlərinin həcmi azalsa da, may ayından başlayaraq artım müşahidə olunmuşdur.

Şəkil 8. İnformasiya və rabitə müəssisələri tərəfindən göstərilmiş xidmətlər, milyon manat

Ticarət. 2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında pərakəndə ticarət şəbəkəsində əhaliyə 18,2 milyard manatlıq, o cümlədən 9,7 milyard manatlıq ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları, 8,5 milyard manatlıq qeyri-ərzaq malları satılmışdır. Ümumilikdə isə 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə cari ilin yanvar-iyun aylarında əmtəə dövriyyəsi 1,9 faiz, o cümlədən qeyri-ərzaq malları üzrə 6,9 faiz azalmış, ərzaq

məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə isə 3,1 faiz artmışdır.

Şəkil 9. Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, milyon manat

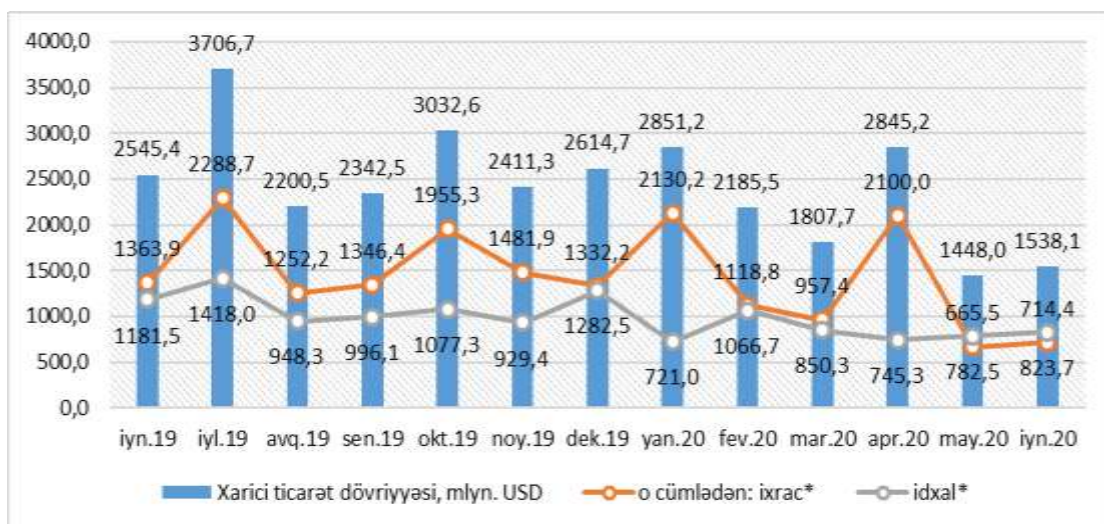
Cari ilin yanvar-iyun aylarında əhaliyə 3339,9 milyon manatlıq ödənişli xidmətlər göstərilmişdir. Bu dövrdə əhaliyə göstərilmiş ödənişli xidmətlərdən əldə olunan gəlir 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 19,2 faiz azalmışdır. Aylar üzrə baxdıqda iyun ayında ödənişli xidmətlərdən əldə olunan gəlir may ayı ilə müqayisədə 11,8 faiz artmışdır.

Şəkil 10 . Əhaliyə göstərilmiş ödənişli xidmətlər

Xarici ticarət. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən bu ilin yanvar-iyun aylarında 167 ölkə ilə ticarət aparılmış, ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 12675,8 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ticarət dövriyyəsinin 7686,3 milyon dollarını və ya 60,6 faizini ölkədən ixrac olunmuş məhsulların, 4989,5 milyon dollarını (39,4 faizini) isə idxal məhsullarının dəyəri təşkil etmiş, nəticədə 2696,7 milyon dollar məbləğində müsbət saldo yaranmışdır.

2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında qeyri neft-qaz sektoru üzrə ixracın həcmi 911,9 milyon ABŞ dolları olmuşdur. 2020-ci ilin yanvar-may aylarında qeyri neft-qaz məhsullarının ixracı 2019-cu ilin yanvar-may aylarına nisbətən faktiki qiymətlərlə 8,9 faiz, real ifadədə isə 14,5 faiz azalaraq 721,5 milyon dollar təşkil etmişdir.

Şəkil 11. Xarici ticarət dövriyyəsi

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi

2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında istehlak qiymətləri indeksi 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 103,0 faiz, o cümlədən ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə 105,5 faiz, qeyri-ərzaq malları üzrə 101,3 faiz, əhaliyə göstərilən

ödənişli xidmətlər üzrə 101,0 faiz təşkil etmişdir. Pandemiya şəraitində məcmu tələbin daralması idxalı və beləliklə valyuta bazarında tələbi məhdudlaşdırır. Eyni zamanda, virusdan qorunmaq üçün iqtisadi subyektlərin üzləşdiyi əlavə xərclər qiymətlərə artırıcı təsir göstərə bilər.

Məşğulluq və əmək haqqı. 2020-ci il iyul ayının 1-i vəziyyətinə ilkin məlumatlara əsasən iqtisadi fəal əhalinin sayı 5220,6 min nəfər olmuş, onlardan 4883,1 min nəfərini məşğul əhali təşkil etmişdir.

2020-ci ilin yanvar-may aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı 2019-cu ilin müvafiq dövrünə nisbətən 24,9 faiz artaraq 728,9 manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 7.2020-ci il iyun ayının 1-i vəziyyətinə iqtisadi fəaliyyət və mülkiyyət növləri üzrə muzzla işləyən işçilərin sayı, min nəfər

İqtisadi fəaliyyət növləri	Cəmi	o cümlədən	
		dövlət	qeyri-dövlət
Ölkə üzrə – cəmi	1681,7	930,0	751,7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	56,2	25,8	30,4
Mədəncixarma sənayesi	34,1	13,1	21,0
Emal sənayesi	123,3	20,1	103,2
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	29,3	28,5	0,8
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	29,1	26,4	2,7
Tikinti	131,9	31,9	100,0
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	300,7	2,5	298,2
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	75,8	46,7	29,1
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	26,0	1,0	25,0
İnformasiya və rabitə	28,5	15,6	12,9
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	29,0	6,3	22,7
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	16,6	6,8	9,8
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	57,4	34,0	23,4
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	90,3	72,7	17,6
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	112,8	107,1	5,7
Təhsil	332,7	322,4	10,3
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	134,3	116,5	17,8
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	54,8	50,6	4,2
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	18,9	2,0	16,9

Mənbə: DSK

Məlum olduğu kimi COVID-19 pandemiyasına qarşı məhdudlaşdırıcı tədbirlər mart ayının ortalarından başlayaraq sərtləşdirilməyə başlamış bu da öz təsirlərini yuxarıda aparılan təhlillərdən də göründüyü kimi bir çox fəaliyyət sahələrində göstərməyə başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, aprel ayı ölkədə tamamilə sərtləşdirilmiş xüsusi karantin rejimində keçmiş və iyun ayının 21-dən başlayaraq avqust ayının 31-dək sərtləşdirilmiş xüsusi karantin rejiminin Bakı, Gəncə, Sumqayıt şəhərləri, Abşeron rayonu və s. olmaqla ümumilikdə respublikanın 13 şəhər və rayonunda uzadılması ilə bağlı Operativ Qərargah tərəfindən qərar qəbul edilmişdir. Ehtimal olunur ki, COVID-19-un nəzərəcarpacaq neqativ təsirləri növbəti aylarda da davam edəcəkdir.

COVID-19 pandemiyasının ölkə iqtisadiyyatına ehtimal olunan təsirləri

Bu bölmədə mövcud pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına ehtimal olunan təsirləri araşdırılmışdır. Burada, həm bəzi Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən açıqlanan hesabatlar, həm də yerli təşkilatlar və İnstitut tərəfindən aparılan təhlillərin nəticələri əks olunmuşdur.

Asiya İnkişaf Bankı (AİB) Azərbaycan üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində müəyyən çətinliklərlə əlaqədar olaraq yaxın gələcəkdə də iqtisadi artım perspektivlərinin neft qiymətlərinə bağlı olaraq davam etməsini, həmçinin neft qiymətlərinin düşməsi və COVID-19-la bağlı məhdudlaşdırıcı tədbirlərin nəticəsi olaraq 2020-ci ildə iqtisadi artımın 0,5%, yüksək neft və qaz hasilatı və qiymətlərin artması fonunda 2021-ci ildə isə 1,5% olacağını proqnozlaşdırmışdır. Təşkilat Azərbaycan üzrə 2020-2021-ci illər üçün proqnozlarını təklif və tələb itiqamətli olmaqla aşağıdakı kimi qeyd edir:

Cədvəl 8. Asiya İnkişaf Bankının Azərbaycan üçün proqnozları

	Təklif istiqamətli		Tələb istiqamətli
	2020P	2021P	
			İctimai xidmətlərdən daxil olan gəlirlər hesabına dövlət istehlakı, minimum əməkhaqqının 34 % artması hesabına isə şəxsi istehlak xərcləmələrinin artmasının gözlənilməsi;
Sənaye sektoru	0.5 %	2.0 %	2020-ci ildə aşağı neft qiymətlərinin təsiri nəticəsində dövlət investisiyalarının azalması fonunda ümumi investisiyalarda azalma olacağını proqnozlaşdırılması;
Kənd təsərrüfatı	4.5 %	4 %	2021-ci ildə özəl investisiyaların artması hesabına ümumi investisiyalarda artımın proqnozlaşdırılması;
Xidmətlər sektoru	azalma	1 %	2021-ci ildə qaz hasilatının artması xalis ixracı artırmaqla yanaşı, iqtisadi artıma da müsbət töhvə verməsi.

Mənbə: AİB

AİB-in Azərbaycan üçün inflyasiyaya, fiskal siyasətə və xarici sektora dair gözləntiləri aşağıdakı kimi olmuşdur:

İnflyasiya

➤ 2020-ci ildə iqtisadi aktivliyin səngiməsi nəticəsində inflyasiyanın 2.5% olacağı, 2021-ci ildə isə şəxsi istehlakı canlandırmaq üçün yüksək sosial xərclərin gecikməli təsiri nəticəsində inflyasiyanın 3.5 % artacağını proqnozlaşdırılması;

- Minimum əməkhaqqlarının artması ölkədə maaşların artmasına səbəb olacaq ki, bu da öz növbəsində sosial xərclərin kəskin artması nəticəsində inflyasiya üzərində əlavə təzyiqlər yaradacağını gözlənilməsi;
- Neft qiymətlərində azalmanın uzunmüddət davam etməsi 2016-cı ildə olduğu kimi məzənnənin korreksiyasına və inflyasiyanın artmasına təzyiqlər yarada bilməsi;
- Cari və proqnozlaşdırılan inflyasiyanın Mərkəzi Bankın 2%-6%-lik hədəf intervalı aralığında qalması;
- Mərkəzi Bankın 2020-ci ilin yanvar ayında uçot faiz dərəcəsini 7.50%-dən 7.25%-ə endirməsi;
- Mərkəzi Bankın milli valyutanın dəyərdən düşməsi istiqamətində yarana biləcək risklərin qarşısını almaq, pul bazasının stabilliyini təmin etmək üçün qısamüddətli not emissiyasını və depozit hərraclarını davam etdirməsi;
- Hökumət tərəfindən qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənən mal və xidmətlər üzərində nəzarəti gücləndirərək baza inflyasiyanı arzuolunan səviyyədə saxlanması.

Fiskal siyasət

- 2020-ci ildə stimullaşdırıcı fiskal siyasətin davam etdirilməsi;
- Büdcə kəsirinin ÜDM-də payının ən azı 3.4% artacağı, Neft Fondundan transfertlər nəzərə alınmadan isə bu kəsinin ÜDM-də payının 17.2% olacağını gözlənilməsi;
- Yüksək sosial xərclər və dövlət tərəfindən investisiya qoyuluşlarının davam etməsi fonunda bu xərclərin 10.2% artacağını proqnozlaşdırılması;
- Koronavirusun makroiqtisadi stabilliyə, əmək bazarına və biznes subyektlərinə mənfi təsirlərini minimuma endirmək üçün 1 milyard manatlıq Fondun yaradılması;
- 2020-ci ildə neftin 1 barelinin 55 ABŞ dolları qiymətində SOFAZ-dan transfertlər daxil olmaqla büdcənin gəlirləri ÜDM-nin 29.4%-ə bərabər olacağını gözlənilməsi;
- 2020-ci ilin mart ayında olan neft qiymətləri ilin sonuna qədər davam edərsə, büdcənin icra gəlirlərinin daha aşağı olacağını proqnozlaşdırılması;
- 2020-ci ildə SOFAZ-ın ixracdan gəlirləri 12.4 milyard manat olacağı proqnozlaşdırılır ki, bunun da 91%-nin dövlət büdcəsinə transfert olunmasının nəzərdə tutulması.

Xarici sektor

- 2020-ci ildə cari hesabın profisitinin ÜDM-də payının kiçilərək 4.4%, 2021-ci ildə isə artaraq 6.3% təşkil edəcəyinin proqnozlaşdırılması;
- İdxalda (mallar üzrə) 2020-ci ildə koronavirus səbəbi ilə xüsusəndə Çindən idxal olunan malların azalması nəticəsində 37.8% azalmanın proqnozlaşdırılması;
- 2021-ci ildə vəziyyətin stabilləşməsi və daxili tələbin canlanması hesabına idxalın 23.5% artmasının proqnozlaşdırılması;
- Çindən idxal olunan ucuz malların əvəzinə digər ölkələrdən daha bahalı mallar idxal olunacağı təqdirdə idxal xərclərində artımın gözlənilməsi;
- İxracda (mallar üzrə) neft qiymətlərinin aşağı olması karbohidrogen ixracından əldə olunan gəlirlərin azalması fonunda 2020-ci ildə 32.7% azalmanın proqnozlaşdırılması;
- 2021-ci ildə qazın ixrac həcmünün artması və neft qiymətlərinin yüksəlməsi fonunda ixracımızın (mallar üzrə) 24.4% artmasının proqnozlaşdırılması;

➤ Turizm sektorunda gəlirlərin azalmasına rəğmən, xidmətlər sektorunda neft sənayesində əksər tikinti xidmətlərinin başa çatması ilə kəsinin azalmasının gözlənilməsi;

➤ Dövlət borcu və dövlət zəmanəti ilə alınmış borclar hökumətin borc idarəetmə strategiyasına uyğun olaraq müəyyənləşdirilməsi;

➤ Strateji valyuta ehtiyatları Neft Fondunun aktivləri daxil olmaqla 50 milyard ABŞ dolları ətrafında olacağına proqnozlaşdırılması;

➤ Orta müddətli dövrdə Azərbaycanın xarici borcunun dayanıqlı və idarəoluna səviyyədə olması.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2020-ci ilin aprel ayında dərc olunan Orta Şərqi və Mərkəzi Asiya Regional İqtisadi Baxış adlı hesabatında Qafqaz və Mərkəzi Asiya (QMA) regionu üçün gözləntilərin qlobal maliyyə böhranı, eləcə də 2014-16-cı ilin şokundan daha pis olacağı gözlənilir. Hesabatda 2020-ci ildə QMA regionunda ÜDM-in 1,7% azalacağı təxmin edilir. BVF-nin Azərbaycan üzrə proqnozları cədvəldəki kimi olmuşdur.

Cədvəl 9. Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycan üçün proqnozları

	2000-2016-ci illər Ortalama	2017	2018	2019	2020P	2021P
ÜDM-in artım tempi, %	9.5	0.2	1.5	2.3	-2.2	0.7
İstehlak qiymətləri İndeksi, %	6.3	12.8	2.3	2.6	3.3	3.2
Ümumi fiskal balans (ÜDM-də xüsusi çəkisi)	5.9	-1.4	5.5	8.4	-12.8	-9.7
Cari hesab balansı (ÜDM-də xüsusi çəkisi,%)	7.7	4.1	12.8	9.2	-8.2	-3.7

Mənbə: BVF

Koronavirus xəstəliyinin qlobal səviyyədə yayılması və o cümlədən, ölkəmizdə də yoluxma faktlarının mövcudluğu, habelə virusun yarada biləcəyi xarici şokların müxtəlif aspektlərdən iqtisadiyyatımıza təsirlərinin qiymətləndirilməsini zəruri edir.

Buna görə də, Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən pandemiyanın turizm sektorunda yaratdığı neqativ təsirlər qiymətləndirilmişdir.

Turizm sektoru. COVID-19 pandemiyasının dünya iqtisadiyyatında qlobal miqyasda yaratdığı neqativ təsirlər ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun aparıcı sahələrindən biri olan turizm sənayesinin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmiş, bu sahənin gələcək inkişafına ciddi təhdidlər yaratmışdır. Azərbaycan hökuməti tərəfindən sözügedən virusla mübarizə tədbirləri çərçivəsində qəbul edilən preventiv qərarlar, həmçinin dünya üzrə səyahətçilərin təhlükəyə adekvat reaksiyası (səfərlərin təxirə salınması və yaxud səfər tarixinin dəyişdirilməsi) turizm bazarında tələbin kəskin azalmasına səbəb olmuş, turizm sənayesinin, xüsusilə turizm şirkətlərinin və yerləşdirmə xidməti təklif edən müəssisələrin fəaliyyətinin iflic vəziyyətə düşməsi ilə nəticələnmiş, ÜDM istehsalına, xarici valyuta daxilolmalarına, həmçinin turizmle əlaqəli sahələrdə birbaşa və dolaylı yolla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan təxminən 100 minədək insanın sosial təminatına ciddi risklər yaratmışdır.

Yuxarıda sadalanan mənfi təsirlərin miqyası virusun əhatə dairəsi və mövcudluğu müddətindən asılı olaraq dəyişəcəkdir.

Bu məqamı nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi COVID-19 pandemiyasının potensial iqtisadi təsirlərin üç ssenari üzrə qiymətləndirmişdir.

Cədvəl 10.COVID-19 pandemiyasının turizmə təsirləri

N	Göstəricilər	2019-cu il baza göstərici	2020-ci il proqnozlaşdırılan göstərici	Proqnozlaşdırılan azalma		
				I ssenari (mart-iyun) 01.03.2020 - 01.06.2020	II ssenari (mart-avqust) 01.03.2020 - 01.08.2020	III ssenari (mart-dekabr) 01.03.2020 - 31.12.2020
1	Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üzrə səfər sayı, ədəd	3170000	3743770	- 861975	-1666124	-3311289
2	Daxili turistlərin sayı	4352900	4675015	-1077100	-2081941	-4137692
3	Valyuta daxilolması, milyon ABŞ dolları ekvivalenti ilə	1935.6	2285.9	-526,3	-1017.3	-2021.9
4	Turizm üçün xarakterik sahələrdə ÜDM istehsalı, milyon manat	3693.4	4280.4	-1072.3	-2072.8	-4119.5
5	Turizm üçün xarakterik sahələrdə ÜDM istehsalının dinamikası, faiz	6.4	13.4	-25.1	-48.4	-96.2
6	Turizm üçün xarakterik sahələrdə maddi işçilərin sayı, nəfər	56362	59462	-13705	-26490	-52648
7	Turizm üçün xarakterik sahələr üzrə maddi iş yerlərinin dinamikası, faiz	5.9	12.3	-23.0	-44.6	-88.5
8	Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sektorunda məşğulluq, nəfər	82800	87354	-20134	-38916	-77343
9	Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sektorunda məşğulluğun dinamikası, faiz	5.9	12.3	-23.6	-44.6	-88.5
10	Yerləşdirmə fəaliyyət üzrə ümumi itkilər (proqnozlaşdırılan mənfəət daxil), milyon manat	0	0	56.5	109.3	217.2
11	Yerləşdirmə fəaliyyət üzrə xalis itkilər, milyon manat	0	0	25.8	49.8	98.9
12	Səyahət agentlikləri və tur operator fəaliyyətləri üzrə ümumi itkiləri (proqnozlaşdırılan mənfəət daxil), milyon manat	0	0	6.6	13.0	26.4
13	Səyahət agentlikləri və tur operator fəaliyyətləri üzrə xalis itkilər, milyon manat	0	0	3.9	7.8	6.0

Maliyyə yükü proqnozlaşdırıla bilən dəstək mexanizmlərinin tətbiqi üçün tələb olunan dövlət vəsaitinin ilkin məbləği sənarilərdən asılı olaraq dəyişməklə 16.6 - 60 milyon manat olaraq qiymətləndirilir. Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, bir sıra istiqamətlər üzrə hesablamaların aparılmasının mümkün olmaması və rəsmi statistik məlumatların çatışmazlığı səbəbindən dəstək proqramının maliyyə yükü 100 milyon AZN-ə qədər arta bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet səhifəsi <https://www.stat.gov.az/>
2. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi, <https://www.economy.gov.az/>
3. IEA (2020), "Oil Market Report - February 2020", IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/oil-market-report-february-2020>
4. <https://www.icao.int/Newsroom/Pages/Economic-impact-estimates-due-to-COVID-19-travel-bans.aspx>
5. <https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6>
6. <https://www.weforum.org/agenda/2020/02>
7. <https://www.worldbank.org/>
8. <https://www.adb.org/>
9. <https://www.imf.org/>

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСА (COVID-19) НА ЭКОНОМИКУ АЗЕРБАЙДЖАНА

Эльнур Алекберов

Резюме

Распространение коронавируса (COVID-19) оказывает значительное влияние на мировую экономику. Ослабление производства привело к снижению глобальных цепочек добавленной стоимости, негативным тенденциям на туристических и товарных рынках в показателях, характеризующих деловую активность.

В статье исследуются возможные последствия коронавирусной инфекции, которая начала распространяться в декабре 2019 года в Ухане, Китай, на мировую экономику, включая экономику Азербайджана. В статье анализируются макроэкономические показатели экономики страны до и во время пандемии, а также прогнозы различных международных организаций по экономике мира и Азербайджана. В то же время был оценен сценарий для туристического сектора, наиболее пострадавшего от пандемии COVID-19.

Ключевые слова: пандемия, макроэкономические показатели, прогноз, анализ, сценарная оценка.

***ANALYSIS OF THE EFFECTS OF THE CORONAVIRUS (COVID-19)
PANDEMY ON THE AZERBAIJANI ECONOMY***

Elnur Alakbarov

Abstract

The spread of the coronavirus (COVID-19) is having a significant impact on the global economy. The weakening of production led to a decrease in global value chains, negative trends in the tourism and product markets in terms of business activity.

The paper examines the possible consequences of the coronavirus infection, which began to spread in December 2019 in Wuhan, China, on the global economy, including the economy of Azerbaijan. The paper analyzes the macroeconomic indicators of the country's economy before and during the pandemic, as well as forecasts of various international organizations on the economies of the world and Azerbaijan. At the same time, the scenario for the tourism sector most affected by the COVID-19 pandemic was assessed.

Keywords: *pandemic, macroeconomic indicators, forecast, analysis, scenario.*

YENİ NÖV KORONAVİRUS XƏSTƏLİYİNİN (COVID – 19) AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Arzu SÜLEYMANOV,

İN İİETİ, İqtisadi modelləşdirmə və analitik təhlil şöbəsinin müdiri, i.ü.f.d.,
suleymanov.arzu@gmail.com

Xülasə

Məqalədə coronavirus və onun yaratdığı iqtisadi şoklar empirik olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı üzrə qiymətləndirilmişdir.

İşin metodoloji yanaşması input-output modeli və onun müxtəlif modifikasiya modelləridir. Məlumat bazasını isə Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi təqdim etdiyi Azərbaycan iqtisadiyyatı üzrə 2016-cı ilin məhsul və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balansı təşkil edir.

Açar sözləri: COVID-19, iqtisadi effect, input-output model, multiplikativ analiz, Azərbaycan iqtisadiyyatı.

Giriş

Məlum olduğu kimi 2019-cu ilin sonlarından başlayan və hazırki dövrdə də bütün dünyanı təhlükə altına salan yeni növ coronavirus xəstəliyi insanların ölümü ilə yanaşı ciddi global problemə çevrilmişdir.

Ölkələrdə karantin rejiminin tətbiqi, ticarət əlaqələrinin dayanması, istehsalın aşağı düşməsi və s kimi istiqamətlər üzrə dünya iqtisadi sistemi ciddi ziyan görməkdədir. Belə bir şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatına da ciddi təsirlər özünü göstərməkdədir

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, müəyyən edilmiş ssenari əsasında yeni növ coronavirus xəstəliyinin Azərbaycan iqtisadiyyatına, xüsusilə də Ümumi Daxili Məhsula (ÜDM) təsirləri həm iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə, həm də bütövlükdə iqtisadiyyat üzrə qiymətləndirilmişdir.

Metodologiya

Tədqiqat işinin metodologiyasını beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə olunan sahələrarası balans modeli (SAB) təşkil edir. Belə ki, qiymətləndirmə aləti olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) rəsmi olaraq təqdim etdiyi 96 iqtisadi fəaliyyət sahəsini əhatə edən 2016-cı ilin məhsul və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balans cədvəli əsasında hazırlanmış input-output modelindən istifadə edilmişdir.

SAB iqtisadi sahələr üzrə əlaqələrin başa düşülməsi, sahələr üzrə qarşılıqlı təsirlərin müəyyənəlməsi və ümumi iqtisadi tarazlıq yəni, tələb və təklifin bərabərliyi üçün əhəmiyyətlidir. Sahələrarası əlaqələrin modelini ilk dəfə 1951-ci ildə professor Wasilly W. Leontyev təklif etmişdir. Milli iqtisadiyyat ümumilikdə bir neçə iqtisadi sahəyə bölünür. Fərz edək ki, ölkə iqtisadiyyatı n sayda iqtisadi sahədə cəmlənmişdir ($i=1,2,...,n$). Sxematik olaraq cədvəli aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik.

Sahələrarası əlaqələr riyazi tənliklər sistemi ilə ifadə olunur və əlaqələrin müəyyənəldirilməsi bu tənliklər sistemini həll etməklə həyata keçirilir. SAB cədvəli 3 bölmədən ibarətdir. I bölmə sahələrin qarşılıqlı aralıq istehlak əlaqələrini, yəni aralıq istehlakın sahələrarası axını; II bölmə son tələbatın strukturunu, daha doğrusu əmtəə

və xidmətlərin son istifadəsinin istiqamətlərini (ÜDM-in xərclər üsulu ilə hesablanması); III bölmə isə əlavə dəyərin strukturunu, başqa sözlə ÜDM-in yaranma strukturunu (ÜDM-in gəlirlərə görə hesablanması) əks etdirir. Cədvəlin sətirləri hər bir növ məhsulun buraxılışının (output) bölgüsünü, sütunları isə xərclərin (input) strukturunu və ya hər bir məhsul istehsalı üçün zəruri olan resursların istehlakının strukturunu göstərir. Tam tarazlı şəkildə rəsmi statistik göstəricilər əsasında hazırlanmış SAB cədvəli vasitəsilə riyazi tənlik və bərabərliklərin çevrilməsini həyata keçirərək Leontyev aşağıdakı düsturu almışdır:

$$x_i = \sum_{j=1}^n a_{ij}x_j + y_i, \quad i = 1, 2, \dots, n$$

SAB-ın iqtisadi-riyazi modeli adlanır. Başqa sözlə Leontyevin “xərclər-buraxılış” modeli də deyirlər.

SAB cədvəlləri ehtiyatlar selinin (axınının) strukturunu öyrənməyə imkan verir. Lakin iqtisadiyyatın necə fəaliyyət göstərməsi, xüsusilə məhsul və xidmətlərin bölüşdürülməsini effektiv başa düşmək üçün birbaşa xərclər və tam xərclər əmsallarının təhlilə daxil edilməsi zəruridir. Birbaşa xərc əmsalı j məhsulunu vahid miqdarda istehsal etmək üçün zəruri olan i resursunun həcmi göstərir, daha doğrusu

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j}, \quad i, j = 1, 2, \dots, n$$

Həmçinin (1.18) ifadəsini vektor matris şəklində də yazı bilərik.

$$x = (I - A)^{-1}y \quad \text{və ya} \quad x = By$$

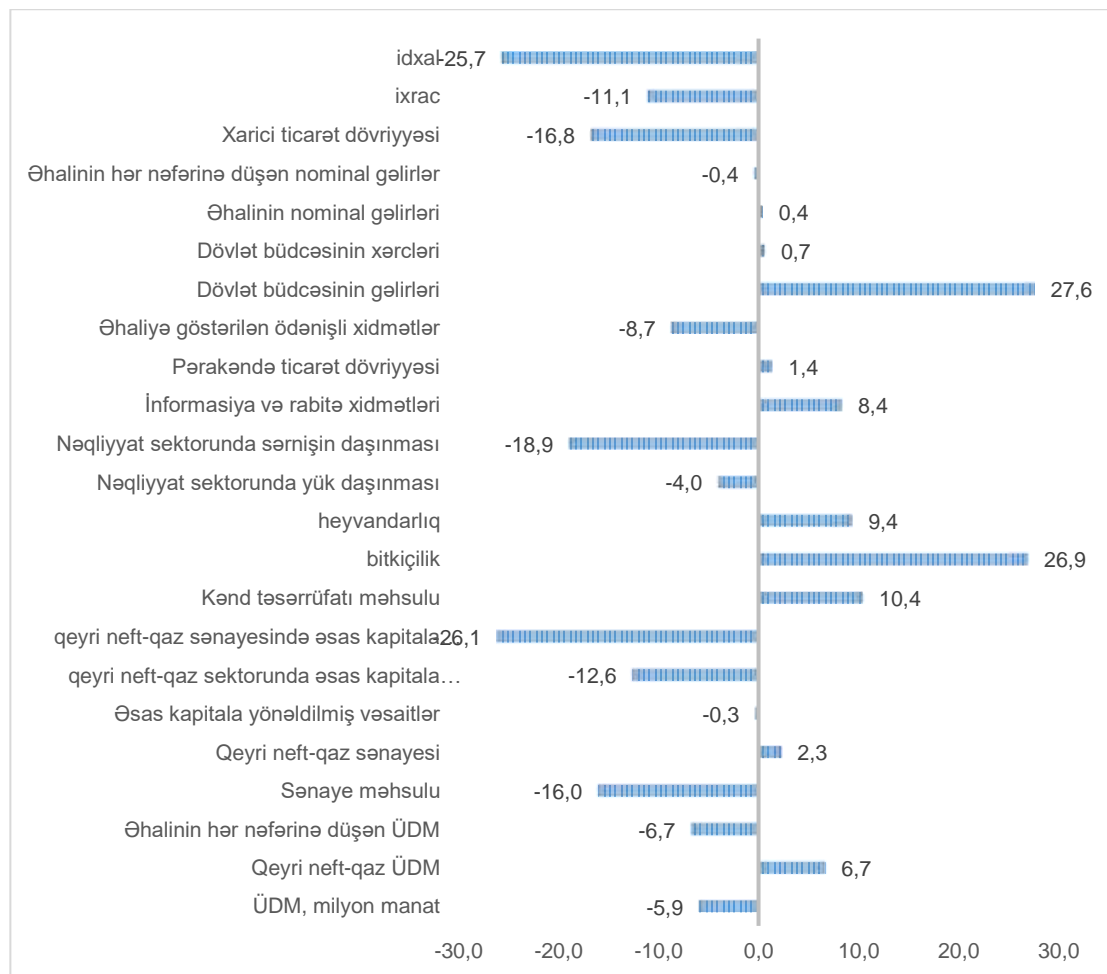
Burada I ölçüsü n -ə bərabər olan vahid matrisdir. A - birbaşa xərclər matrisi adlanır. B - tam xərclər matrisi və ya Leontyevin tərs matrisi adlanır. Birbaşa xərc əmsalı j məhsulunu vahid miqdarda istehsal etmək üçün zəruri olan i resursunun həcmi göstərir, tam xərclər əmsalları isə j – ci sahədə vahid miqdarda son məhsulun əldə edilməsində (son tələbatda) i – ci sahənin hansı miqdarda məhsulunun iştirak etməsini, başqa sözlə j -ci sahədə vahid miqdarda son tələbat məhsulunun yaradılması üçün i -ci sahənin məhsuluna olan tam xərci göstərir.

Ekzogen parametrlərin müəyyən edilməsi

İlk olaraq qruplaşdırılmış 96 iqtisadi fəaliyyət sahəsi üzrə idxal miqdarı təhlil edilmiş, idxal-ixrac əməliyyatlarının azaldılması əsasında şoklar nəzərə alınmışdır. Yəni yüksək miqdarda idxal olan iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə ümumi buraxılışlar azalma ilə müşahidə olunacaqdır. Çünki bu idxalın müəyyən hissəsi son məhsul kimi, müəyyən hissəsi isə aralıq istehlak kimi paya sahibdir.

Daha sonra isə, karantin elan edilməsi, müəssisələrin işçiləri işə çağırılmaması və s kimi amillər nəzərə alınaraq iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə ümumi buraxılışların azalmasına şoklar verilmişdir.

Həmçinin, verilmiş şoklar 2020-ci ilin rəsmi müşahidə olunmuş ilk dörd ayının sosial-iqtisadi göstəricilərində baş vermiş dəyişiklikləri də əsas götürmüşdür. Qeyd edək ki, 2020-ci ilin ilk 4 ayında sosial-iqtisadi göstəricilər əsasən aprel ayında müvafiq dövrlə müqayisədə ciddi azalma ilə müşahidə olunur.

Diaqram 1. 2020-ci ilin ilk dörd ayı üzrə sosial-iqtisadi göstəricilər (ötən ilin müvafiq dövrünə əsasən, %)

Diaqrama əsasən əksər sosial-iqtisadi göstəricilər üzrə azalma müşahidə olunmuşdur. Artımlar isə əsasən qeyri neft-qaz ÜDM-i və sənayesi üzrə, eləcə də kənd təsərrüfatı və informasiya və rabitə sahələrində olmuşdur. Eyni zamanda, müvafiq müqayisəyə əsasən dövlət büdcəsinin gəlirləri artmışdır.

Bütün qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla qiymətləndirmə modelində aşağıdakı şəkildə şoklar verilmiş və aşağıdakı cədvəldə əks etdirilmişdir. Qeyd edək ki, şokların verilməsində İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən müxtəlif sektorlar və eləcə də sosial-iqtisadi göstəricilərlə bağlı təqdim olunan ilk rübün təhlili arayışları da istifadə edilmişdir.

Cədvəl 1. İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə verilmiş şoklar

	İqtisadi fəaliyyət sahələri	dəyişmə %-lə
1	Kənd təsərrüfatı məhsulları, ovçuluq və oxşar xidmətlər	+15%
6.1	Xam neft	-10%
10	Qida, yeyinti məhsulları	-05%
19.2	Emal edilmiş neft məhsulları	-03%
20	Kimyəvi maddələr və kimyəvi məhsullar	-10%
21	Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	20%
23.3	Tikintidə istifadə edilən gil məmulatları	-15%
41	Təmir-tikinti işləri xidmətlərinin ödənilməsi	-15%

	İqtisadi fəaliyyət sahələri	dəyişmə %-lə
49	Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşınma xidmətlərinin ödənilməsi	-04%
51	Hava nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	-50%
53	Poçt və elektrik rabitəsi xidmətləri	+20%
55	Mehmanxana xidmətlərinin ödənilməsi	-80%
56	İlaşə xidmətlərinin ödənilməsi	-80%
72	Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-05%
73	Reklam və bazarın tədqiqi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-50%
74	Sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-50%
77	Kirayə və lizinq xidmətlərinin ödənilməsi	-20%
79	Səyahət agentliklərinin və turoperatorların xidmətlərinin ödənilməsi	-80%
80	İstintaq aparılması və təhlükəsizliyin qorunması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	+20%
84	Dövlət idarəetmə	-20%
85	Təhsil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-10%
86	Səhiyyə və əhaliyyə sosial xidmət sahəsində xidmətlər	+50%
90	Yaradıcılıq, əyləncə və incəsənət sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-50%
91	Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətlərinin ödənilməsi	-50%
92	Lotereya və mərcəlmə üzrə xidmətlərinin ödənilməsi	-50%

Nəticə

Qruplaşdırılmış 96 iqtisadi fəaliyyət sahəsi üzrə multiplikator əmsalları hesablanmışdır. Bu əmsallar həmin iqtisadi fəaliyyət sahəsi üzrə ümumi buraxılışın bir vahid dəyişməsinə uyğun ümumi iqtisadiyyat üzrə son məhsulun (ÜDM) neçə vahid dəyişməsini ifadə edir.

Cədvəl 2. İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə multiplikator əmsalları

	İqtisadi fəaliyyət sahələri	multiplikator əmsalları
1	Kənd təsərrüfatı məhsulları, ovçuluq və oxşar xidmətlər	1.83
2	Məşə məhsulları, ağac tədarükü və bununla əlaqədar xidmətlər	1.30
3	Balıq və sair balıqçılıq məhsulları, balıqçılığa yardımçı xidmətlər	1.78
5	Daş kömür və liqnit	1.00
6.1	Xam neft	1.10
6.2	Təbii qaz mayeləşdirilmiş və ya qaz halında	1.34
7	Metal filizləri	1.72
8	Mədəncixarma sənayesinin digər məhsulları (daş, qum, çınqıl, gil; duz)	2.36
9	Mədəncixarma sənayesinə yardımçı xidmətlər	2.00
10	Qida, yeyinti məhsulları	2.48
11	İçkilər	2.47
12	Tütün məmulatları	2.83
13	Toxuculuq məhsulları	1.87
14	Geyim; xəzlər	2.61
15	Dəri və dəriyə oxşar məmulatlar	2.61
16	Ağac və ağac və mantar materialları, mebeldən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar	2.80
17	Kağız və kağız məmulatları	2.74
18	Çap məhsulu və informasiya daşıyıcıları	2.29
19.1	Koks	1.00
19.2	Emal edilmiş neft məhsulları	1.89
20	Kimyəvi maddələr və kimyəvi məhsullar	2.08
21	Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	2.32
22	Rezin və plastik kütlə məmulatları	2.55

	İqtisadi fəaliyyət sahələri	multiplikator əmsalları
23.1	Şüşə və şüşədən hazırlanmış məmulatlar	2.84
23.2	Odadavamlı məmulatlar	2.01
23.3	Tikintidə istifadə edilən gil məmulatları	1.73
23.4	Sair çini və saxsı məmulatlar	1.77
23.5	Sement, əhəng və gips	1.85
23.6	Beton, sement və gipsdən məmulatlar	2.70
23.7	Kəsilmiş, fasonlaşdırılmış və naxışlanmış daşlar	3.02
23.9	Sair qeyri-metal mineral məmulatlar	2.55
24.1	Əsas çuqun, polad və ferroərintilər	1.82
24.2	Polad çubuqlar, borular, içiboş profillər və oxşar fitinqlər	2.25
24.3	İlkin emal edilmiş sair polad məmulatları	1.97
24.4	Qiymətli metallar və sair əlvan metallar	1.89
24.5	Metalın tökülməsi üzrə xidmətlər	2.18
25	Maşın və avadanlıqlar istisna olmaqla hazır metal məmulatları	2.10
26	Kompüter, elektron və optik məmulatlar və onların hissələri	2.30
27	Elektrik avadanlıqları və onların hissələri	2.96
28	Digər qruplara daxil edilməyən maşınlar və avadanlıqlar, onların ehtiyat hissələri	2.39
29	Avtomobillər, qoşqular və yarımqoşqular, onların ehtiyat hissələri	2.05
30	Sair nəqliyyat avadanlıqları, onun ehtiyat hissələri	1.52
31	Məbel və onun hissələri	2.80
32	Sair sənaye məmulatları	2.01
33	Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	1.87
35	Elektrik enerjisinin istehsalı, nəqli və paylanması üzrə xidmətlər	1.67
35.2	Qazın istehsalı; qazşəkili yanacaqın boru kəməri ilə bölüşdürülməsi üzrə xidmətlər	1.72
35.3	Buxar və kondisiyalaşdırılmış hava ilə təchizat üzrə xidmətlər	1.75
36	Təbii su; suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlərin ödənilməsi	2.55
37	Kanalizasiya xidmətləri; tullantı sularının axıdılması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	2.10
38	Tullantıların yığılması və ləğv edilməsi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.47
39	Digər tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.83
41	Təmir-tikinti işləri xidmətlərinin ödənilməsi	2.05
45	Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobil və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.61
49	Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşınma xidmətlərinin ödənilməsi	1.32
50	Su nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	2.58
51	Hava nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	1.93
52	Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətlərinin ödənilməsi	1.69
53	Poçt və elektrik rabitəsi xidmətləri	1.71
55	Mehmanxana xidmətlərinin ödənilməsi	2.08
56	İlaşə xidmətlərinin ödənilməsi	1.31
58	Nəşriyyat xidmətlərinin ödənilməsi	2.12
59	Kinofilmlərin, video və televiziya proqramlarının hazırlanması ilə əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	1.91
60	Radioverilişlərin proqramlaşdırılması və yayımlanması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.53
61	Telekommunikasiya xidmətlərinin ödənilməsi	1.53
62	Kompüter proqramlaşdırılması, məsləhəti və bununla əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	2.13
63	Məlumat xidmətlərinin ödənilməsi	1.86

	İqtisadi fəaliyyət sahələri	multiplikator əmsalları
64	Maliyyə vasitəçiliyi	1.52
65	Məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərdən başqa, sığorta, təkrarsığorta və pensiya təminatı xidmətlərinin ödənilməsi	1.24
66	Maliyyə xidmətləri və sığorta xidmətləri sahəsində yardımçı xidmətlərin ödənilməsi	1.78
68	Daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	1.84
69	Hüquq və mühasibat uçotu sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	1.82
70	Mərkəzi ofislərin xidmətləri; idarəetmə məsələləri üzrə məsləhət xidmətlərinin ödənilməsi	1.50
71	Memarlıq və mühəndislik sahəsində xidmətlər; texniki sınaq və təhlil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	1.93
72	Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	1.12
73	Reklam və bazarın tədqiqi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.85
74	Sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	1.03
75	Baytarlıq xidmətlərinin ödənilməsi	1.01
77	Kirayə və lizinq xidmətlərinin ödənilməsi	1.39
78	Məşğulluq və işəüzəltmə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.27
79	Səyahət agentliklərinin və turoperatorların xidmətlərinin ödənilməsi	1.46
80	İstintaq aparılması və təhlükəsizliyin qorunması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	2.70
81	Binaların yığışdırılması və mənzərələrin dəyişdirilməsi xidmətlərinin ödənilməsi	1.90
82	Biznesin müdafiəsinə yönəldilmiş inzibati və sair əlavə xidmətlərin ödənilməsi	1.85
84	Dövlət idarəetmə	1.87
85	Təhsil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	1.25
86	Səhiyyə və əhaliyyə sosial xidmət sahəsində xidmətlər	1.87
87	Sosial xidmətlərin ödənilməsi	2.34
88	Yaşayışa təminatlı sosial xidmətlərin ödənilməsi	1.03
90	Yaradıcılıq, əyləncə və incəsənət sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	1.49
91	Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətlərinin ödənilməsi	1.55
92	Lotereya və mərcəgəlmə üzrə xidmətlərinin ödənilməsi	1.87
93	İdman, istirahət və əyləncə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.57
94	Üzvlük təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlər	1.52
95	Kompüterlərin, şəxsi istifadə əşyalarının və məişət mallarının təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.68
96	Sair fərdi xidmətlərin ödənilməsi	1.64

Simulyasiya zamanı təsirlər yuxarıda verilmiş multiplikator əmsalları ilə ölkə üzrə ÜDM-ə təsir göstərəcəkdir.

Verilmiş ekzogen şoklar nəticəsində ÜDM ümumilikdə 8.03% azaldığı alınmışdır. Eyni zamanda, bu ekzogen təsirlər nəticəsində iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə ÜDM-lər də dəyişmələrə məruz qalmışdır.

Cədvəl 3. Verilmiş şok əsasında ÜDM-i artan iqtisadi fəaliyyət sahələri

	İqtisadi fəaliyyət sahələri	Y % artımı
1	Kənd təsərrüfatı məhsulları, ovçuluq və oxşar xidmətlər	18.00%
2	Meşə məhsulları, ağac tədarüki və bununla əlaqədar xidmətlər	2.27%
3	Balıq və sair balıqçılıq məhsulları, balıqçılığa yardımçı xidmətlər	2.42%
11	İçkilər	3.36%
12	Tütün məmulatları	12.13%

13	Toxuculuq məhsulları	0.42%
14	Geyim; xəzlər	139.24%
15	Dəri və dəriyə oxşar məmulatlar	0.93%
19.2	Emal edilmiş neft məhsulları	1.10%
21	Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	40.65%
29	Avtomobillər, qoşqular və yarımqoşqular, onların ehtiyat hissələri	1.35%
35.2	Qazın istehsalı; qazşəkilli yanacağın boru kəməri ilə bölüşdürülməsi üzrə xidmətlər	1.11%
36	Təbii su; suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.22%
38	Tullantıların yığılması və ləğv edilməsi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	5.02%
39	Digər tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlərin ödənilməsi	15.82%
45	Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobil və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	0.85%
50	Su nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	10.68%
52	Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətlərinin ödənilməsi	99.69%
53	Poçt və elektrik rabitəsi xidmətləri	1916.69%
60	Radioverilişlərin proqramlaşdırılması və yayımlanması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	1.09%
61	Telekommunikasiya xidmətlərinin ödənilməsi	1.00%
64	Maliyyə vasitəçiliyi	751.44%
65	Məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərdən başqa, sığorta, təkrarsığorta və pensiya təminatı xidmətlərinin ödənilməsi	19.01%
68	Daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	10.21%
69	Hüquq və mühasibat uçotu sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	0.44%
86	Səhiyyə və əhaliyyə sosial xidmət sahəsində xidmətlər	50.39%
88	Yaşayışa təminatlı sosial xidmətlərin ödənilməsi	0.07%
93	İdman, istirahət və əyləncə üzrə xidmətlərin ödənilməsi	2.90%
96	Sair fərdi xidmətlərin ödənilməsi	0.94%

Cədvəl 4. Verilmiş şok əsasında ÜDM-i azalan iqtisadi fəaliyyət sahələri

	İqtisadi fəaliyyət sahələri	Y % artımı
5	Daş kömür və liqnit	-14.91%
6.1	Xam neft	-10.26%
8	Mədənçıxarma sənayesinin digər məhsulları (daş, qum, çınqıl, gil; duz)	-30.71%
9	Mədənçıxarma sənayesinə yardımçı xidmətlər	-76.14%
10	Qida, yeyinti məhsulları	-2.06%
16	Ağac və ağac və mantar materialları, mebeldən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar	-13.76%
17	Kağız və kağız məmulatları	-8.53%
19.1	Koks	-6.81%
22	Rezin və plastik kütlə məmulatları	-13.64%
23.1	Şüşə və şüşədən hazırlanmış məmulatlar	-6.44%
23.2	Odadavamlı məmulatlar	-8.75%
23.3	Tikintidə istifadə edilən gil məmulatları	-14.63%
23.4	Sair çini və saxsı məmulatlar	-14.98%
23.5	Sement, əhəng və gips	-69.81%
23.6	Beton, sement və gipsdən məmulatlar	-37.29%
23.9	Sair qeyri-metal mineral məmulatlar	-39.03%
24.1	Əsas çuqun, polad və ferroərintilər	-30.08%
24.2	Polad çubuqlar, borular, içiboş profillər və oxşar fitinqlər	-12.00%
24.3	İlkin emal edilmiş sair polad məmulatları	-9.04%
24.4	Qiyətli metallar və sair əlvan metallar	-12.12%

25	Maşın və avadanlıqlar istisna olmaqla hazır metal məmulatları	-41.65%
26	Kompüter, elektron və optik məmulatlar və onların hissələri	-1.23%
27	Elektrik avadanlıqları və onların hissələri	-3.17%
28	Digər qruplara daxil edilməyən maşınlar və avadanlıqlar, onların ehtiyat hissələri	-11.20%
30	Sair nəqliyyat avadanlıqları, onun ehtiyat hissələri	-9.14%
31	Məbel və onun hissələri	-52.35%
32	Sair sənaye məmulatları	-10.42%
33	Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	-100.80%
35	Elektrik enerjisinin istehsalı, nəqli və paylanması üzrə xidmətlər	-3.15%
35.3	Buxar və kondisiyalaşdırılmış hava ilə təchizat üzrə xidmətlər	-38.43%
37	Kanalizasiya xidmətləri; tullantı sularının axıdılması üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-12.47%
41	Təmir-tikinti işləri xidmətlərinin ödənilməsi	-16.80%
49	Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşınma xidmətlərinin ödənilməsi	-5.05%
51	Hava nəqliyyatı xidmətlərinin ödənilməsi	-50.37%
55	Mehmanxana xidmətlərinin ödənilməsi	-120.67%
56	İlaşə xidmətlərinin ödənilməsi	-83.85%
59	Kinofilmlərin, video və televiziya proqramlarının hazırlanması ilə əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	-37.22%
62	Kompüter proqramlaşdırılması, məsləhəti və bununla əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi	-73.23%
63	Məlumat xidmətlərinin ödənilməsi	-74.74%
66	Maliyyə xidmətləri və sığorta xidmətləri sahəsində yardımçı xidmətlərin ödənilməsi	-7.14%
71	Memarlıq və mühəndislik sahəsində xidmətlər; texniki sınaq və təhlil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-20.31%
72	Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-8.24%
74	Sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-8.49%
75	Baytarlıq xidmətlərinin ödənilməsi	-0.05%
79	Səyahət agentliklərinin və turoperatorların xidmətlərinin ödənilməsi	-83.08%
81	Binaların yıqışdırılması və mənzərələrin dəyişdirilməsi xidmətlərinin ödənilməsi	-43.71%
84	Dövlət idarəetmə	-20.15%
85	Təhsil sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-10.10%
87	Sosial xidmətlərin ödənilməsi	-0.39%
90	Yaradıcılıq, əyləncə və incəsənət sahəsində xidmətlərin ödənilməsi	-75.12%
91	Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətlərinin ödənilməsi	-50.43%
92	Lotereya və mərcəəlmə üzrə xidmətlərinin ödənilməsi	-50.04%
94	Üzvlük təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlər	-38.81%
95	Kompüterlərin, şəxsi istifadə əşyalarının və məişət mallarının təmiri üzrə xidmətlərin ödənilməsi	-4.26%

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Commission on Macroeconomics and Health. Macroeconomics and Health: Investing in Health for Economic Development. Geneva: WHO; 2002. Report of the Commission on Macroeconomics and Health to WHO.
2. Barro R, Sala-I-Martin X. Economic Growth. New York, NY: McGraw-Hill; 1995.
3. Bloom DE, Mahal AS. AIDS, flu, and the Black Death: impacts on economic growth and well-being. In: Bloom DE, Godwin P, editors. The Economics of HIV and

AIDS: The Case of South and South East Asia. Oxford, UK: Oxford University Press; 1997. pp. 22–52.

4. Sachs J, Malaney P. The economic and social burden of malaria. Nature. 2002; 415 (6872) 680–685

5. UNDP. Assessing the socio-economic impacts of Ebola Virus Disease in Guinea, Liberia and Sierra Leone -The Road to Recovery. 2014.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ НОВОГО ВИДА КОРОНОВИРУСНОЙ БОЛЕЗНИ (COVID-19) НА ЭКОНОМИКУ АЗЕРБАЙДЖАНА

Арзу СУЛЕЙМАНОВ

Резюме

В статье дана эмпирическая оценка коронавируса и его экономических потрясений для экономики Азербайджана. Методологический подход - модель затрат-выпуска и различные модели ее модификации. База данных состоит из межотраслевого баланса производства и распределения продуктов и услуг для экономики Азербайджана в 2016 году, официально представленного Государственным комитетом статистики Азербайджанской Республики.

Ключевые слова: COVID-19, экономический эффект, модель затрат-выпуска, мультипликативный анализ, экономика Азербайджана.

ASSESSMENT OF THE EFFECTS OF THE NEW TYPE OF CHORONAVIRUS DISEASE (COVID - 19) ON THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

Arzu SULEYMANOV

Abstract

The article empirically assesses the coronavirus and its economic shocks on the Azerbaijani economy. The methodological approach is the input-output model and its various modification models. The database consists of the inter-sectoral balance of production and distribution of products and services for the Azerbaijani economy in 2016, officially presented by the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan.

Keywords: COVID-19, economic effect, input-output model, multiplicative analysis, Azerbaijan economy.

PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ REAL SEKTORUN MONİTORİNQİNİN NƏTİCƏLƏRİNİN TƏHLİLİ (2020-ci ilin I və II rübləri üzrə)

*Arzu HÜSEYNOVA,
İN İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun direktoru v.i.e., i.e.d.,
eim09@rambler.ru*

*Elnur ƏLƏKBƏROV,
İN İİETİ, Makroiqtisadi tədqiqatlar şöbəsinin müdiri,
alekberov.elnur@gmail.com*

*Təranə SALİFOVA,
İN İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun elmi katibi,
teranesalifova@gmail.com*

Xülasə

İqtisadi inkişafı izləmək və qərar qəbul edənlərə iqtisadi fəaliyyətdəki dönüş nöqtələrinin erkən siqnallarını vermək üçün qısamüddətli iqtisadi göstəricilərin təhlil edilməsi əhəmiyyət daşıyır. Bu tip göstəricilər həm dövlət, həm də özəl sektora dəstək olmaq üçün istifadə edilir. Təqdim edilən işdə ölkə iqtisadiyyatının real sektorunda gedən proseslərin izlənməsi məqsədilə sahibkarlıq subyektləri arasında sorğular keçirilmiş və nəticələr təhlil edilmişdir.

Təqdim edilən iş İqtisadiyyat nazirinin müvafiq əmri ilə təsdiq edilmiş “İqtisadi və sosial proqnozların hazırlanması işlərinin təkmilləşdirilməsinə və optimallığının daha da artırılmasına dair Tədbirlər Planı”nın “15. Real sektorun monitorinqi məqsədilə konyuktur sorğuların hazırlanması və icra edilməsi” bəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə işlənmişdir.

***Açar sözlər:** real sektor, konyuktur sorğusu, qısamüddətli iqtisadi göstəricilər, təhlil, pandemiya.*

Giriş

İqtisadi inkişafı izləmək və qərar qəbul edənlərə iqtisadi fəaliyyətdəki dönüş nöqtələrinin erkən siqnallarını vermək üçün qısa müddətli iqtisadi göstəricilərin təhlil edilməsi əhəmiyyət daşıyır. Bu tip göstəricilər həm hökumət, həm də özəl sektorda qərar qəbul edənlərin fəaliyyətlərini nəzarətdə saxlamaq və tədbirlər planlarına dəstək olmaq üçün istifadə edilir. Buna görə də, bir çox ölkələrdə real sektorun monitorinqi aparılmaqdadır. İqtisadiyyatın real sektorunda gedən proseslərin izlənməsi məqsədilə belə monitorinqlərin aparılması sorğu anketləri vasitəsilə həyata keçirilir.

Gözləntilərlə bağlı aparılan tədqiqatlar, ilk növbədə, iqtisadi fəaliyyətdəki dəyişiklikləri xəbərdar etmək üçün hazırlanmışdır və makroiqtisadi qiymətləndirmələrdə və proqnozlarda geniş istifadə olunur. Sorğu nəticələrinin istifadə olunmasının üstünlüyü, eyni iqtisadi fəaliyyət növlərini əhatə edən əlaqəli kəmiyyət göstəricilərindən daha əvvəl hazır olmalarıdır ki, bu da öz növbəsində rəsmi statistikalara əlavə olaraq nəzərə alınır. Müxtəlif yollarla aparılmış biznes meyli araşdırmalarının əsas məqsədi dövrü inkişafın ümumi tendensiyalarını müəyyən etmək və iqtisadi qərar qəbul edən şəxslərə gələcək gözləntilər barədə lazımı məlumatları verməkdir.

Təqdim edilən iş COVID-19 infeksiyasının istehsal və xidmət müəssisələrinin işgüzar fəaliyyətinə təsirlərinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu tərəfindən ilkin olaraq real sektorun inkişafını xarakterizə edən sorğu formaları hazırlanmışdır. Sorğu formalarının hazırlanması zamanı müxtəlif ölkələrin bu istiqamətdəki təcrübələri öyrənilmiş, həmçinin İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) bu sahədə hazırladığı metodoloji vəsaitdən istifadə edilmişdir. Hazırlanmış sorğu

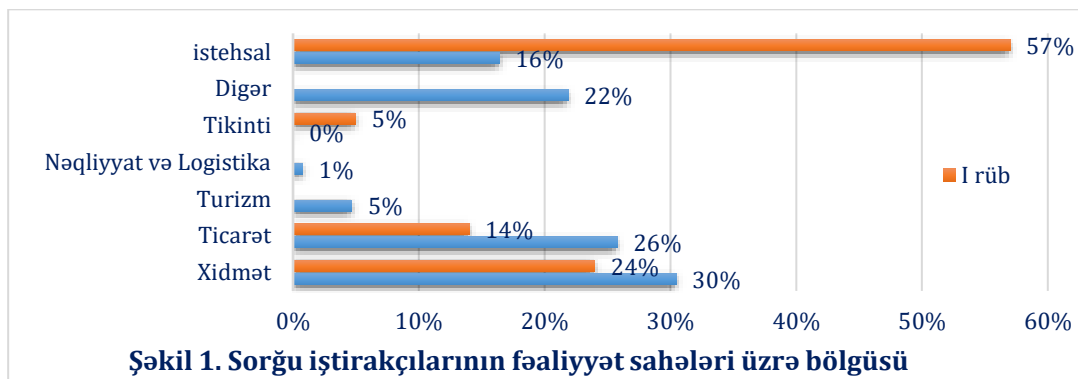
formaları İqtisadiyyat Nazirliyinin aidiyyəti struktur bölmələri və qurumlarının rəy və təklifləri nəzərə alınmaqla daha da təkmilləşdirilmişdir.

Əhatə dairəsi. Təqdim edilən iş Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu tərəfindən hazırlanmış və KOBİA tərəfindən aparılmış sorğu nəticələrinin təhlilidir. Tədqiqat işi biznes müəssisələrinin rəhbərləri arasında I və II rübdə aparılmış sorğunun nəticələrinə əsaslanır. Bildiyimiz kimi, ikinci rübdə dünyada pandemiya elan olunmuşdu. Ona görə də bu məlumatların müqayisəsi pandemiyanın iqtisadiyyata təsirlərini görməyə imkan verir.

Sorğu statistik məlumatlara əlavə olaraq biznesin vəziyyətinin və onun inkişafının əsas tendensiyasının keyfiyyət qiymətləndirilməsi, iş fəaliyyətini məhdudlaşdıran amillərin və s. qiymətləndirilməsinə istiqamətlənib. Məqsəd iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə işgüzar mühitin vəziyyəti və dinamikası haqqında informasiyanın təhlilidir. I rübdə aparılan sorğuda II rübdə gözləntilər soruşulmuşdu. Ona görə də sorğu nəticələrinin emalında I rüb, II rüb üçün gözləntilər və II rüb üçün cavablar təhlil edilib.

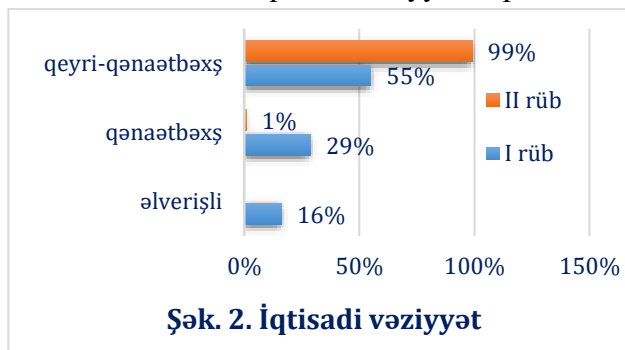
Tədqiqat proqramı biznes aktivliyinin dəyişmə səviyyəsi və tendensiyasının öyrənilməsinin beynəlxalq təcrübəsinə əsaslanır.

Sorğunun iştirakçıları. Sorğuda ümumilikdə I rübdə 87 şirkət, II rübdə 128 şirkət iştirak etmişdir.

Şəkil 1. Sorğu iştirakçılarının fəaliyyət sahələri üzrə bölgüsü

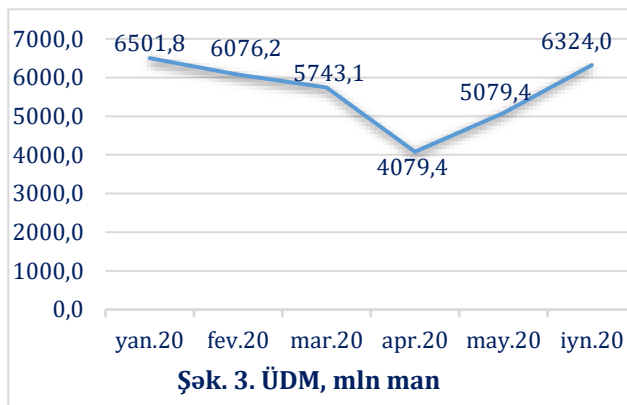
İqtisadi vəziyyət. I rübdə sorğuda iştirak edənlərin 55% iqtisadi vəziyyətin qane etməməsini qeyd etmiş olsalar da, II rübdə bu 99%-ə çatmışdır (Şək. 2). Göründüyü kimi əksər sahibkarlıq subyektləri tərəfindən cari dövrdə iqtisadi vəziyyətin qənaətbəxş hesab edilməməsi dünyada 2020-ci ilin əvvəlindən başlanan yeni növ koronavirus (COVID-19) pandemiyası ilə əlaqədar olmuşdur. Bu da pandemiyanın elan olunması, respublikada biznes imkanlarının məhdudlaşdırılması ilə əlaqədardır. Belə ki, COVID-19 pandemiyasının dünyanın bütünündə yaratdığı neqativ təsirlər Azərbaycandan da yan keçməmiş, ilk vaxtlar yalnız idxal yolu ilə yayılan infeksiya daha sonra yerli yoluxma hallarının çoxalması ilə müşayiət olunmuşdur.

Şək. 2. İqtisadi vəziyyət

Cari ilin yanvar-iyun aylarında ölkədə 33803,9 milyon manatlıq və ya əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 2,7 faiz az ümumi daxili məhsul istehsal olunmuşdur

(Şək. 3). İqtisadiyyatın qeyri neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 2,5 faiz, neft-qaz sektorunda isə 2,9 faiz azalmışdır. Cari ilin birinci rübündə ölkədə ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalı 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1.1% artsa da bu artım yanvar ayında ÜDM istehsalının hesabına baş vermişdir. Qrafikdən də görüldüyü kimi 2020-ci ilin

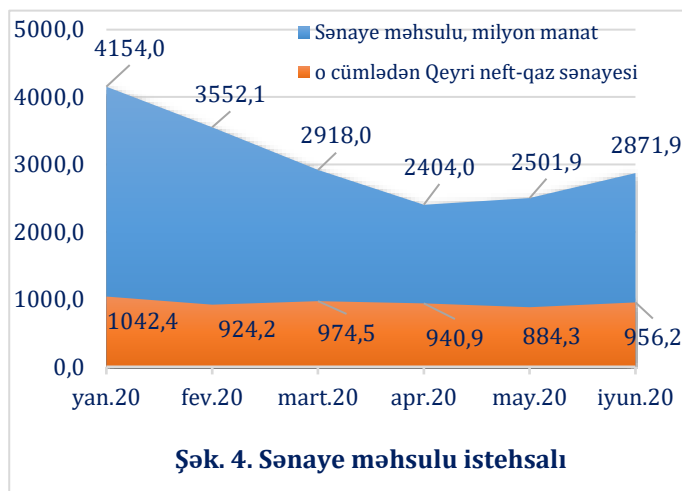
Şək. 3. ÜDM, mln man

müvafiq ayları üzrə ÜDM istehsalının ən aşağı həddi aprel ayında müşahidə edilmişdir. May və iyun aylarında əvvəlki aylara nisbətən artım müşahidə edilir. Aprel ayı bütövlükdə ölkədə xüsusi karantin rejimində keçmiş, may ayından başlayaraq xüsusi karantin rejimi mərhələlərlə yumşaldılmağa başlanmış, iyun ayından başlayaraq karantin rejimi təzdən ciddiləşmişdi. Bu da özünü III rüb göstəricilərində biruzə verəcək.

Ümumiyyətlə, COVID-19 pandemiyası səbəbi ilə bütün beynəlxalq təşkilatlar dünya və region ölkələrinin iqtisadi artım proqnozlarını mənfi olaraq açıqlamış və mənfi iqtisadi artımın 2021-ci ildə də davam edəcəyini qeyd etmişlər.

Məhsulun istehsal həcmi. Cari ildə dünyada baş verən pandemiya ilə əlaqədar məhsullara tələbat azalıb. Cari ildə koronavirusun yayılması nəticəsində Çində aralıq məhsulların istehsalı prosesində fasilələrin olması, bunun dünya dəyər zəncirinə təsiri digər ölkələrdəki istehsalçılarda da özünü büruzə verməkdədir. Hazırda qlobal ticarətin 20%-ni Çində istehsal olunan aralıq məhsullar təşkil edir. Eyni zamanda koronavirusun digər ölkələrdə, xüsusilə Avropada geniş yayılması və bu prosesin uzun müddət davam etməsi qlobal iqtisadiyyatda son məhsul üzrə istehsal həcmələrinin azalmasına və qlobal ticarətin daha da zəifləməsinə gətirib çıxara bilər.

2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında 18,4 milyard manatlıq və ya 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,5 faiz az sənaye məhsulu istehsal edilmişdir. Sənayenin qeyri neft-qaz sektorunda məhsul istehsalı 11,2 faiz artmışdır (Şək. 4). DSK göstəricilərinə görə də 2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə aralıq istehlak məhsullarının istehsalı 28,5 faiz artmış, istehsal vasitələrinin istehsalı 14,4 faiz, uzunmüddətli istifadədə olan istehlak mallarının istehsalı 2,7 faiz, enerji məhsullarının istehsalı isə 2,3 faiz, qısamüddətli istifadədə olan malların istehsalı 2,1 faiz azalmışdır.

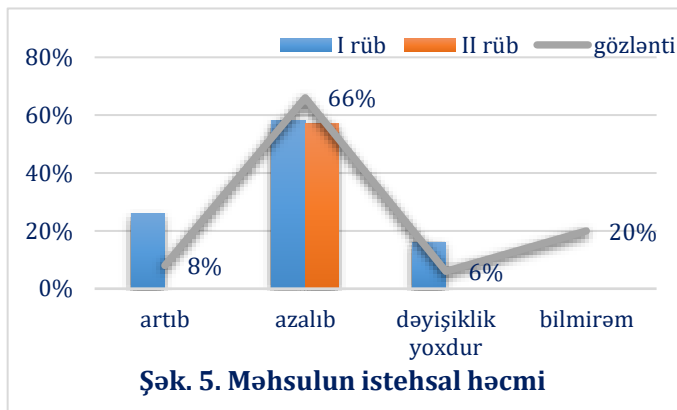

Şək. 4. Sənaye məhsulu istehsalı

DSK tərəfindən açıqlanan məlumatlarda cari ilin yanvar-iyun ayları üzrə sənaye məhsulu istehsalında ən aşağı hədd aprel ayında olmuş, may və iyun aylarında nisbətən

artım müşahidə edilir. 2020-ci ilin II rübün aprel aylarında həm qeyri-neft sənayesi sahələrində də məhsul buraxılışı aşağı düşmüşdür.

Məhsul istehsalının həcmi ilə bağlı sahibkarlıq subyektlərinin cavablarından da görünür ki, istehsal müəssisələri cari ilin II rübündə istehsal etdikləri məhsulun həcmində azalacağı gözləntisində olmuşlar (Şək. 5). Sorğuda iştirak edənlərin əksəriyyəti həm birinci, həm də ikinci rübdə (uyğun olraq 57% və 58%-i) məhsulun istehsal həcmində azaldığını qeyd etmişlər.

Hətta illin əvvəlində sorğu iştirakçılarının 66% II rübdə istehsalın azalacağını, onların da 33% “50%-dən çox azalma” qeyd etmişlər.

Buna baxmayaraq dövlətin gördüyü dəstək proqramına görə sənaye məhsullarında mart-iyun aylarında aprelə nisbətən bir qədər artım hiss edilib.

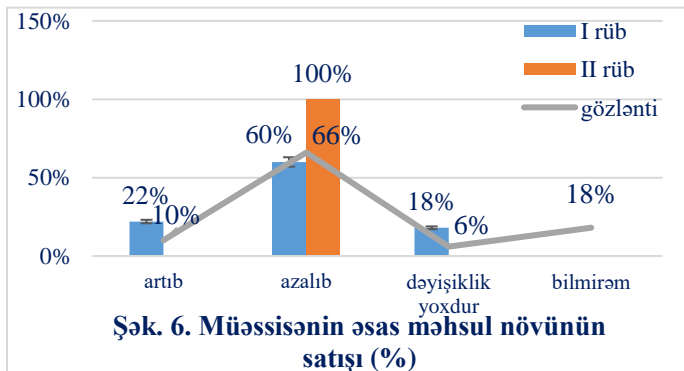
Müəssisənin əsas məhsul növünün satışı. Dünyada COVID-19 pandemiyasının əmtəə və xidmətlər bazarında yaratdığı neqativ təsirlər, həmçinin neft hasilatı ilə bağlı yaranan siyasi vəziyyət neft qiymətlərinin dünya bazarında aprel ayında kəskin aşağı düşməsi ilə nəticələnmiş və bu proses Azərbaycan neftinin qiymətindən də yan keçməmişdir. Digər tərəfdən dünyada, həmçinin Azərbaycanda xüsusi karantin rejiminin tətbiqi istehlakçıların imkanlarını məhdudlaşdırır, onların alışılıq qabiliyyətini azaldır. 2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında istehlakçıların tələbatlarının ödənilməsi məqsədilə satılmış məhsulların və göstərilmiş xidmətlərin dəyəri 22,0 milyard manat olmaqla 2019-cu ilin eyni dövrünə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə 6,4 faiz azalmışdır.

Cədvəl. Pərakəndə ticarət dövriyyəsinin makrostrukturunu

	2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında, mln man	Ümumi yekunda xüsusi çəkisi, %	2020-ci ilin yanvar-iyun ayları 2019-cu ilin yanvar-iyun aylarına nisbətən, %
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	18 245,7	100,0	98,1
ocümlədən:			
ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları	9 729,7	53,3	103,1
qeyri-ərzaq malları	8 516,0	46,7	93,1

Sorğu iştirakçılarının cavablarından da görünür ki, əksəriyyət hər iki rübdə məhsul satışının azalmasını qeyd edib (Şək.6). II rübdə bu öznü daha çox göstərir.

Hazır məhsulların əsas növlərinin qiymətləri. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi

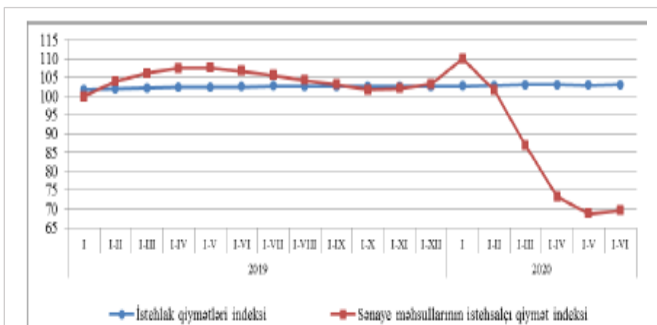
məhsula tələbatın azalması, istehsal həcmələrinin azalmasına və qlobal ticarətin daha da zəifləməsi məhsulun qiymətlərinin artmasından çox azalmasına gətirir.

DSK məlumatlarına görə 2020-ci ilin iyun ayında istehlak qiymətləri indeksi may ayı ilə müqayisədə 99,7 faiz, 2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə isə 103,0 faiz təşkil etmişdir (Şək. 7).

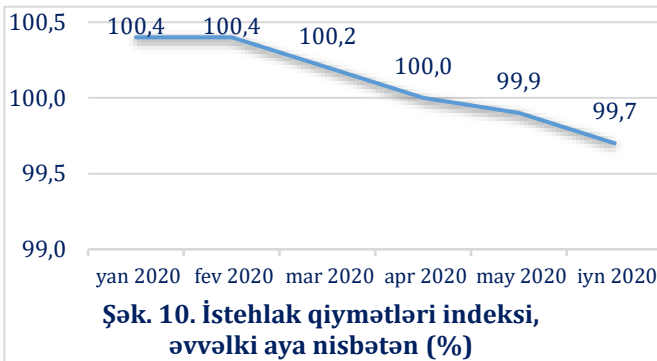
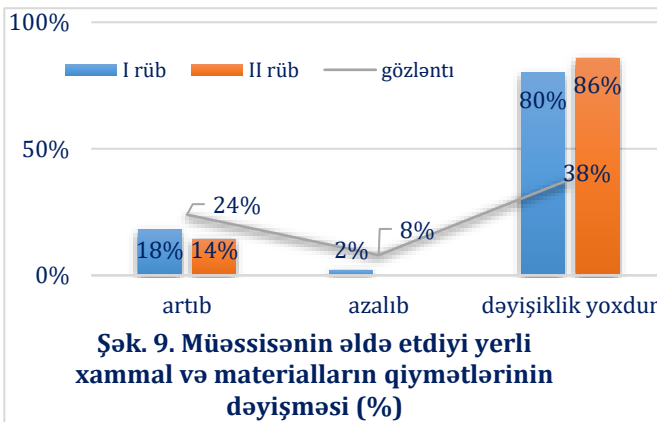
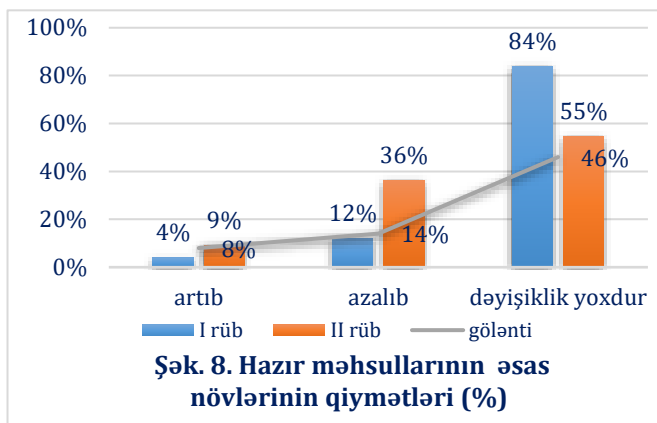
Hər iki rübdə sorğu iştirakçıların əksəriyyəti əsas növ məhsulların qiymətlərinin dəyişməməsini qeyd etmişlər (Şək. 8). I rübə nəzərən II rübdə qiymətlərin azalmasını qeyd edən iştirakçıların sayı artmışdır.

Müəssisənin əldə etdiyi yerli xammal və materialların qiymətlərinin dəyişməsi ilə bağlı verilən suallara sahibkarlıq subyektləri aşağıdakı şəkildə əks olunan cavabları vermişlər. Sorğuda iştirak edənlər böyük qismi - 80%-dən çoxu hesab edir ki, hər iki rübdə yerli xammal və materialların qiymətlərində dəyişmə baş verməmişdir (Şək. 9). Sorğu nəticələrinin təhlilindən aydın olur ki, cari dövr ərzində yerli xammal və materialların qiymət artımı olmayıb.

Statistik göstəricilərə nəzər saldıqda da görürük ki, cari ilin yanvar-may ayları üzrə qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənən məhsullar və xidmətlər, həmçinin mövsümi xarakter daşıyan kənd təsərrüfatı məhsulları nəzərə alınmadan hesablanan və bazis inflyasiyası kimi qəbul edilmiş istehlak qiymətlərinin bazis indeksi demək olar ki, dəyişməmişdir (Şək. 10).

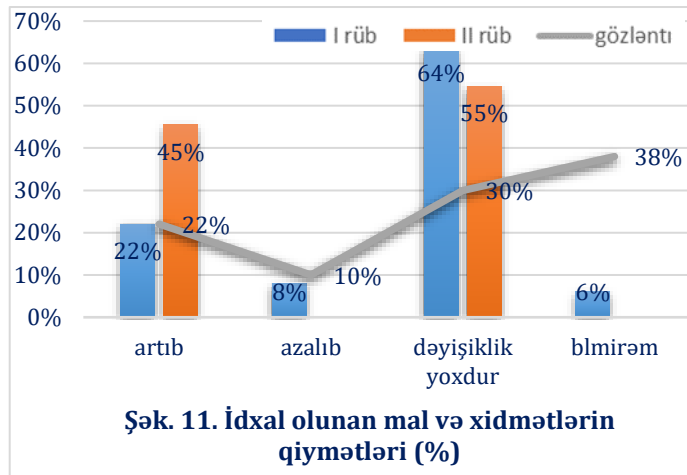

Şək. 7. İstehlak qiymətləri indeksi və sənaye məhsullarının istehsalçı qiymət indeksi (əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən, faizlə)

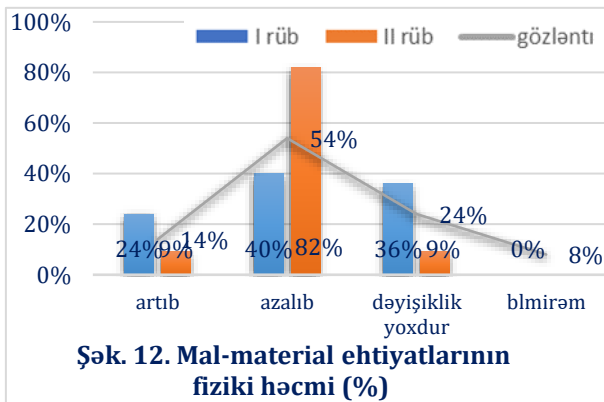
Şək. 10. İstehlak qiymətləri indeksi, əvvəlki aya nisbətən (%)

Cari ilin II rübündə **idxal olunan mal və xidmətlərin qiymət dəyişikliyi** ilə bağlı sorğu iştirakçılarının 45%-i qiymətin artdığını, 55%-i isə dəyişiklik olmadığı qənaətinə gəlmişlər (Şək. 11). I rübdə keçirilmiş sorğuda respondentlərin 22%-i qiymətlərin artacağını, 30%-i isə dəyişiklik olmayacağını bildirmişlər ki, bu cari rübün sorğu nəticələri ilə uyğunluq təşkil edir.

subyektlərinin istehsalçı qiymətlərinin dəyişməsinə ötən rüb üzrə qiymətləndirməsi DSK-nın istehsalçı qiymət indekslərinə dair məlumatlarına uyğundur. Bu da onu deməyə əsas verir ki, sorğu respondentlərinin cavabları real sektorun vəziyyətini rəsmi rəqəmlərə uyğun əks etdirir.

Real sektorun konyuktur sorğusunda sahibkarlıq subyektlərinə ünvanlanan **mal-material ehtiyatlarının fiziki həcmnin dəyişməsi** ilə bağlı suala subyektlərin cavabı qrafikdə əks olunmuşdur (Şək.12). Cari ilin II rübündə 9% sahibkarlıq subyekti mal-material ehtiyatlarının həcmnin artdığını, 82%-i azaldığını, 9%-i isə dəyişikliyin olmadığını bildirmişlər. Qeyd edək ki, cari rüb üçün subyektlərin gözləntiləri müvafiq olaraq 14%, 54%, 24% olmuşdur ki, bu da II rüb sorğu nəticələri ilə uyğunluq təşkil edir.

Müəssisə üzrə ümumi məşğulluq. COVID-19 pandemiyasının ölkə ərazisində yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə xüsusi karantin rejimi çərçivəsində bir sıra iqtisadi fəaliyyət sahələrinin fəaliyyəti məhdudlaşdırılmışdır. Təbii ki, məhdudlaşdırıcı tədbirlər ölkədə iqtisadi fəallığın zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Pandemiyanın iqtisadi təsirlərini azaltmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 19 mart tarixli 1950 nömrəli "Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının və bundan irəli gələrək dünya enerji və səhm bazarlarında baş verən kəskin dalğalanmalann Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında" Sərəncamı təsdiq edilmişdir. Sərəncamla pandemiyanın neqativ təsirlərini azaltmaq istiqamətində 10 proqram qəbul olunmuşdur. Ümumilikdə sözügedən dəstək alətlərinə 2,5 milyard manat və ya ÜDM-in 3,1%-i məbləğində vəsait

2020-ci ilin iyun ayında sənaye məhsullarının istehsalçı qiymətləri indeksi əvvəlki ayla müqayisədə 33% artmış faiz, o cümlədən mədənçıxarma sənayesi üzrə 141,6 faiz, emal sənayesi üzrə 99,8 faiz, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələri üzrə isə 100,0 faiz təşkil etmişdir.

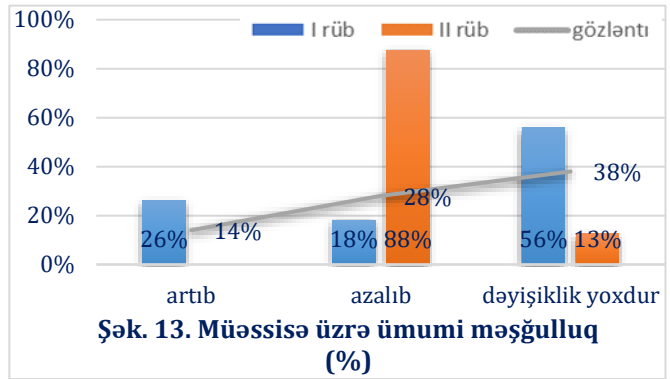
Müqayisədən aydın olur ki, sorğu aparılan sahibkarlıq

ayrılmışdır. Qəbul olunmuş 10 proqramdan 6-sı pandemiya zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə dəstək tədbirlərini nəzərdə tutmuşdur.

İş yerlərinin azaldılmaması məqsədilə pandemiya zərər çəkmiş sahələrdə çalışan 304 min maddəli işçilərin əmək haqlarının ödənilməsi üçün maliyyə dəstəyi proqramı çərçivəsində 215 milyon manat vəsait nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin, pandemiya zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən 292 min fərdi (mikro) sahibkara maliyyə dəstəyi proqramına 80 milyon manat vəsait ayrılmışdır. Bütün bu tədbirlər ölkədə məşğulluğun qorunmasını da əhatə etməklə ölkədə işgüzar fəallığın saxlanılmasına yönəldilmişdir.

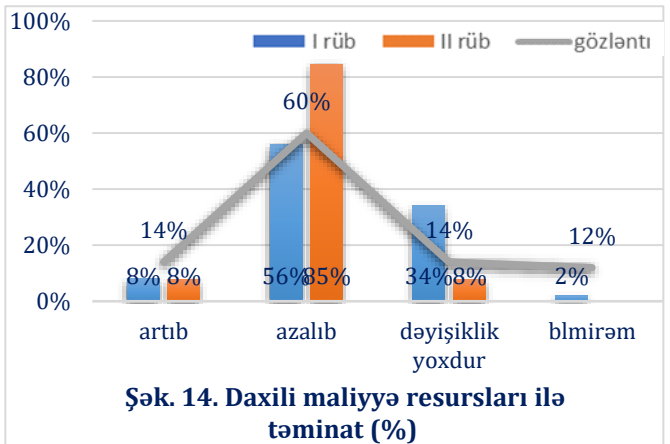
Qeyd edək ki, dövlət tərəfindən sahibkarlara işçilərin ixtisar olunmaması ilə bağlı tövsiyələr verilmişdir ki, bu da özünü sorğunu cavablandıran sahibkarlıq subyektlərinin məşğulluq səviyyəsinin dəyişməsi ilə bağlı suala verdikləri cavabdan da görünür.

Cari ilin II rübündə keçirilmiş sorğuda müəssisə üzrə ümumi məşğulluq səviyyəsinin dəyişməsinə sahibkarlıq subyektləri aşağıdakı kimi qiymətləndirmişlər (Şək. 13). Subyektlərin 13%-i dəyişikliyin olmadığını, 88%-i azaldığını bildirmişlər. Məşğulluq səviyyəsinin azalması realdır, çünki istehsal və satış azalıb.

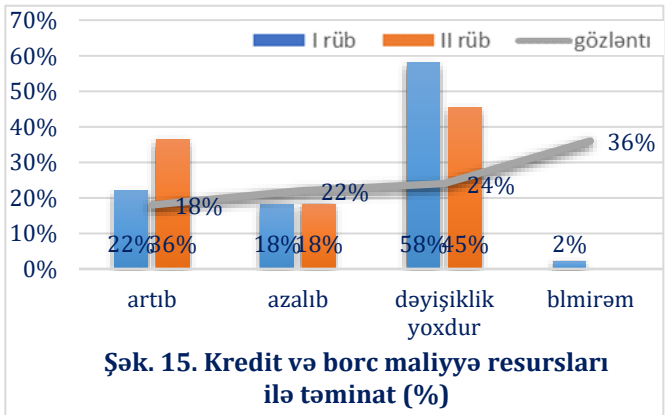
Şək. 13. Müəssisə üzrə ümumi məşğulluq (%)

Daxili maliyyə resursları ilə təminat. Cari ilin II rübündə real sektorun monitorinqi məqsədilə aparılan konyunktur sorğusunda sahibkarlıq subyektlərinin 85%-i daxili maliyyə resursları ilə təminatın azaldığını bildirmişlər (Şək. 14). Qeyd edək ki, I rübdə keçirilmiş sorğuda respondentlərin 60%-i daxili maliyyə resursları ilə təminatın azalacağını hesab etmişdirlər ki, bu da cari rübün nəticələri ilə üst-üstə düşür. Buna səbəb, pandemiya ilə əlaqədar olaraq sahibkarlıq subyektlərinin gəlirlərinin azalmasıdır.

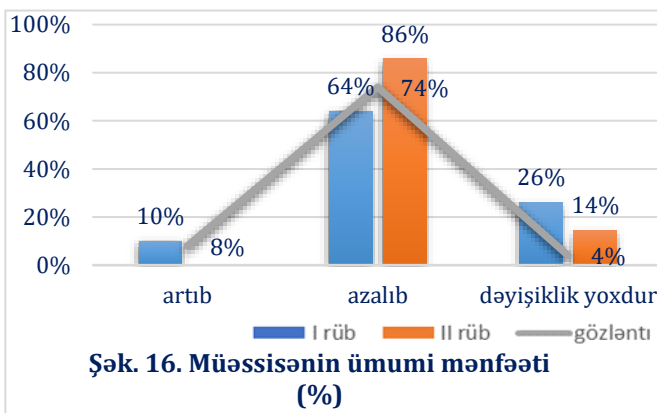
Şək. 14. Daxili maliyyə resursları ilə təminat (%)

Kredit və borc maliyyə resursları ilə təminat. Sahibkarlıq subyektlərinin kredit və borc maliyyə resursları ilə təminatda isə 2020-ci ilin II rübündə 36% artdığını, 18% azaldığını, 45% dəyişiklik olmadığını qeyd etmişlər (Şək. 15).

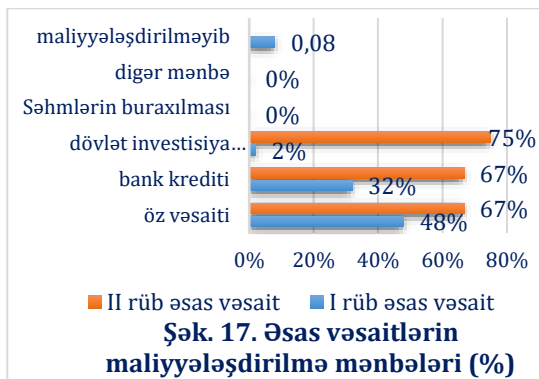
Şək. 15. Kredit və borc maliyyə resursları ilə təminat (%)

Müəssisənin ümumi mənfəti. Məlumdur ki, ölkədə koronavirus infeksiyasına qarşı aparılan mübarizə tədbirləri nəticəsində tətbiq olunan məhdudiyətlər müəssisələrin mənfəətlərində azalmalara səbəb olmuşdur. Cari ilin II rübündə müəssisənin ümumi mənfəətinin dəyişməsi ilə bağlı sorğuya cavab verən müəssisə sahiblərinin 86%-i mənfəətin azaldığını, 4%-i dəyişiklik olmadığını, 8%-i artdığını qeyd etmişlər (Şək. 16). Qeyd edək ki, ötən rübdə sahibkarların 74%-nin gözləntiləri də məhz mənfəətin azalacağı ilə bağlı olmuşdur.

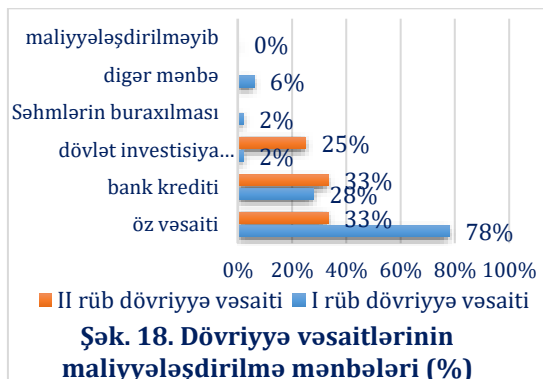

Şək. 16. Müəssisənin ümumi mənfəəti (%)

Sorğuda iştirak edən sahibkarlıq subyektləri cari ilin I və II rübündə əsas və dövriyyə vəsaitləri hansı mənbələr hesabına maliyyələşdirilmişdir sualını şək. 17 və 18-dəki kimi cavablandırmışlar.

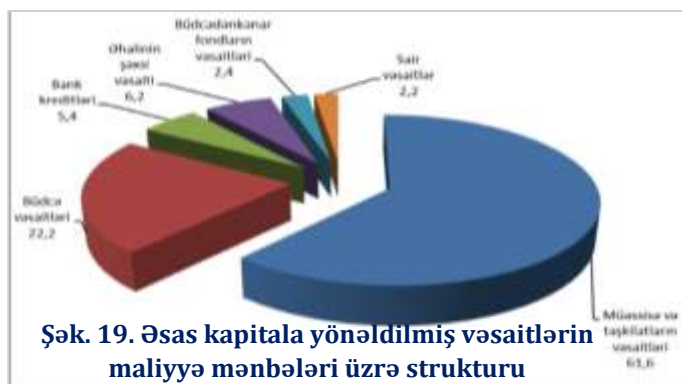
Şək. 17. Əsas vəsaitlərin maliyyələşdirilmə mənbələri (%)

Şək. 18. Dövriyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilmə mənbələri (%)

Belə ki, I rübdə respondentlərin 48%-i, II rübdə isə 67%-i əsas vəsaiti, müvafiq olaraq I rübdə 78%-i, II rübdə 33%-i dövriyyə vəsaitini öz vəsaitləri hesabına maliyyələşdirmişdir. Bank kreditləri əsas vəsaitlərin maliyyələşdirilməsində I rübdə 32%, II rübdə 67%, dövriyyə vəsaitlərində isə I rübdə 28%, II rübdə 33% təşkil etmişdir. I rübə nisbətən əsas vəsaitlərin maliyyələşdirilməsində bank kreditlərinin çəkisi artmışdır. I rüblə müqayisədə əsas diqqət çəkən məqam odur ki, əsas və dövriyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsində dövlət investisiyalarının hesabına maliyyələşdirilmənin çəkisi xeyli dərəcədə artmış, müvafiq olaraq 75% və 25% təşkil etmişdir. Cari ilin II rübündə digər mənbələr hesabına əsas və dövriyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsinin olmadığı qeyd edilmişdir.

Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin maliyyə mənbələri üzrə strukturu. DSK-nın məlumatına görə 2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında əsas kapitala yönəldilmiş sərmayədə müəssisə və təşkilatların

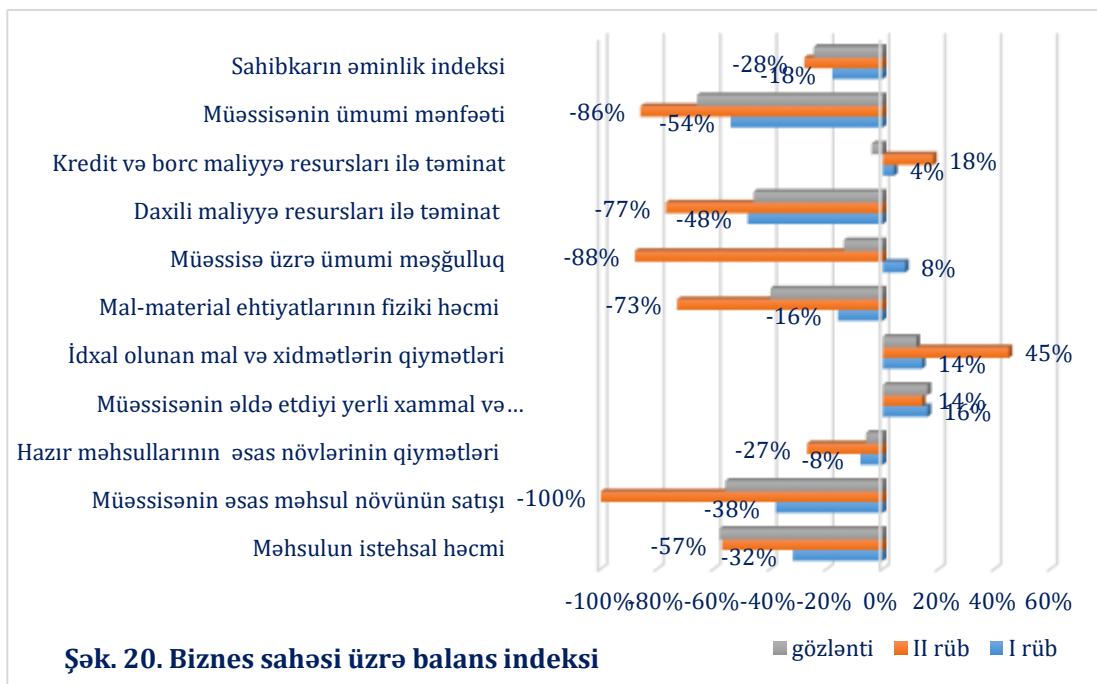
Şək. 19. Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin maliyyə mənbələri üzrə strukturu

vəsaitləri 3668,3 milyon manat, bank kreditləri 324,0 milyon manat, büdcə vəsaitləri 1325,0 milyon manat, büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitləri 142,0 milyon manat, əhalinin şəxsi vəsaitləri 369,3 milyon manat, sair vəsaitlər 127,6 milyon manat təşkil etmişdir. Sorğu nəticələrindən (Şək. 19) və statistik məlumatlardan görüldüyü kimi əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin böyük qismini - 62%-ni müəssisələrin öz vəsaitləri təşkil edir.

Biznes üzrə balans indeksi. Görüldüyü kimi, təhlil müəssisə sahiblərinin konyuktur sorğu nəticələrinin əsas hissəsini təşkil edən “azalıb”, “artıb”, “dəyişiklik olmayıb” cavablarından birini seçməklə qeyd etdikləri cavablara uyğun olaraq aparılmışdır. Sual-cavab formasında aparılmış sorğu nəticələri çox da geniş məlumatlı deyildir, bu məlumatlar yalnız cari rübdə subyektlərin müəssisənin ümumi vəziyyəti, məhsul istehsal, qiymət dəyişmələri barədə fikirlərini əks etdirir. Hazırda 2020-ci ilin I və II rübü üzrə sorğular keçirilmiş və nəticələri təhlil olunmuşdur. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, uzun bir müddət, məsələn bir neçə il hər rüb və ya hər ay üzrə araşdırma və təhlil aparıldıqda müəssisənin əsas göstəricilərində həm baş vermiş, həm də ehtimal olunan mümkün dəyişikliyin hər biri haqqında əvvəlcədən məlumatlar toplanır ki, bu zaman mənzərə əsaslı şəkildə dəyişə bilər.

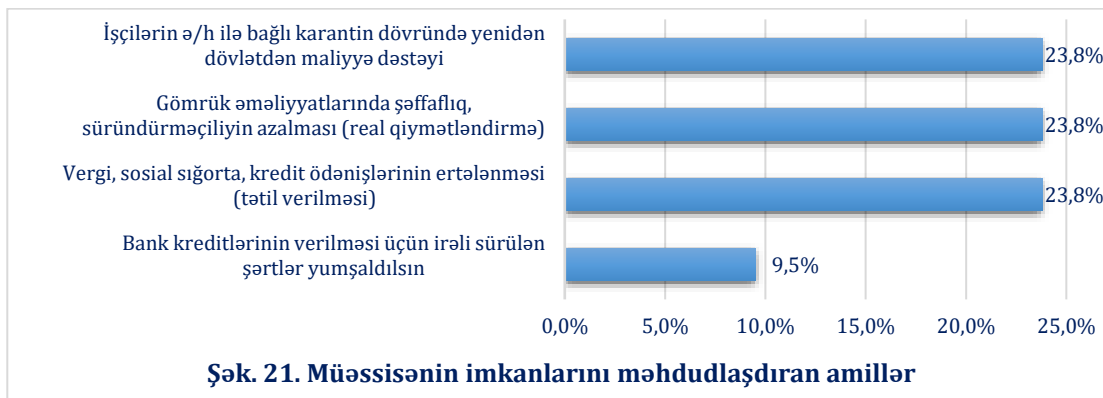
Konyuktur sorğuda hər bir anket sualı üçün 3 cavab qoyulmuşdur ki, bu da respondentlər arasında müəyyən məhdudiyət və çətinliklər yaradır. Bunun üçün beynəlxalq təcrübədə əsasən konyuktur sorğu nəticələrini daha sadə və aydın təqdim etmək üçün balans və diffuziya indeksindən istifadə edilir. Hazırkı təhlildə də “müəssisələrin biznes sahəsi üzrə balans indeksi” hesablanmış və aşağıdakı qrafikdə verilmişdir. İndeks “artıb” cavablarının sayından “azalıb” cavablarının sayını çıxmaqla əldə edilmişdir. Qeyd edək ki, əgər bütün respondentlər “artıb” və ya “azalıb” cavabını seçərlərsə o zaman balans indeksi -100 və +100 %-ə bərabər ola bilər.

Bu hesablama “dəyişiklik olmayıb” cavabından istifadə olunmur. Beynəlxalq ekspertlərin (OECD, 2003) fikrincə, “dəyişiklik olmayıb” və digər bu kimi cavablar qeyri-müəyyənlik göstəricisi kimi qəbul edilir və hesablamalarda əsasən istifadə edilmir. Lakin ehtiyac olarsa bu göstərici balansla eyni qrafikdə verilə bilər.

Balans indekslərindən görüldüyü kimi ölkədə davam edən pandemiya dövrü sahibkarın əminlik indeksi azalır, çünki iqtisadi vəziyyət pisləşir, məhsula tələbat və satış azalır, təbii mənfəət də azalır. Sorğu nəticələrinin müqaisəsi göstərir ki, II rübdə vəziyyət əvvəlki rübə nisbətən daha da pisləşib. Balans indeksləri üzrə iki göstəricinin – “Müəssisənin əldə etdiyi yerli xammal və materialların qiymətlərinin dəyişməsi” və “İdxal olunan mal və xidmətlərin qiymətləri” – müsbət olması hec də yaxşı demək deyil. Bu göstəricilər qiymət artımı olmasını bildirirlər.

Respodentlərin fikrincə biznes sahəsinin daha da inkişafı üçün vergi tətilləri uzadılmalı, əməliyyatlarda şəffaflıq artmalı və karantin dövründə əmək haqqı verilməsinə kömək edilməlidir.

Nəticə. Yuxarıdakı təhlillərin yekunu olaraq real sektorun monitorinqi məqsədilə aparılmış konyuktur sorğusu, həmçinin rəsmi statistik məlumatlardan da görüldüyü kimi deyə bilərik ki, pandemiyanın yayılmasının bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına, onun ayrı-ayrı sahələrinə birbaşa və dolaylı neqativ təsirləri işgüzar fəaliyyətin yavaşmasına səbəb olmuş və növbəti aylarda da bunun davam edəcəyi ehtimal olunur. Koronavirus infeksiyasının yayılması ilə bağlı sanitar-epidemioloji vəziyyətin bu istiqamətdə davam etməsi məhdudiyətlərin də davam etməsini şərtləndirəcəkdir ki, bu iqtisadiyyatın real sektorunda mənfə nəticələrin yaranmasına gətirib çıxaracaq.

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ МОНИТОРИНГА РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ (I и II кварталы 2020 г.)

Арзу ГУСЕЙНОВА, Эльнур АЛЕКПЕРОВ,
Тарана САЛИФОВА

Резюме

Для возможности отслеживания экономического развития и своевременного уведомления лиц, принимающих решения о поворотных моментах экономической деятельности, важно анализировать краткосрочные экономические индикаторы. Эти индикаторы используются как в госсекторе, так и в частном секторе. В представленной работе были проанализированы результаты проведенных опросов среди предпринимательских субъектов с целью отслеживания процессов, происходящих в реальном секторе экономики страны.

Представленный материал разработан для обеспечения выполнения пункта «15. Подготовка и проведение конъюнктурных опросов для мониторинга реального сектора» «Плана действий по улучшению и дальнейшей оптимизации работ по подготовке экономических и социальных прогнозов», утвержденного приказом Министра экономики.

Ключевые слова: *реальный сектор, конъюнктурный опрос, краткосрочные экономические показатели, анализ, пандемия.*

ANALYSIS OF THE MONITORING RESULTS OF THE REAL SECTOR IN THE PANDEMIC PERIOD (I and II quarters of 2020)

*Arzu HUSEYNOVA, Elnur ALEKBEROV,
Tarana SALİFOVA*

Abstract

It is important to analyze short-term economic indicators to be able to track economic development and timely notify decision-makers at turning points in economic activity. These indicators are used in both the public sector and the private sector. In the presented work, the results of the polls were analyzed in order to track the processes taking place in the real sector of the country's economy.

The presented material was developed to ensure the implementation of paragraph “15. Preparing and conducting conjuncture surveys for monitoring the real sector” of the “Action plan for improvement and further optimization of work on preparation of economic and social forecasts”, approved by order of the Minister of Economy.

Key words: *real sector, market survey, short-term economic indicators, analysis, pandemic.*

UOT 338.4

DÖVLƏT İNVESTİSİYALARININ MAKROİQTİSADI TƏSİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Arzu SÜLEYMANOV,
İN İİETİ, İqtisadi modelləşdirmə və analitik təhlil şöbəsinin müdiri, i.ü.f.d.,
suleymanov.arzu@gmail.com

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə dövlət investisiya qoyuluşlarının makroiqtisadi təsirlərinin qiymətləndirilməsi məsələlərinə baxılmışdır. Bu məqsədlə, dövlət investisiya qoyuluşlarının iqtisadi sahələr üzrə təsirlərini qiymətləndirməyə imkan verən sahələrarası balans modeli və onun müxtəlif modifikasiya modellərindən istifadə olunmuşdur. Qeyd olunan modellər Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) rəsmi olaraq təqdim etdiyi 2016-cı ilin ehtiyat istifadə cədvəlləri ilə hazırlanmış məhsul və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balans cədvəlləri əsasında empirik olaraq işlənmişdir. Dövlət investisiya qoyuluşlarının 2016-2020-ci illəri əhatə edən illik məlumatları ekzogen olaraq daxil edilmişdir. Qeyd edək ki, bu məlumatlar ilk öncə emal edilərək iqtisadi fəaliyyət növləri qruplaşdırılmışdır. Qiymətləndirmələr iki ssenari (1) 2016-2019-cu illər və (2) 2020-ci il üzrə ayrılıqda yerinə yetirilmişdir. Nəticədə hər bir iqtisadi fəaliyyət sahəsi və ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə ümumi buraxılışların və yeni yaranan iş yerlərinin sayı müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: sahələrarası balans, ssenari qiymətləndirməsi, dövlət investisiyaları, makroiqtisadi təsirlər, Azərbaycan iqtisadiyyatı.

GİRİŞ

Azərbaycanın uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində investisiyaların cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. İntestisiyaların tələb olunan həcm və keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədlə ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi dövlət investisiya siyasəti ilə tənzimlənir.

Dövlət investisiya siyasəti investisiya layihələrinin orta və uzun müddətli dövlət proqramları və Strateji Yol Xəritələri ilə müəyyən olunmuş sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərinə və prioritetlərinə uyğunlaşdırılması, qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsi, regional investisiya siyasətinin müasir inkişaf tendensiyalarına uyğun olaraq prioritetləşdirilməsi, ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi, insan kapitalına, infrastruktura qoyulan investisiyaların prioritetliyinin təmin edilməsi və s. kimi istiqamətləri nəzərə alaraq həyata keçirilir.

Belə bir şəraitdə, ölkədə iqtisadiyyatın optimal strukturunun formalaşması, milli iqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulması, texniki tərəqqinin təmin olunması, məşğulluq və gəlirlərin səviyyəsinin artırılması və iqtisadi artımın təmin olunması məqsədlə həyata keçirilən dövlət investisiya qoyuluşlarının həcm və strukturunun təhlil edilərək qiymətləndirilməsi zərurəti yaranır.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq təqdim olunan məqalədə dövlət investisiyalarının makroiqtisadi təsirləri qiymətləndirilərək təhlil edilmişdir.

Məqalə İqtisadiyyat Nazirliyinin tapşırığı əsasında İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunda aparılmış tədqiqat işi əsasında hazırlanmışdır.

1. ƏDƏBİYYAT XÜLASƏSİ

Dünya təcrübəsində dövlət investisiya xərclərinin sosial-iqtisadi təsirlərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı kifayət qədər işlər yerinə yetirilmişdir. Bu tədqiqatlar əsasən beynəlxalq təşkilatların, ölkələrin dövlət qurumlarının və müəyyən tədqiqatçıların işlərində öz əksini tapır.

İMF ekspertləri məqalələrində 1985-ci ildən bəri 17 OECD ölkələrinin iqtisadiyyatı timsalında dövlət investisiyalarının səbəbiyyət təsirini və model simulyasiyasını yerinə yetirmişlər. Belə ki, artan dövlət investisiyalarının həm qısa müddətdə, həm də uzunmüddətli dövrdə məhsuldarlığı artırdığını müəyyən edilmiş, eyni zamanda, işsizliyi azaltdığını bildirmişlər [8].

Dünya təcrübəsində yerinə yetirilmiş bir çox işlərdə dövlət investisiya siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də dövlət və özəl investisiyaların pay nisbətinin optimal həddə saxlanması diqqətə saxlanılmışdır. Dövlət investisiya xərcləri daha çox özəl sektorun investisiya imkanlarına dəstək olması baxımından analiz edilməsi qeyd olunmuşdur. Çünki həyata keçirilən investisiyalar özəl bölmənin investisiya qoyuluşlarını həm əvəz edə, həm də tamamlaya bilər. Əvəz etmə effekti xüsusi investorlar üçün cəlbedici layihələrin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi zamanı yaranır. Tamamlama isə, dövlət investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi xüsusi bölmənin də investisiya qoyuluşlarının artmasına gətirib çıxarır. Dövlət investisiyalarının özəl bölmənin inkişafına müsbət təsiri daha çox ictimai xarakterinə görə xüsusi sektor üçün cəlbedici olmayan layihələrin (sosial sferaya, infrastruktur sahələrə, elm sahəsinə və s.) dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi zamanı yaranır. Bununla yanaşı, özəl bölmənin zəif inkişafı şəraitində, dövlət, iqtisadi inkişafı məhdudlaşdıran disproporsiyaların aradan qaldırılması məqsədilə investisiya qoyuluşları da həyata keçirə bilər. Belə ki, ölkədə rəqabətqabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcudluğu yeni istehsalların inkişafına əlverişli şərait yaradır. Əlaqədar sahələrin mövcud olması müəssisənin səmərəli fəaliyyəti üçün tələb olunan investisiya qoyuluşlarına tələbatı azaldır. Məsələn, təcrübə göstərir ki, əlaqədar sahələrin nisbətən yüksək inkişaf etdiyi şəraitdə ixtisaslaşmış müəssisələr, belə hal olmadıqda isə, istehsalın diversifikasiyasına əsaslanan müəssisələr yaradılır. Diversifikasiya olunmuş istehsalların yaradılması isə nisbətən daha böyük investisiya qoyuluşları tələb edir. Eyni zamanda, əlaqədar sahələrin inkişaf etdirilməsi, istehlakçı sahələrin onların innovasiyalarından, dəstləşdirici məmulatların qiymətlərinin aşağı düşməsindən istifadə etməklə istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəldə bilər. Bu baxımdan, ölkədə iqtisadi fəallığa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilən obyektlərin yaradılmasının maliyyələşdirilməsində dövlətin iştirakı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik ölkələrin iqtisadi inkişafı xarici iqtisadi əlaqələrdən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olur. Xarici iqtisadi əlaqələrdə isə daha çox iri müəssisələr səmərəli şəkildə iştirak edə bilərlər. Ölkənin iqtisadi potensialının səmərəli şəkildə reallaşdırılmasına gətirib çıxaran iri müəssisələrin yaradılmasının maliyyələşdirilməsi dövlətin investisiya siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri ola bilər. Və bu tipli tədqiqat işləri dünya təcrübəsində əsasən ekonometrik üsullardan istifadə edilməklə yerinə yetirilmişdir.

Özəl və dövlət investisiyalarının tədqiqi istiqamətində Naa-İdar F., Ayentimi D.T. və Frimpong J.M. [19] 1960-2010-cu illəri əhatə edən zaman sıraları əsasında

Qana iqtisadiyyatı üçün, Bayai İ. və Nyangara D. [13] 2009-2011-ci illəri əhatə etməklə multi məzənnəli Zimbabve iqtisadiyyatı üçün, Hassan S., Othman Z. və Abd Karim M. Z. [16] 1976-2006-cı illər aralığındakı panel zaman sıralarından istifadə etməklə, dörd sektoru (kənd təsərrüfatı, sənaye və ticarət, nəqliyyat və rabitə, tikinti) üzrə Malaziya iqtisadiyyatı üçün, Ifeakachukwu N. P., Omodadepo A. O. və Oluseun A. A. [18] 1981-2010-cu illər zaman aralığı üçün Nigeriya iqtisadiyyatı üçün, Gjini A. və Kukeli A. [15] inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda 11 ölkə timsalında bazar iqtisadiyyatı şəraitində şərq Avropa üçün, Varvik Universitetinin [14] tədqiqat işində Tailand iqtisadiyyatı üçün, Nainggolan P., Dulay M. və Rujiman [20] 1980-2011-ci illəri əhatə edən məlumatlar əsasında İndoneziyanın Şimali Sumatra əyaləti üçün, Hatano T. [17] Yaponiya iqtisadiyyatı üçün, Acosta P. və Loza A. [12] qısa, orta və uzunmüddətli dövrlərdə Argentina iqtisadiyyatı üçün, Yavuz N. Ç. [11] 1980-2003-cü illəri əhatə edən məlumatlar əsasında Türkiyə iqtisadiyyatı üçün ekonometrik qiymətləndirmələr aparmışlar.

Ekonometrik qiymətləndirmələr zaman sıralarına əsaslanaraq tədqiqat aparır. Lakin sahələrarası balans modelləri sahəvi münasibətləri nəzərə almaqla iqtisadi siyasət qərarlarının qəbulunda daha çox köməkçi alət hesab olunur.

2. METODOLOGİYA

Sahəvi təsir analizlərinin aparılması, ssenari qiymətləndirməsi və simulyasiyaların edilməsi üçün input-output modelləri effektiv qiymətləndirmə aləti hesab olunur. Əlavə 1-də sahələrarası balansın sxematik quruluşu verilmişdir.

SAB iqtisadi sahələr üzrə əlaqələrin başa düşülməsi, sahələr üzrə qarşılıqlı təsirlərin müəyyənəlməsi və ümumi iqtisadi tarazlıq yəni, tələb və təklifin bərabərliyi üçün əhəmiyyətlidir. Sahələrarası əlaqələrin modelini ilk dəfə 1951-ci ildə professor Wasilly W. Leontyev təklif etmişdir [3, 5]. Milli iqtisadiyyat ümumilikdə bir neçə iqtisadi sahəyə bölünür. Fərz edək ki, ölkə iqtisadiyyatı n sayda iqtisadi sahədə cəmlənmişdir ($i=1,2,...,n$).

SAB və onun modifikasiya modellərinin nəzəri-metodoloji əsasları ümumi prinsiplərə əsaslanmaqla kifayət qədər geniş işlənmişdir. SAB əsasında empirik tədqiqatlar isə, həm beynəlxalq təcrübədə, həm də İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunda kifayət qədər işlənmiş və bu əsasda məqalələrdə dərc olunmuşdur. Bunları nəzərə alaraq məqalədə SAB və onun modifikasiya modellərinin nəzəri-metodoloji əsaslarına geniş yer verilməmişdir.

Beləliklə, son məhsul və ümumi buraxılış arasında simulyasiyalar etmək, son məhsul yaxud ümumi buraxılışların sahələr üzrə dəyişməsi əsasında iqtisadiyyatda yaranan yeni iş yerlərini empirik qiymətləndirmələrin yerinə yetirilməsi üzrə aşağıdakı addımları qeyd etmək olar:

- Qeyd olunan 19 iqtisadi fəaliyyət sahəsi üzrə dövlət investisiya qoyuluşlarının həcmnin müəyyən edilməsi;

- Son məhsulun komponenti kimi investisiya qoyuluşlarının həmin sahənin son məhsulunu (digər şərtlər sabit qalmaqla) necə artırdığını müəyyən etmək. Bu mərhələdə ekonometrik regresiya modellərindən istifadə oluna bilər;

- Sahələrarası balans və onun modifikasiya modelləri əsasında hər hansı bir iqtisadi fəaliyyət sahəsinə dövlət investisiya qoyuluşunun digər sahələrin və bütövlükdə iqtisadiyyat üzrə ÜDM-i, Ümumi buraxılışı, yaranacaq yeni iş yerlərini və s qiymətləndirmək.

Bu əsasda təqdim olunan məqalədə qiymətləndirmələrin aparılması üçün Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) rəsmi təqdim etdiyi 2016-cı ilin məhsul və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balans cədvəli əsasında hazırlanmış sahələrarası balans modelindən istifadə olunmuşdur.

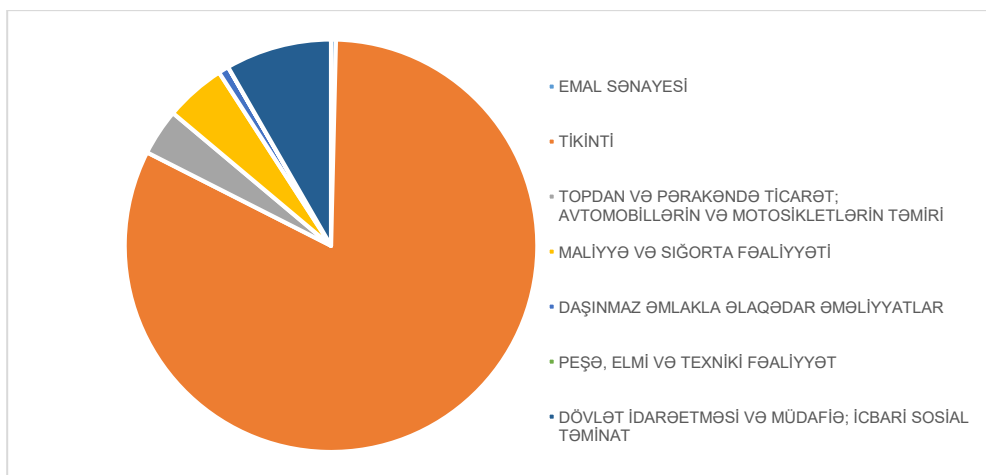
İlk öncə son məhsul və ümumi buraxılışı qiymətləndirməyə imkan verən xərc-buraxılış modeli vasitəsilə son məhsulun tərkibində digər komponentlər sabit qalmaqla investisiyaların artımı əsasında ümumi buraxılışların artımı qiymətləndirilmişdir. Bu nəticələr həm iqtisadi sahələr, həm də ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə əldə edilmişdir. Daha sonra isə ümumi buraxılışların bu artımlarına uyğun olaraq əmək balansı vasitəsilə ümumi iqtisadiyyat üzrə yeni yaranacaq iş yerlərinin sayı tapılmışdır.

Aparılmış tədqiqat zamanı input-output modelindən və onun modifikasiyası olan əmək balansından istifadə edilmişdir. Belə ki, bu modellər vasitəsilə dövlət investisiyalarının iqtisadi sahələr və ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə ümumi buraxılışları, ÜDM-ləri və yeni yaranacaq iş yerlərini müəyyən etmək mümkün olmuşdur.

3. MƏLUMAT BAZASI

Tədqiqatın məlumat bazasını İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən təqdim olunmuş, 2016-2020-ci illəri əhatə edən dövrdə illik olaraq dövlət investisiya qoyuluşlarının miqdarı təşkil edir. Hansı ki, təqdim olunan bu məlumatlar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri təmsilində verilmişdir. Qiymətləndirmələrin aparılması zamanı dövlət investisiyaları ilə bağlı məlumatlar DSK-nın 19 iqtisadi fəaliyyət növü əsasında qruplaşdırılmışdır.

İqtisadi fəaliyyət sahəsi	kod	2016	2017	2018	2019	2020
EMAL SƏNAYESİ	10-33	0.0	0.0	20000.0	44000.0	10000.0
TİKİNTİ	41-43	24319.46.1	23204.86.0	43539.73.2	46305.16.5	30652.91.8
TOPDAN VƏ PƏRAKƏNDƏ TİCARƏT; AVTOMOBİLLƏRİN VƏ MOTOSİKLETLƏRİN TƏMİRİ	45-47	50000.0	20000.0	20992.4.0	14929.8.0	14800.0.0
MALİYYƏ VƏ SİĞORTA FƏALİYYƏTİ	64-66	0.0	0.0	0.0	79539.6.0	66930.0.0
DAŞINMAZ ƏMLAKLA ƏLAQƏDAR ƏMƏLİYYATLAR	68	1640.0	0.0	11000.0.0	25055.2	79774.5.3
PEŞƏ, ELMİ VƏ TEXNİKİ FƏALİYYƏT	69-75	340.0	0.0	0.0	0.0	0.0
DÖVLƏT İDARƏT MƏSİ VƏ MÜDAFİƏ; İCBARİ SOSIAL TƏMİNAT	84	51607.3.9	15551.4.0	38130.2.8	33793.4.3	21866.2.9
CƏM		30000.00.0	26760.00.0	50752.00.0	59822.00.0	49090.00.0

4. NƏTİCƏ

Dövlət investisiyalarının təsirləri iki istiqamətdə qiymətləndirilmişdir:

- (1) 2016-2019-cu illər üzrə qoyulmuş investisiyaların təsirləri;
- (2) 2020-ci il üzrə nəzərdə tutulan investisiyaların həyata keçirilməsi zamanı yaranacaq təsirlər.

(1) istiqamət üzrə uyğun iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə investisiyaların artırılmasına uyğun qiymətləndirmə nəticələri aşağıdakı cədvəldəki kimi alınmışdır.

Cədvəl 2. (1) ssenari üzrə nəticələr

		Ümumi buraxılışların artımı, miqdar (min manat)	Ümumi buraxılışların artımı, %-lə
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1	297531.8	4.78%
Mədəncixarma sənayesi	2	1796159.8	8.42%
Emal sənayesi	3	5418752.6	62.30%
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	4	384190.5	19.64%
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	5	93089.2	33.72%
Tikinti	6	15672893.3	114.52%
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	7	2133166.6	21.91%
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	8	992306.2	16.20%
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	9	82033.3	3.71%
İnformasiya və rabitə	10	452000.5	28.27%
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	11	1508649.8	79.67%
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	12	590254.6	25.02%
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	13	1571402.0	91.49%
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	14	181424.3	31.21%
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	15	1402244.2	41.91%
Təhsil	16	8611.8	0.36%
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	17	8731.8	0.51%
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	18	11782.3	1.48%
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	19	46201.6	4.35%
CƏMİ		32651426.3	0.37%

İnvestisiya qoyuluşları üzrə verilmiş məlumatlar investisiyaların daha çox tikinti iqtisadi sahəsinə yönəldiyini deməyə əsas verir. Bu səbəbdən də, bu investisiya qoyuluşları zamanı ən çox Tikinti iqtisadi sahəsi üzrə ümumi buraxılış artır. Digər yüksək artımlar emal sənayesi, maliyyə və sığorta fəaliyyəti, peşə, elmi və texniki fəaliyyət sahələrində alınmışdır. Ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə ümumi buraxılış 0.37% artmışdır.

Qeyd olunan ümumi buraxılışların artımı nəticəsində ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə işləyənlərin sayı 23.22% artmışdır (1105 min nəfər).

(2) istiqamət üzrə uyğun iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə investisiyaların artırılmasına uyğun qiymətləndirmə nəticələri aşağıdakı cədvəldəki kimi alınmışdır.

Cədvəl 3. (3) ssenari üzrə qiymətləndirmə nəticələri

		Ümumi buraxılışların artımı, miqdar (min manat)	Ümumi buraxılışların artımı, %-lə
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1	71892.8	1.16%
Mədəncixarma sənayesi	2	416036.0	1.95%
Emal sənayesi	3	1308387.0	15.04%
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	4	95615.7	4.89%
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	5	23406.1	8.48%
Tikinti	6	3529937.2	25.79%
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	7	511678.0	5.26%

Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	8	230305.4	3.76%
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	9	20858.1	0.94%
İnformasiya və rabitə	10	160079.7	10.01%
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	11	845125.1	44.63%
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	12	940274.3	39.85%
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	13	400733.9	23.33%
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	14	46897.9	8.07%
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	15	221895.1	6.63%
Təhsil	16	1927.8	0.08%
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	17	2653.6	0.15%
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	18	5659.6	0.71%
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	19	12746.5	1.20%
CƏMI		8846109.7	0.10%

2020-ci il üzrə nəzərdə tutulan investisiya qoyuluşları üzrə verilmiş məlumatlar investisiyaların bir daha əsasən tikinti iqtisadi sahəsinə yönəldiyini göstərir. Yüksək artımlar tikinti, emal sənayesi, maliyyə və sığorta fəaliyyəti, peşə, elmi və texniki fəaliyyət, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar sahələrində alınmışdır. Ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə ümumi buraxılış 0.10% artması alınır.

Qeyd olunan ümumi buraxılışların artımı nəticəsində ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə işləyənlərin sayı 6.1% artacağını demək mümkündür (290 min nəfər).

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Həsənlı Y. H. Ekonometrikaya giriş. Bakı 2008, 237s.
2. Həsənlı Y.H. “Xərc-bulaxılış, tarazlı qiymətlər modelləri və əmək ehtiyatlarının sahələrarası balansının işlənilməsi və simulyasiyaların aparılması”. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunda yerinə yetirilmiş tədqiqat işi, Bakı 2011.
3. Həsənlı Y.H. Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin modelləşdirilməsi. Bakı: Elm, 2011, 202s.
4. İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun “Azərbaycan Respublikasının Ümumi Tarazlıq Modelinin hazırlanması üzrə görülmüş işlər barədə” hesabatı, Bakı 2012, 120 s.
5. Orucov H.D., Həsənlı Y.H., Vəliyev V.M. Xətti cəbr və iqtisadi modellər. Dərs vəsaiti. Bakı 2009, 132s.
6. Süleymanov A.S. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün özəl sektorun investisiya qoyuluşlarının dövlət investisiya xərclərindən asılılığının ekonometrik qiymətləndirilməsi // Journal of Qafqaz University, Economics and Administration, 2015, v.3, № 2, pp. 208-213.
7. Gujarati N.D. Basic Econometrics. Fourth Edition 2004, 1004 p.
8. Abdul Abiad, Davide Furceri and Petia Topalova The Macroeconomic Effects of Public Investment: Evidence from Advanced Economies // IMF Working Paper, Research Department, 2015, 26p.
9. Rabnawaz A., Jafar R.M.S. Impact of Public Investment on Economic Growth // MPRA Paper 70377, University Library of Munich, Germany, 2015, 15p.
10. Valiyev V.M., Mehdiyev M.M., Suleymanov A.S., et al Principal Features of Building Social Accounts Matrix and Improving Statistical Database for Eco-countries // Chinese Business Review, 2014, v.13, No 10, pp.611-623.

11. Yavuz N. Türkiyede kamu harcamalarının özəl sektor yatırım harcamalarını dışlama etkisinin testi(1980-2003) // İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Marmara Üniversitesi 2005, cilt 20, № 1, s.269-284.
12. Acosta P., Loza A. Short and long run determinants of private investment in Argentina // Journal of Applied Economics, 2005, v. 8, No 2, pp.389-406.
13. Bayai İ., Nyangara D. An analysis of determinants of private investment in Zimbabwe for the period 2009-2011 // International Journal of Economics and Management Science, 2013, v. 2, No 6, pp.11-42.
14. Determinants of private investment in Thailand. Department of Economy, University of Warwick 2012/2013, 16p.
15. Gjini A., Kukeli A. Crowding-out effect of public investment on private investment: an empirical investigation // Journal of Business & Economics Research, 2012, v. 10, No 5, pp.269-276.
16. Hassan S., Othman Z., Abd Karim M. Z. Private and public investment in Malaysia a panel time-series analysis // International Journal of Economics and Financial Issues, 2011, v. 1, No 4, pp.199-210.
17. Hatano T. Crowding-in effect of public investment on private investment // Public Policy Review, Policy Research Institute Ministry of Finance, 2010, v. 6, No 1, pp.105-119.
18. Ifeakachukwu N. P., Omodadepo A. O., Oluseun A. A. An analysis of the relationship between public spending components and private investment in Nigeria // Journal of Finance & Economics, Science and Education Centre of North America 2013, v. 1, No 2, pp.14-27.
19. Naa-Idar F., Ayentimi D., Frimpong J. A time series analysis of determinants of private investment in Ghana (1960-2010) // Journal of Economics and Sustainable Development, 2012, v. 3, No 13, pp.23-33.
20. Nainggolan P., Ramli R., Dulay D., Rujiman R. An analysis of determinants on private investment in North Sumatra Province, Indonesia // Journal of Management Research, 2015, v. 7, No 1, pp.38-57.

ОЦЕНКА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ЭФФЕКТОВ ПУБЛИЧНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Арзу СУЛЕЙМАНОВ

Резюме

В представленной статье рассматриваются вопросы оценки макроэкономического воздействия государственных инвестиций. Для этой цели использовалась межотраслевая модель баланса и различные модели ее модификации, что позволило оценить влияние государственных инвестиций на секторы экономики. Указанные модели были разработаны эмпирически на основе межотраслевых балансов производства и распределения продукции и услуг, подготовленных в соответствии с графиками использования резервов на 2016 год, официально представленными Государственным комитетом статистики Азербайджанской Республики (ГСК). Годовые данные о государственных инвестициях за 2016-2020 годы включены экзогенно. Следует отметить, что эта информация была впервые обработана и сгруппирована по

видам экономической деятельности. Оценки проводились отдельно для двух сценариев (1) 2016-2019 и (2) 2020. В результате был определен общий объем производства по каждой сфере экономической деятельности и экономике в целом, а также количество новых рабочих мест.

Ключевые слова: Модели ввода-вывода, сценарные оценки, государственные инвестиции, макроэкономические эффекты, экономика Азербайджана.

ASSESSMENT OF MACROECONOMIC EFFECTS OF PUBLIC INVESTMENT

Arzu SULEYMANOV

Abstract

The presented article considers the issues of assessing the macroeconomic impact of public investment. For this purpose, the input-output model and its various modification models were used, which allowed to assess the impact of public investment on economic sectors. The mentioned models have been empirically developed on the basis of inter-sectoral balance sheets of production and distribution of products and services prepared with the reserve use schedules of 2016 officially submitted by the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan (SSC). The annual data on public investment for 2016-2020 are included exogenously. It should be noted that this information was first processed and grouped by type of economic activity. The assessments were performed separately for the two scenarios (1) 2016-2019 and (2) 2020. As a result, the total output of each area of economic activity and the economy as a whole and the number of new jobs were determined.

Keywords: *Input-output models, scenario assessments, public investment, macroeconomic effects, Azerbaijan economy.*

COVID-19 PANDEMİYASININ AZƏRBAYCANDA ELEKTRİK ENERJİSİ TƏLƏBATINA GÖZLƏNİLƏN TƏSİRİ

*Fariz MƏMMƏDOV,
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu, aparıcı elmi işçi,
farizmammadov81@gmail.com*

Xülasə

Bu məqalədə dünya ölkələrinin hazırda mübarizə apardıqları COVID-19 pandemiyasının qlobal iqtisadiyyata, habelə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə təsirləri araşdırılır. Eyni zamanda, Azərbaycanda elektrik enerjisi istehlakının uzunmüddətli tendensiyası təhlil olunmuşdur. Dünyada və Azərbaycanda COVID-19 pandemiyasının müxtəlif sahələrə gözlənilən təsirləri əsasında Azərbaycanda ayrı-ayrı kateqoriyalar üzrə elektrik enerjisi istehlakının gözlənilən dəyişməsi ilə bağlı mülahizələr formalaşdırılmışdır.

Açar sözlər: pandemiya, COVID-19, elektrik enerjisi, istehlak

Giriş

2019-cu ilin sonu və 2020-ci ilin əvvəllərində Çin Xalq Respublikasında başlamış və bu gün dünyanın aparıcı ölkələrində də belə ən ciddi problemə çevrilmiş COVID-19 pandemiyası bütün ölkələrin iqtisadi fəaliyyətinə öz təsirini göstərməkdədir. Pandemiya yalnız ölkədaxili iqtisadi əlaqələri deyil, regional və qlobal iqtisadi əlaqələrə belə kəskin təsir göstərmişdir. Azərbaycan Respublikasında da artıq COVID-19 virusuna yoluxma vardır və bu, son nəticədə hazırki ciddi karantin rejiminə keçidi labüd etmişdir.

Bu tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasında elektrik enerjisinin istehlakına COVID-19 pandemiyasının gözlənilən təsirləri araşdırılmışdır. Bu məqsədlə, ilkin olaraq ölkədəki elektrik enerjisi istehlakının son illərdəki dinamikası, habelə müvafiq sahələr üzrə istehlak meylləri araşdırılmışdır. Baxılan dövr kimi 2007-2019-cu illər aralığı götürülmüşdür.

COVID-19 pandemiyasının dünya ölkələrində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə hazırki və mümkün potensial təsirləri barədə müxtəlif mənbələr nəzərdən keçirilmişdir. Məqalədə tədqiqat üsulları kimi təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə kimi üsullar tətbiq edilmişdir. Pandemiyanın müxtəlif iqtisadi sahələrə gözlənilən təsirləri müəyyən edildikdən sonra Azərbaycanda müxtəlif iqtisadi sahələrdə elektrik enerjisinin gələcək istehlakında ola biləcək mümkün meyllər diqqətə çatdırılmışdır.

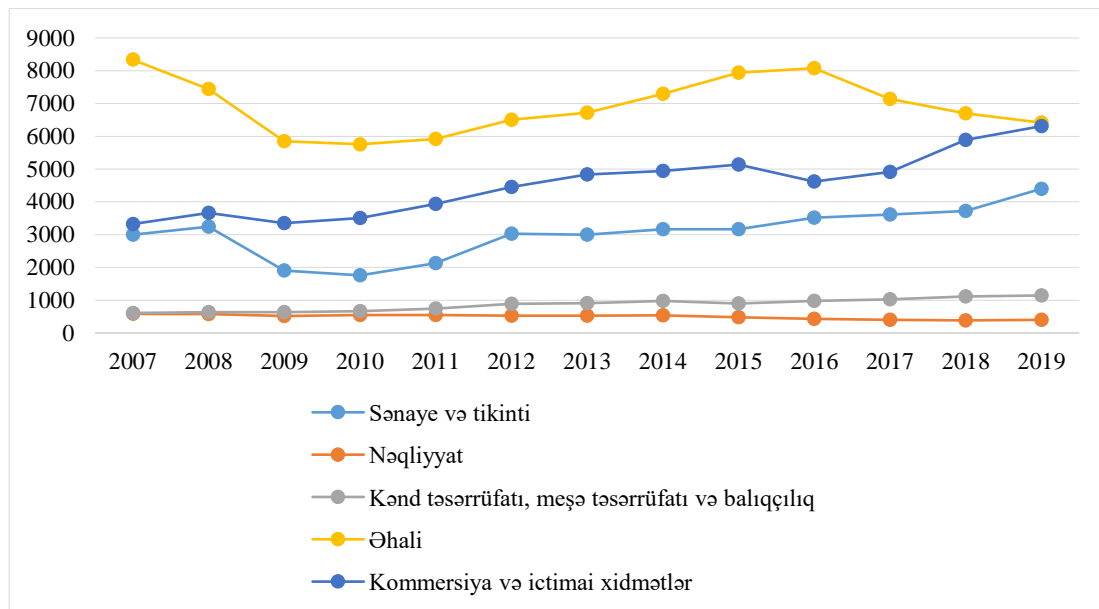
Azərbaycanda elektrik enerjisi istehlakının dinamikası

Azərbaycanda elektrik enerjisi istehlakının təhlili məqsədlə məlumatlar üçün dövr aralığı olaraq 2007-2019-cu illər götürülmüşdür. Bu, müvafiq dövrdə istehlak meyllərinə təsir göstərmiş aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- Bu dövrdə ölkədə sənaye inkişafının vüsət alması
- 2007-ci ildə elektrik enerjisi tariflərinin üç dəfə yüksəldilməsi
- 2008-2009-cu illərdə baş vermiş və Azərbaycana da təsir etmiş qlobal iqtisadi böhran
- 2015-ci ildə milli valyutanın iki dəfə devalvasiya uğramasının ölkə iqtisadiyyatına etdiyi təsir

- 2016-cı ildə elektrik enerjisi tariflərinin yenidən yüksəldilməsi

Qeyd olunan dövr üzrə ölkədə elektrik enerjisi istehlakının dinamikası aşağıdakı qrafikdə təsvir olunur [3]. Ümumən, 2007-2019-cu illər dövründə elektrik enerjisi istehlakının orta illik artımı 2% olmuşdur.

Qrafik 1. Azərbaycanada 2007-2019-cu illərdə müxtəlif sahələr üzrə elektrik enerjisi istehlakının dinamikası (milyon kVts-la)
(Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi)

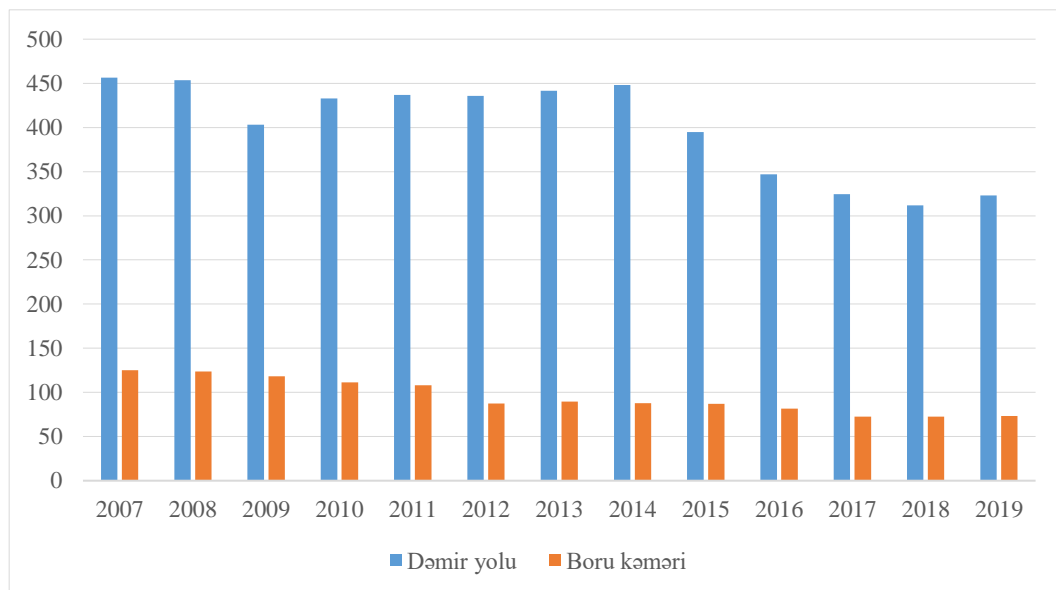
Qrafikdən görüldüyü kimi, 2007-ci ildə elektrik enerjisi tariflərinin üç dəfə yüksəldilməsi və abonentlərin kütləvi sayğaclarının aparılması nəticəsində istehlak (xüsusilə əhalinin istehlakı) azalmağa doğru getmişdir. Qlobal iqtisadi böhranın da təsiri ilə istehlakda azalma 2011-ci ilədək davam etmiş və sonra yüksəlməyə başlamışdır. 2016-cı ilin sonunda elektrik enerjisi tariflərində baş vermiş yüksəlmə 2017-ci ildə və sonrakı illərdə istehlakın yenidən azalmasına səbəb olmuşdur.

2011-ci ildən sonra əhalinin istehlakında artım müşahidə olunsa da, 2016-cı illərdəki tarif dəyişikliyi və uçotun təkmilləşməsi sayəsində 2016-cı ildən sonra əhalinin elektrik enerjisi istehlakı yenidən azalmaqdadır.

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq kateqoriyasında son illərdə artım müşahidə olunur ki, bu da dövlətin aqrar sektora göstərdiyi dəstəyin nəticəsidir.

Kommersiya və ictimai xidmətlər kateqoriyasına aid istehlakçılar üzrə elektrik enerjisi sərfiyyatı 2015-ci ildə aşağı düşmüşdür ki, bu da Azərbaycan Manatının devalvasiyası səbəbilə iqtisadiyyatda baş vermiş geriləmə ilə əlaqədardır. Qrafikdən görüldüyü kimi, 2016-cı ildəki tarif artımı bu kateqoriyaya aid istehlakçılara təsir etməmiş, əksinə, onların istehlakı 2016-cı ildən bəri artmaqdadır. Qeyd edəki ki, kommunal xidmətlər, o cümlədən su təchizatı ilə bağlı müəssisələrin elektrik enerjisi istehlakı da bu kateqoriyaya daxildir.

“Nəqliyyat” sektoru geniş olduğu üçün, onun alt sektorlarının ayrılıqda elektrik enerjisi istehlakı meylləri nəzərdən keçirilməlidir. Avtomobil nəqliyyatı (elektrik və hibrid avtomobillərinin istehlakı) və hava nəqliyyatı alt sektorlarındakı enerji istehlakının Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən uçuşu aparılmadığından qrafikdə göstərilməmişdir.

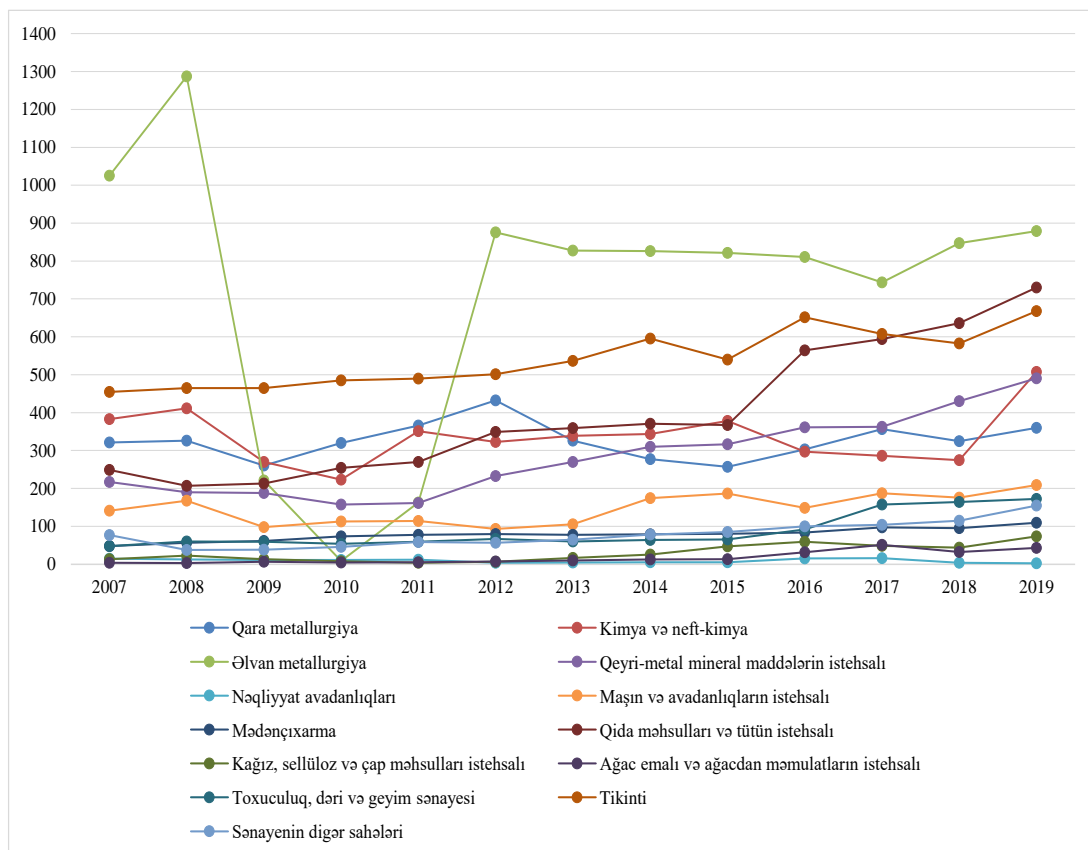

Qrafik 2. 2007-2019-cu illərdə “Nəqliyyat” sektoru üzrə elektrik enerjisi istehlakının dinamikası (milyon kVts-la)
(Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi)

Dəmir yolları sistemində elektrik enerjisi istehlakı baxılan dövrdə azalmaqdadır ki, bu da avtomobil daşınmalarının artması ilə dəmir yolları ilə sərnişin və yük daşınmasının azalması, habelə, dəmir yolları sistemində enerji təsərrüfatının yenilənməsi ilə sərfiyyatın azalması ilə izah oluna bilər. Boru nəqliyyatı sahəsində də elektrik enerjisi istehlakı azalmaqdadır.

Elektrik enerjisi istehlakı ilə ölkə iqtisadiyyatının inkişafının birbaşa göstəricisi olan kateqoriya sənaye və tikintidir ki, onun da alt sektorlarının istehlakına nəzər yetirmək zəruridir.

Baxılan dövrdə iri elektrik enerjisi sərfiyyatına malik “Əlvan metallurjiya” alt sektorunu çıxmaq şərtilə, digər alt sektorlarda elektrik enerjisi istehlakı kəskin dəyişikliyə məruz qalmamışdır. Əlvan metallurjiya sahəsindəki kəskin dəyişiklik istismar müddəti başa çatmış istehsalat sahələrinin dayandırılaraq yeni istehsalat sahələrinin inşası ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, istehsalat sahələri dayandırılarkən bu sahədə durğunluq olmuş, yeni sahələrin inşasından sonra isə, dirçəliş olmuşdur. “Sənaye və tikinti” kateqoriyasının bütün alt sektorları milli valyutanın 2015-ci ildəki devalvasiyasına məruz qalmışlar.

Qrafik 3. 2007-2019-cu illərdə “Sənaye və tikinti” sektoru üzrə elektrik enerjisi istehlakının dinamikası (milyon kVts-la)
(Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi)

Beləliklə, 2000-ci illərin sonlarından başlayaraq ölkə iqtisadiyyatının yüksəlişi ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında elektrik enerjisi istehlakı ya stabil qalmışdır, ya da artmaqdadır. Ölkənin müstəqilliyinin ilk illərindən 2000-ci illərinin sonunadək iqtisadiyyatın zəif olduğu dövrlərdə əhali elektrik enerjisi istehlakında 60%-ə qədər paya malik idi ki, bu da elektrik enerjisi tariflərinin aşağı olması və uçot sisteminin təkmil olmaması ilə əlaqəli idi. 2007 və 2016-cı illərdəki tarif dəyişikliklərindən və kütləvi sayğaclaşma prosesi ilə əhəlinin elektrik enerjisi istehlakının artıq ümumi istehlakdakı payı artıq 35%-ə düşmüşdür ki, bu da enerji səmərəliliyinin göstəricisidir. Digər tərəfdən, qeyri-əhali sektorunda elektrik enerjisi artmaqdadır ki, bu da iqtisadiyyatın davamlı inkişafına dəlalət edir. Qeyd olunan meyllər 2019-cu ilin sonuna olan vəziyyəti əks etdirir. 2019-cu ilin sonunda başlamış və artıq qlobal miqyas alan COVID-19 pandemiyası isə bu meyllərə sözsüz ki, təsir edəcəkdir. Mümkün təsirlər növbəti bölmədə nəzərdən keçirilir.

COVID-19 pandemiyasının qlobal miqyasda mövcud və gözlənilən təsirləri

“COVID-19” kimi tanınan koronavirus xəstəliyi ilk dəfə 2019-cu ilin sonu 2020-ci ilin əvvəllərində Çin Xalq Respublikasının Hubei əyalətində aşkar olunmuşdur. Hal-hazırda ciddi təsirə malik xəstəliyin tam müalicəsi yaxud vaksini hələ ki, yoxdur. Artıq Çindən sonra dünyanın 100-dən çox ölkəsində yayılan xəstəlik Azərbaycandan da yan keçməmişdir.

Dünya ölkələrində yeni yayılmağa başlamasına baxmayaraq artıq tədqiqatçılar və təşkilatlar tərəfindən COVID-19 pandemiyasının mümkün iqtisadi və sosial təsirlərinin araşdırılmasına başlamışdır. COVID-19 “Ebola”, “SARS”, “MERS” kimi yoluxucu xəstəliklər və mövsümi qriplə demək olar ki, eyni yoluxma səviyyəsinə (1.0-5.0%) malikdir [1]. Lakin onun yayılma sürətinin artması səbəbindən əksər ölkələr, o cümlədən Azərbaycan qapantılara və ciddi karantin rejiminə keçmişdir. Artıq dünya ölkələrində 2020-ci ilin mart ayının əvvəlinə 105 min yoluxma və 3500 ölüm faktı qeydə alınmışdır [5]. COVID-19-un qlobal miqyasda 2 trilyondan 4 trilyon ABŞ dollarına qədər iqtisadi itkilərə səbəb olacağı proqnozlaşdırılır [2].

Ciddi fəsadları səbəbindən COVID-19 pandemiyasının ölkələrin iqtisadiyyatlarına təsir miqyasları barədə artıq müəyyən mülahizələr və ssenarilər irəli sürülməkdədir. Belə mülahizələrdən biri COVID-19 pandemiyasının davam etmə müddəti və təsirləri barədə üç ssenarini irəli sürür [1]:

- “Ən yaxşı vəziyyət” ssenarisi – Pandemiyanın 3 ay ərzində yayılması dayandırıla bilər.
- “Orta vəziyyət” ssenarisi – Pandemiyanın 4 ay ərzində yayılması dayandırıla bilər.
- “Pis vəziyyət” ssenarisi – Pandemiyanın 6 ay ərzində yayılması dayandırıla bilər.
- Hipotetik “Ən pis vəziyyət” ssenarisi – Pandemiyanın 6 aydan çox müddətdən sonra yayılması dayandırıla bilər.

“McKinsey & Company” şirkəti COVID-19 pandemiyasının qlobal iqtisadi təsirləri barədə üç ssenari irəli sürmüşdür [5]:

- “Cəld bərpa” ssenarisi – Ciddi səhiyyə tədbirləri sayəsində xəstəlik ayrı-ayrı ölkələr səviyyələrində lokallaşdırılaraq qarşısı alınacaqdır. 2020-ci ildə qlobal ÜDM 2.5%-dən 2%-ə düşəcəkdir.
- “Qlobal yavaşlama” ssenarisi – Xəstəlik daha çox lokal səviyyədə yayılsa da, ölkələr xəstəliklə mübarizədə çətinlik çəkirlər. Xəstəlik mövsümi xarakter daşıyacaqdır. Qlobal iqtisadiyyat 2020-ci ilin ikinci rübündə bərpa olunacaqdır, lakin qlobal ÜDM 1.0-1.5%-ə düşəcəkdir.
- “Qlobal pandemiya” ssenarisi – Xəstəlik artıq qlobal miqyasda sürətlə yayılır. Ölkələrin səhiyyə sistemləri bütün il boyu onun qarşısının alınmasında ciddi çətinliklərlə üzləşəcəklər. Ölkə iqtisadiyyatlarında tənəzzül baş verir və 2020-ci ildə qlobal ÜDM-də -1.5%-lə +0.5% arasında artım gözlənilə bilər.

Xəstəliyin müalicəsinin hələ ki olmadığı dövrdə onunla mübarizə üçün ən kəskin tədbirlər kimi iş yerləri və təhsil müəssisələrinin qapanması habelə sanitariya-gigiyenik tələblər, fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə və nəqliyyatın məhdudlaşdırılması təklif olunur [4] ki, Azərbaycanda da bu tədbirlər görülməkdədir. Lakin iş yerləri və təhsil müəssisələrinin bağlanması xəstəliyin yayılmasında effektiv olsa da insanların iqtisadi və sosial həyatına əks təsir göstərmişdir və dövlətlərin böyük məbləğdə əlavə xərclər sərf etməsinə gətirib çıxarmışdır. Hələ ki, xəstəliyin tam müalicəsi üçün vaksın yaxud digər vasitə olmadığı üçün ölkələr yalnız karantin tədbirlərinə əl atmaq məcburiyyətindədir.

Nəzərdən keçirilmiş bütün mənbələrdə COVID-19 pandemiyasının hazırda təsir göstərdiyi və təsir göstərəcəyi əsas iqtisadi sahələr kimi aşağıdakılar müəyyən olunmuşdur:

- Turizm sektoru
 - İctimai iaşə və digər xidmətlər sektoru (ərzaq dükanları və apteklər istisna olmaqla)
 - Kiçik və orta biznes subyektləri olan istehsal müəssisələri (qida və əczaçılıq sənayesi müəssisələri və səhiyyə ocaqları istisna olmaqla)
 - Özəl tədris xidmətləri
- Qeyd edək ki, yuxarıda sadalanan sahələrlə bağlı vəziyyət Azərbaycanda da müşahidə olunur.

COVID-19 pandemiyasının Azərbaycanda elektrik enerjisi tələbatına gözlənilən təsirləri

Dünyanın digər ölkələri kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatı da COVID-19 pandemiyasının təsirinə məruz qalmaqdadır. Artıq beynəlxalq təşkilatlar və hökumət tərəfindən COVID-19-un Azərbaycan iqtisadiyyatına mümkün təsirlərinin qiymətləndirilməsinə başlanılmışdır. Bütün dünyada karantin rejimlərinin tətbiqi və beynəlxalq nəqliyyat sistemlərinin durğunluğu şəraitində neft məhsullarından istifadə xeyli azalmaqdadır ki, bu da neftin qiymətinə ciddi şəkildə təsir göstərməkdədir. Bu hal neft ixrac edən ölkə kimi Azərbaycandan da yan keçməmişdir. Asiya İnkişaf Bankının proqnozuna görə, COVID-19 səbəbiylə neftin qiymətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar 2020 və 2021-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadi artım müvafiq olaraq 0.5% və 1.5% olacaqdır. Bankın iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə artım proqnozları aşağıdakı kimidir:

- Sənaye: 2020-ci ildə 0.5%, 2021-ci ildə 2%
- Kənd təsərrüfatı: 2020-ci ildə 4.5%, 2021-ci ildə 4%
- Xidmətlər sektoru (ərzaq dükanları və apteklər istisna olmaqla): 2020-ci ildə artım gözlənilməsə də, 2021-ci ildə 1% artım gözlənilə bilər

Qeyd oluna məqamlar əsasında COVID-19 pandemiyasının təsiri ilə Azərbaycanda 2020 və 2021-ci illərdə elektrik enerjisinə olan tələbatla bağlı aşağıdakı mülahizələri irəli sürmək olar:

• Əhalinin elektrik enerjisi istehlakı – 2007-2019-cu illərdə əhalinin elektrik enerjisi istehlakında azalma müşahidə olunsada, ciddi karantin rejimində insanların evdə qalması və təhsil müəssisələrinin bağlanması əhalinin elektrik enerjisi istehlakının 2020-2021-ci illərdə artıracığını gözləmək olar. Beləliklə, 2007-2019-cu illərdə əhalinin elektrik enerjisi istehlakında orta illik artım mənfi meyilli olsa da, 2020-2021-ci illərdə artım müsbət ola bilər.

• Sənaye və tikinti kateqoriyası üzrə elektrik enerjisi istehlakı – Bu kateqoriyada 2007-2019-cu illərdə elektrik enerjisi istehlakının orta illik artımı 5% təşkil etmişdir. Azərbaycandakı hazırkı ciddi karantin rejimini və sənaye müəssisələrin qismən fəaliyyətini nəzərə alsaq, sənaye və tikinti sahəsində elektrik enerjisi istehlakının gözlənilən artımı kimi Asiya İnkişaf Bankının sənaye ilə bağlı 2020-ci il üçün 0.5%, 2021-ci il üçün isə 2%-lik proqnozunu qəbul etmək olar.

• Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq kateqoriyası üzrə elektrik enerjisi istehlakı – Bu kateqoriyada 2007-2019-cu illərdə elektrik enerjisi istehlakının orta illik artımı 6% təşkil etmişdir. Mövcud karantin rejiminin davam edəcəyini və sözügedən sahənin də qismən fəaliyyət göstərəcəyini ehtimal etdikdə, Asiya İnkişaf Bankının kənd təsərrüfatı ilə bağlı artım proqnozunu bu sahənin elektrik enerjisi istehlakının gözlənilən artımı kimi qəbul etmək olar.

• Nəqliyyat kateqoriyası üzrə elektrik enerjisi istehlakı – Bu kateqoriyada COVID-19 pandemiyasının mənfi təsir göstərdiyi və göstərəcəyi sahələr dəmir yolu və hava nəqliyyatıdır. Bu sahələrdə elektrik enerjisi istehlakında 2020 və 2021-ci illərdə 0 və 1% arasında artım gözlənilə bilər. Qeyd olunan cüzi artım bu nəqliyyat vasitələri ilə sərnişin daşınmasının məhdudlaşmasına baxmayaraq, yükdaşımanın davam etməsi ilə əlaqədardır.

• Xidmət sahələri – Qida və səhiyyə müəssisələrinin fəaliyyətinin davam edəcəyini nəzərə alaraq, turizm, ictimai iaşə və özəl tədris xidmətləri sahələrində elektrik enerjisi istehlakında artım olmayacağı ehtimal edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abiad A., Arao M., Dagli S., Ferrarini B., Noy I., Osewe P., Pagaduan J., Park D. and Platitas R. The Economic Impact of the COVID-19 Outbreak on Developing Asia / ADB Briefs, No. 128, March 2020

2. Asian Development Outlook – What Drives Innovation in Asia? Special Topic: The Impact of the Coronavirus Outbreak—An Update. Asian Development Bank, April 2020

3. Azərbaycan Energetikası / Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Statistik Məcmuəsi – Bakı – 2020

4. Chen L., Raitzer D., Hasan R., Lavado R. and Velarde O. What works to control COVID-19? Econometric Analysis of a Cross-Country Panel / ADB Economics Working Paper Series, No.625, December 2020

5. Coronavirus COVID-19: Facts and Insights / McKinsey & Company, March 2020

ОЖИДАЕМОЕ ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ COVID-19 НА СПРОС НА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИЮ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Фариз МАМЕДОВ

Резюме

В этой статье рассматривается влияние пандемии COVID-19, с которой борются страны по всему миру, на мировую экономику, а также на отдельные отрасли. Кроме того, в этом исследовании была проанализирована долгосрочная тенденция потребления электроэнергии в Азербайджане. Наконец, были сформированы соответствующие прогнозы в отношении ожидаемых изменений в потреблении электроэнергии отдельными категориями потребителей в Азербайджане, основанные на ожидаемых воздействиях пандемии COVID-19 на различные экономические области во всем мире и в Азербайджане.

Ключевые слова: пандемия, COVID-19, электричество, потребление.

**ANTICIPATED IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC TO THE ELECTRICITY
DEMAND IN AZERBAIJAN**

Fariz MAMMADOV

Abstract

This article examines the impacts of the COVID-19 pandemic, which the countries across the globe are struggling with, on the global economy, as well as on individual industries. Moreover, the long-term trend of electricity consumption in Azerbaijan was also analyzed in this study. Finally, relevant projections were formed as to the expected changes in the electricity consumption of individual consumer categories in Azerbaijan, based on the expected impacts of the COVID-19 pandemic on various economic fields across the globe and in Azerbaijan.

Key words: *pandemic, COVID-19, electricity, consumption.*

AZƏRBAYCANIN MİLLİ İNNOVASIYA SİSTEMİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Təranə SALİFOVA,
İN İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun elmi katibi,
teranesalifova@gmail.com

Xülasə

Təqdim edilən məqalədə Azərbaycanın milli innovasiya sisteminin İƏİT-metodologiyası əsasında qiymətləndirilməsi aparılmışdır. Belə ki, qeyd olunan metodologiyada verilmiş texnoloji sahə və xidmətlərin təsnifatına əsasən ölkə üzrə qiymətləndirmə aparılmış, inkişafın texnoloji vektorunun gerçəkləşməsi üzrə istiqamətlər təklif edilmişdir.

Açar sözlər: milli innovasiya sistemi, yüksək texnoloji məhsullar, innovativ ekosistem, innovasiya infrastruktur.

Giriş

Ölkə iqtisadiyyatının effektivliyinin, şaxələndirilməsinin radikal şəkildə artırılması bu gün qarşıda duran əsas prioritetlərdən biridir. Bu isə ilk növbədə milli innovativ ekosistemin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Milli innovativ ekosistem innovasiyaları dəstəkləyən dövlət və özəl institutların qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşa bilər. İnnovativ ekosistemin formalaşması ölkə iqtisadiyyatının baza xarakterli iqtisadi sahələrinin inkişafı, enerji, nəqliyyat və kənd təsərrüfatı imkanlarından maksimum istifadə deməkdir.

Metodologiya

Məqalədə təklif olunan innovasiyalar sisteminin monitorinqi metodologiyası İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən işlənib hazırlanmış metodikaya əsaslanır. Metodologiyanın əsasında ölkənin innovasiya strategiyasının həyata keçirilməsində əsas uğur göstəricisi kimi, texnoloji sahələrin Ümumi Daxili Məhsuldakı payı seçilmişdir. İƏİT metodologiyasında xidmətlər və emal sənaye sahələri texnolojilik səviyyəsinə görə təsnif edilir [3]. Emal sənaye sahələri aşağıdakı təsnifat üzrə fərqləndirilir:

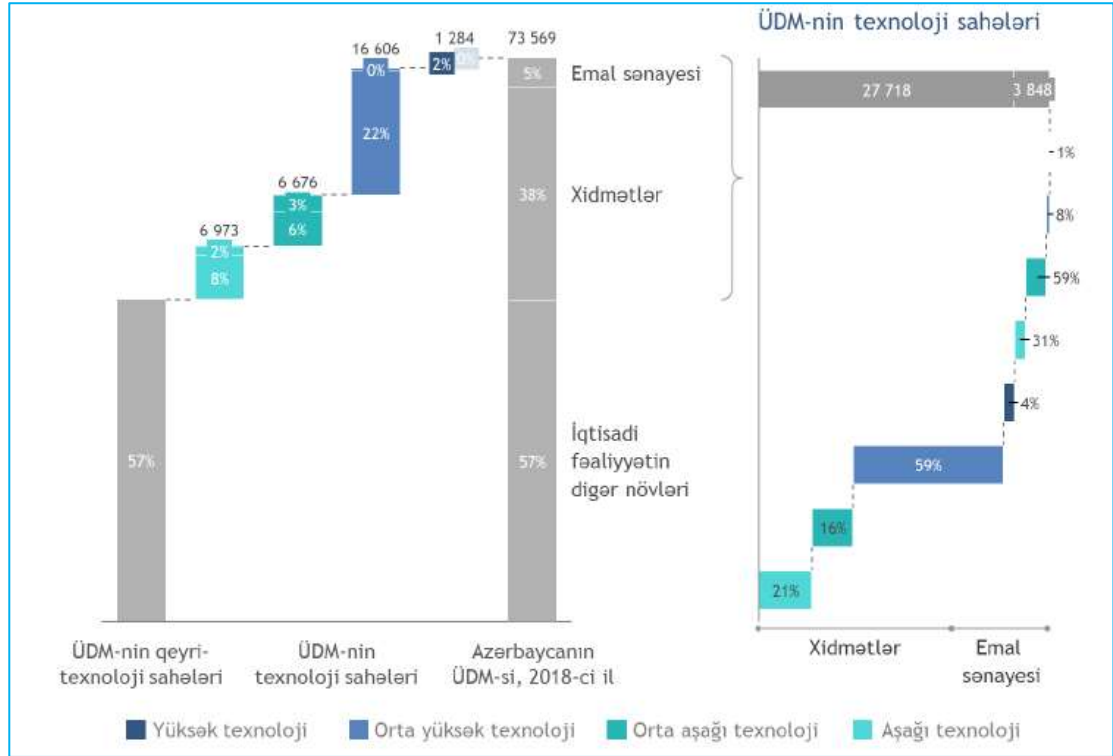
- yüksək texnologiyalı;
- orta texnologiyalı;
- orta-aşağı texnologiyalı;
- aşağı texnologiyalı. emal sənayeləri.

Xidmət sahəsində isə 2 təsnifat fərqləndirilir:

- elmtutumlu yüksək texnologiyalı sahələr;
- daha az elmtutumlu bazar xidmətləri.

Bu metodoloji yanaşmanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu metodika nüfuzlu təşkilatlar hesab olunan İƏİT, Eurostat, Dünya Bankı tərəfindən işlənib hazırlanmış və dünyada tanınmışdır. Bu metodologiya müqayisə aparmağı təmin edən və müntəzəm olaraq yenilənən standartlaşdırılmış yanaşmadır.

Bu metodikanın məhdud, çatışmayan xüsusiyyətləri onunla bağlıdır ki, burada innovasiyalılıq deyil, texnolojilik qiymətləndirilir və ənənəvi sahələr öz tərifinə əsasən texnoloji sahə kimi tanınmır. Ənənəvi sahələrdə innovasiya dəyişiklikləri (məsələn, avtomatlaşdırma, alternativ energetika və s.) nəzərə alınmır.

Şəkil 2. Azərbaycanın ÜDM-də texnoloji sahələrin strukturu

Ölkənin innovativ inkişafını iki mərhələ üzrə aparsaq, o zaman birinci mərhələdə innovativ inkişafın başlanması üçün şərait yaratmaq vacibdir. Bu mərhələdə innovativ inkişafın nəzərəçarpan nəticəsi Azərbaycanın "Global Innovation Index" reytingindəki mövqeyinin yüksəldilməsi ilə müşahidə edilə bilər. Demək bu mərhələdə əsas məqsəd ölkənin innovasiya strukturunu yaratmaqla indekslərin dəyərlərini yüksəltməkdir.

İkinci mərhələdə innovasiya prosesinin dəstəklənməsi ilə innovasiyaların inkişaf miqyasını daha da genişləndirmək mühüm addım hesab edilə bilər. Burada isə əsas məqsəd – sənaye sahələrinin məhsuldarlığının artırılması ilə bağlıdır.

Üçüncü mərhələnin məqsədi dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaqdır. Burada innovasiyalar bu artımı dəstəkləyən amilə çevrilir. Bu mərhələdə Strategiyanın uğurla həyata keçirilməsinin əsas göstəricisi ÜDM-nin artımı və texnoloji sahələrin payının artmasıdır.

ÜDM-nin artım faktorlarına məşğulluq, kapital qoyuluşu, əmək resurslarının keyfiyyəti, innovasiyalar aid olunur. Qeyd edilən faktorlara nəzərən qeyd edə bilərik ki, mövcud vəziyyətdə Azərbaycanda ekstensiv inkişafın ənənəvi vasitələri məhdud potensiala malikdir: məşğulluq artıq yüksək səviyyədədir, işsizlik dünya üzrə göstəricilərdən aşağıdır. Kapital qoyuluşu yüksək innovativ inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrin göstəricilərinə uyğun olmaqla investisiyaların ÜDM-yə nisbəti 21%-dir [4]. Əmək resurslarının artırılmasına yönəlmiş investisiyaların geri qayıtma müddəti çoxdur (təxminən 25 il).

İqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi innovasiyaların inkişafının əlavə potensial iqtisadi təsirini nəzərə almağa imkan verir. Belə ki, innovasiyalar daha qısa geri ödəmə müddətinə və ÜDM-yə daha böyük təsir potensialına malikdir. Müvafiq iqtisadi inkişaf

səviyyəsinə malik Çin, Tailand, Meksika kimi ölkələr innovasiya sistemindən daha çox gəlir əldə edirlər.

Azərbaycan ölkələrin innovasiya sahəsində daha böyük sıçrayış etdikləri klasterə daxil olmuşdur. İqtisadiyyatın texnoloji sektorunun inkişafı və texnoloji sektorların inkişafı sayəsində ÜDM-də əsaslı artıma nail olmaq olar. Bu potensialın gerçəkləşdirilməsi iki mərhələdə nəzərdən keçirək:

- 1-ci mərhələdə Azərbaycan öz ÜDM klasterində aparıcı ölkələrin (Belarus, Tailand, Meksika) səviyyəsinə yüksəlir,

- 2-ci mərhələdə isə ÜDM-nin artması üçün innovasiyalardan istifadə edir.

Əmək resurslarının innovasiya potensialı rəqabət qabiliyyətli olsa da, kifayət qədər istifadə olunmur. İnnovasiya potensialının qiymətləndirilməsi üç qrup parametr üzrə həyata keçirilir: əməkdaşlıq və fəallıq səviyyəsi, ETTKİ və kommersiyalaşma. Resursların müqayisəli keyfiyyəti ilə insan kapitalının gəlirləri Polşa, Fransa, Koreya kimi inkişaf etmiş ölkələrdə 1,5-2 dəfə yüksəkdir. İnsan kapitalının hazırkı səviyyəsi bu həddə çatmağa imkan verir.

Bilirik ki, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və texnoloji iqtisadiyyatla ölkənin adambaşına düşən ÜDM arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Azərbaycanda sənaye sektorunun cari strukturu iqtisadiyyatın inkişafını ləngidir. İnkişafı təmin etmək üçün onun şaxələndirilməsi vacibdir. Belə ki, hazırda iqtisadiyyatın əsasını faydalı qazıntıların hasilatı və kənd təsərrüfatı təşkil edir. Hazırkı sahələrdən təbii şaxələnmə potensialı aşağı səviyyədədir və şaxələndirmə sahələrinin seçimi strateji məsələ hesab olunur. Ölkədə texnoloji ixracın payının artırılması potensialı mövcuddur. Bu səviyyəyə çatmaq mövcud neft-qaz sahəsinin bazasında kimya və neft-kimya klasterinin yaradılması, eləcə də plastik və rezin, təməl əcaçılıq və avadanlıq istehsalında yeni nişlərin mənimsənilməsi hesabına mümkündür.

Potensialın gerçəkləşməsi istiqamətində ilk addımlar qismində idxal və dövlət satınalmalarının bir hissəsinin lokallaşdırılması və ixracın artırılmasından başlaya bilər. 2018-ci ildə ümumilikdə ÜDM-nin 12%-ni təşkil edən ixrac və idxal hesabına iqtisadiyyatın texnoloji segmentinin inkişafı yüksək potensiala malikdir [4]. Deməli, idxalın əvəz olunması ilə iqtisadiyyata əlavə təsir artırıla bilər.

Mövcud sənaye sahələri ixrac potensialının artırılması və innovasiyaların inkişafı üçün zəmin kimi istifadə oluna bilər. Dövlət satınalmaları iqtisadiyyatın texnoloji sahəsinin mal və xidmətləri üçün tələbatın yaradılması istiqamətində daha bir alət rolunu oynaya bilər.

Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, innovativ inkişafın məqsədi innovasiyaların inkişafı hesabına iqtisadi artımın sürətləndirilməsindən ibarətdir. İnnovasiyaların inkişafı məhsuldarlığın artırılmasını təmin etməklə iqtisadi yüksəlişə və əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. İnnovasiyaların inkişafı və ÜDM-nin artımı arasında birbaşa asılılıq mövcuddur: innovasiyalara investisiya qoyuluşunun artması iqtisadiyyatda da artımla müşahidə edilir.

İnnovasiyaların inkişaf səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün əsas meyar İƏİT metodologiyası üzrə iqtisadiyyatda texnoloji sektorun payının artmasıdır. İnkişafın texnoloji vektorunun gerçəkləşməsi aşağıdakı istiqamətlər üzrə sistemli və koordinasiyalı səylərin göstərilməsini nəzərdə tutur:

- İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi hesabına texnoloji sahələrin inkişafı;
- Bütün resursların konsentrasiyası və mərkəzləşdirilməsi üçün dövlətin rolunun gücləndirilməsi;

▪ İnnovativ və dəstəkləyici modelin, habelə sektoral proqramların gücləndirilməsi yönündə sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi;

▪ İnnovasiya strategiyasının qəbul edilməsi və icrası istiqamətində ciddi dəyişiklikləri müşahidə etməyə imkan verən əsas layihələrin həyata keçirilməsi.

İnnovativ və dəstəkləyici sistemin inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər iqtisadiyyatın konkret sahələri səviyyəsində təmin edilməli və tətbiq edildiyi sahənin xüsusiyyətlərinə görə uzlaşdırılmalıdır. İqtisadiyyatın sürətləndirilmiş inkişafı məqsədilə daha prioritetdə olan sahələrin portfeli formalaşdırılmışdır. Portfelin formalaşdırılması üç mərhələdə həyata keçirilə bilər:

▪ Birinci mərhələdə sahənin iqtisadi potensialı, yəni onun yeni texnoloji məhsullarla bağlı iqtisadi artıma nail olmaq üçün verə biləcəyi töhfənin qiymətləndirilməsi;

▪ İkinci mərhələdə texnoloji tendensiyalar və yeni formalaşan bazarlar - gələcəkdə uğuru müəyyən edən tendensiyalar, uğurlu strategiyalar, rəqiblərin hərəkətlərinin nəzərdən keçirilməsi;

▪ Üçüncü mərhələdə Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji uyğunluğu, güclü tərəfləri və üstünlükləri, habelə ölkənin siyasi prioritetləri əsasında keyfiyyətli seçimin edilməsi.

Azərbaycanın sənaye ixtisaslaşmasının müəyyən edilməsi zamanı yeni texnoloji tendensiyalar və yaranan bazarlar da nəzərə alınmalıdır. Çünki, iqtisadi artıma səbəb olan amillər bəzi dəyişikliklərə məruz qalır - biliklərin iqtisadiyyatına keçid baş verir, yeni amillərin əhəmiyyəti artır. Ucuz işçi qüvvəsi artıq gələcəkdə uğuru təmin etmir. 2030-cu ilə qədər bulud hesablamaları, özü idarə olunan nəqliyyat vasitələri və dronlar, Big Data və analitika, “ağıllı cihazlar” və əşyaların interneti, blokçeyn, 3D çap, süni intellekt və maşın təlimi, robotexnika, virtual/genişlənmiş realıq, nanotexnologiyalar kimi texnologiyaların iqtisadiyyata daha çox təsir göstərəcəyi gözlənilir. Texnologiyaların sürətli inkişafı və onların iqtisadiyyata nüfuz etməsi iqtisadiyyatın yeni irimiqyaslı sektorlarını yaradır: fintex, klintex, blokçeyn, nanotexnologiyaların istifadə edildiyi məhsullar, istehsalın avtomatlaşdırılması və robotexnika, süni intellekt, big data və analitika və s.

Azərbaycan innovasiya vektorunun müəyyən edilməsi zamanı aşağıdakı amillərin nəzərə alınması məqsəduyğundur:

▪ Yeni innovasiya mərkəzlərinin fəaliyyəti 2–4 fəaliyyətə, yetkin mərkəzlərin fəaliyyəti 6–8 fəaliyyətə istiqamətlənir;

▪ Big Data & Analytics bir çox digər texnologiyaların qurulması üçün əsas rolunu oynayır, onun uğuru bir çox hallarda süni intellektin kommersiya məqsədləri ilə hazırlanma vaxtını müəyyən edir;

▪ Azərbaycanın ixtisaslaşdığı texnologiyalar mövcud sahələri - neft-qaz sektoru və kənd təsərrüfatını tamamlamalıdır;

▪ Uğur ekosistemin dünya ekosisteminə inteqrasiya olunma qabiliyyətindən asılıdır.

Beləliklə, ölkənin texnoloji ixtisaslaşma sahələri onun strateji üstünlükləri və mövcud sahələrinin əsasında müəyyən edilir. Avtomatlaşma və robotlaşma, Big Data və süni intellekt Azərbaycan iqtisadiyyatının prioritetdə olan sahələrinin gələcəyini müəyyən edir. Üç yeni sahə - aqrotex, klintex və fintex Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud sahələri ilə daha böyük sinerjiyə malikdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Егорова, М.В. Инновационная система региона: базовые модели анализа и направления развития // Вестник Казанского технологического университета. - 2009. - № 1.
2. Global Innovation Index, 2020
https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
3. OECD (2007). Science, Technology and Innovation Indicators in a Changing World: Responding to Policy Needs // Paris: OECD.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>
5. Əzizova, G.A. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti. Dərs vəsaiti. / G.A.Əzizova - Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, - 2012. - 212 s.
6. Hüseynova, A.D. Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin inkişaf yolu // - Bakı: Azərbaycanın Vergi Jurnalı, - 2015. №4 (124), - s. 129-144.
7. Hüseynova, A.D. Azərbaycanda innovasiya potensialının təhlili / A.D.Hüseynova Bakı: Elm və təhsil, - 2013. - 385 s.

EVALUATION OF THE NATIONAL INNOVATION SYSTEM OF AZERBAIJAN

Tarana Salifova

Abstract

The presented article evaluates the national innovation system of Azerbaijan on the basis of OECD methodology. Thus, based on the classification of technological areas and services given in the mentioned methodology, an assessment was conducted for the country, and directions for the realization of the technological vector of development were proposed.

Keywords: *national innovation system, high-tech products, innovative ecosystem, innovation infrastructure.*

ОЦЕНКА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНА

Тарана Салифова

Резюме

В представленной статье дается оценка национальной инновационной системы Азербайджана на основе методологии ОЭСР. Таким образом, на основе классификации технологических направлений и услуг, приведенной в указанной методике, была проведена оценка по стране и предложены направления реализации технологического вектора развития.

Ключевые слова: *национальная инновационная система, высокотехнологичная продукция, инновационная экосистема, инновационная инфраструктура.*

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QAYDALAR

1. “Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri” Elmi Əsərlər Toplusuna iqtisad elmlərinə aid Azərbaycan, rus və ingilis dillərində məqalələr qəbul edilir.
2. Məqalənin ümumi həcmi, qrafik materiallar, cədvəllər, düsturlar, ədəbiyyat siyahısı və xülasələr də daxil olmaqla 8 səhifədən az olmamalıdır.
3. Məqalənin mətni Times New Roman-12 şrifti ilə 1 intervalla çap olunmalıdır.
4. Məqalədə UOT indeksi göstərilməlidir.
5. Məqalədə müəllif(lər)in tam ad(lar)ı və elektron poçt ünvan(lar)ı, işlədiyi (işlədikləri) müəssisənin (müəssisələrin) ad(lar)ı və yer(lər)i göstərilməlidir.
6. Məqalədə qrafik materiallar, cədvəllər, düsturlar mətnə uyğun yerlərdə yerləşdirilməli, ixtisar edilmiş sözlər birinci dəfə açıq yazılmalıdır.
7. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.
8. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır (məsələn, [1] və ya [1, s. 119] kimi işarə olunmalıdır). Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməlidir. Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
9. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır, biblioqrafik təsviri verilərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının qərarı ilə təsdiq edilmiş «Dissertasiyanın tərtibi qaydası»nın «İstifadə edilmiş ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri və nümunələr» bölməsinin tələbləri əsas götürülməlidir.
10. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.
11. Məqalənin hər üç dildə xülasəsi və açar sözləri verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri və açar sözlər bir-birinin eyni və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticələri, işin elmi yeniliyini, tətbiqi əhəmiyyətini və s. əks etdirməlidir. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllif(lər)in tam ad(lar)ı göstərilməlidir. Beş açar sözü verilməlidir.
12. Məqalə Müəllif anketi ilə birlikdə təqdim edilməlidir.

MÜƏLLİF ANKETİ

Müəllifin adı, ata adı, soyadı	
Məqalənin UOT indeksi, adı	
Müəllifin e-mail ünvanı	
Telefonu	
Təhsil aldığı müəssisənin adı	
Elmi dərəcəsi, vəzifəsi, işlədiyi təşkilatın adı və yeri	
Məqalənin digər jurnallara göndərilmədiyi haqqında zəmanət	
Məqalənin təhvil verildiyi tarix	
Müəllifin imzası	

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. В Сборник научных трудов «Особенности и проблемы реализации экономических реформ в Азербайджане» принимаются статьи по экономике на азербайджанском, русском и английском языках.
2. Общий объем статьи, включая графические материалы, таблицы, формулы, список литературы, резюме, должен быть не менее 8 страниц.
3. Текст статьи должен быть набран шрифтом Times New Roman-12 с одинарным межстрочным интервалом.
4. В статье следует указать индекс УДК.
5. В статье следует указать полное имя и адрес электронной почты автора(ов), название и место работы.
6. В статье графические материалы, таблицы, формулы должны размещаться в соответствии с текстом, сокращенные слова первый раз пишутся открыто.
7. В конце научной статьи должны быть указаны научный результат, к которому пришел(ли) автор(ы), научная новизна, прикладная значимость, экономическая эффективность работы и т.д.
8. В статье должны указываться ссылки на научные источники (например, [1] или [1, с. 119]). Список литературы дается в конце статьи и нумеруется по алфавиту. При повторном цитировании литературы, ссылка указывается прежним номером.
9. Информация о каждой ссылке со списка литературы должна быть полной и точной. Библиографическое описание ссылаемого источника должно соответствовать его типу (монография, учебник, научная статья и т.д.). При библиографическом описании цитируемого источника нужно основываться на требования раздела «Библиографическое описание используемой литературы и примеры», утвержденным решением Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики «Правил оформления диссертаций».
10. В списке литературы должны преобладать научные статьи, монографии и другие источники последних 5-10 лет.
11. В статье следует дать резюме и привести ключевые слова на трех языках. Составленные на разных языках резюме и ключевые слова должны быть идентичными, соответствовать содержанию статьи и отражать научную новизну, прикладную значимость работы и научные итоги автора(ов). В каждом из резюме должно указываться заглавие статьи, полное имя автора(ов). Следует указать 5 ключевых слов.
12. Рукопись статьи представляется в редакцию вместе с Анкетой автора.

АНКЕТА АВТОРА

Полное имя автора	
Индекс УДК и название статьи	
E-mail автора	
Телефон	
Место учебы	
Ученая степень, должность, название и место работы	
Подтверждение того, что статья не была послана в другие периодические научные издания	
Дата подачи статьи	
Подпись автора	

RULES FOR AUTHORS

1. In Collection of scientific works "Peculiarities and Problems of Realization of Economic Reforms in Azerbaijan" articles on economics are accepted in Azerbaijani, Russian and English languages.
2. The total volume of the article, including graphical materials, tables, formulas, references, summary, should be at least 8 pages.
3. The text of the article should be typed in Times New Roman-12 font with single line spacing.
4. The article should indicate the UDC index.
5. In the article should be indicated the full name and e-mail address of the author(s), name and place of work.
6. In the article, graphic materials, tables, formulas should be placed in accordance with the text, abbreviated words are first written openly.
7. At the end of the scientific article, must be indicated the scientific result, that the author(s) came to, the scientific novelty, the applied significance, the economic efficiency of the work, etc.
8. The article should refer to scientific sources (for example, [1] or [1, page 119]). The list of references is given at the end of the article and is numbered alphabetically. When re-quoting the literature, the reference is indicated by the previous number.
9. Information about each link from the list of literature should be complete and accurate. The bibliographic description of the source referred to must correspond to its type (monograph, textbook, scientific article, etc.). The bibliographic description of the cited source should be based on the requirements of the section "Bibliographic description of the used literature and examples", approved by the decision of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan " Rules for the formulation of dissertations".
10. In the list of literature should prevail scientific articles, monographs and other sources of the last 5-10 years.
11. The article should give a summary and key words in three languages. The summary and key words in different languages should be identical, correspond to the content of the article and reflect the scientific novelty, applied significance of the work and scientific results of the author(s). Each summary should contain the title of the article, the full name of the author(s). Should indicate 5 keywords.
12. The manuscript of the article is submitted to the editorial office together with the author's Questionnaire, as specified in the appendix.

AUTHOR'S QUESTIONNAIRE

Author's full name	
UDC index and title of the article	
Author's E-mail	
Telephone	
Place of study	
Academic degree, position, title and place of work	
Confirmation that the article was not sent to other periodical scientific publications	
Date of submission of the article	
Author's signature	
Signature of the recipient	

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
İQTİSADIYYAT NAZİRLİYİNİN
İQTİSADI İSLAHATLAR ELMİ TƏDQIQAT İNSTİTUTU

AZƏRBAYCANDA İQTİSADI İSLAHATLARIN
HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PROBLEMLƏRİ

Elmi əsərlər toplusu,
XÜSUSİ buraxılış
(COVID-19)

Bakı – 2020

Əlaqə üçün məlumat:
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu,
AZ 1122, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri,
H.Zərdabi prospekti, 88a
Telefon: (+99412) 430 01 70;
Faks: (+99412) 430 03 06
Elektron poçt: journal.isrer@gmail.com
İnternet səhifəsi: [http:// www.ier.az](http://www.ier.az)